ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

80 DE ANI DE LA MAREA RĂSCOALĂ A ȚĂRANILOR DIN 1907

1907 — MOMENT DE RĂSCRUCE ÎN ISTORIA ȚĂRĂNIMII
MIRCEA IOSA

RĂSCOALA DIN 1907 ȘI SENSURILE ISTORIEI MODERNE A ROMÂNIEI
DAMIAN HUREZEANU

CALCULATOR ELECTRONIC ȘI INFORMAȚII NENUMERICE. DESPRE EVOLUȚIA CLASEI MARILOR PROPRIETARI FUNCIARI ÎN ROMÂNIA (1857—1918)
VASILE LIVEANU, IRINA GAVRILĂ

CARACTERISTICI ALE VECHILOR STRUCTURI SOCIALE. O ABORDARE SOCIOLOGICO-ISTORICĂ (UN STUDIU DE CAZ)
IANCU FILIPESCU

★

DIN NOU PE URMELE VECHILOR TRATATE ALE MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÂNEȘTI CU POARTA OTOMANĂ
MIHAI MAXIM

UNIREA PRINCIPATELOR — EDIFICAREA STATULUI MODERN ÎN PERSPECTIVA DEZVOLTĂRII NAȚIUNII ROMÂNE (1856—1866) (II)
GRIGORE CHIRIȚĂ

PRELIMINARIILE DIPLOMATICE ALE SEMNĂRII TRATATULUI DE PACE DINTRE ROMÂNIA ȘI NAȚIUNILE UNITE
TRAIAN UDREA

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

2

TOMUL 40 1987

FEBRUARIE

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU *(redactor şef)*, ION APOSTOL *(redactor şef adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIŢĂ, AUREL LOGHIN, ŞTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR *(membri)*.

Preţul unui abonament este de 180 lei.
În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ROMPRESFILATELIA Departamentul Export-Import-presă P. O. Box 12—201. Telex 10376 prsfi r — Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de Redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE".

Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacţiei:
www.dacoromanica.ro
71247 — Bucureşti, tel. 50.72.41.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 40, NR. 2
Februarie 1987

SUMAR

80 DE ANI DE LA MAREA RĂSCOALĂ A ŢĂRANILOR DIN 1907

MIRCEA IOSA, 1907 — moment de răscruce în istoria ţărănimii 109
DAMIAN HUREZEANU, Răscoala din 1907 şi sensurile istoriei moderne a României 119
VASILE LIVEANU, IRINA GAVRILĂ, Calculator electronic şi informaţii nenumerice. Despre evoluţia clasei marilor proprietari funciari în România (1857—1918) 134
IANCU FILIPESCU, Caracteristici ale vechilor structuri sociale. O abordare sociologico-istorică (un studiu de caz). 147

*

MIHAI MAXIM, Din nou pe urmele vechilor tratate ale Moldovei şi Ţării Româneşti cu Poarta otomană 157
GRIGORE CHIRIŢĂ, Unirea principatelor—edificarea statului modern în perspectiva dezvoltării naţiunii române (1856—1866) (II) 173
TRAIAN UDREA, Preliminariile diplomatice ale semnării Tratatului de pace dintre România şi Naţiunile Unite 193

CRONICA VIEŢII ŞTIINŢIFICE

Sesiunea de comunicări a „Complexului muzeal Goleşti" *(Apostol Stan)*; Sesiunea ştiinţifică anuală din 1986 a Societăţii de ştiinţe istorice organizată la Călăraşi *(Constantin Mocanu)*; A XII-a întîlnirea ştiinţifică a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie *(Gh. I. Ioniţă)*; Congresul internaţional organizat de Institutul Monumenta Germaniae Historica *(Eugen Glück)* 204

CARTEA ROMÂNEASCĂ ŞI STRĂINĂ DE ISTORIE

* * * *Documente privind marea răscoală a ţăranilor din 1907*, vol. IV, Edit. Academiei, Bucureşti, 1986, 453 p. *(Natalia Tampa)*. 209
ISTVÁN IMREH, *A törvényhozó székely falu* (Satul secuiesc—alcătuitor de statute comunale), Edit. Kriterion, Bukarest, 1983, 548 p. *(Ludovic Demény)* 210
FLORIN CONSTANTINIU, *Constantin Mavrocordat*, Edit. militară, Bucureşti, 1985, 195 p. *(Nagy Pienaru)* 212
* * * *Études d'historiographie*, sous la direction de Lucian Boia, Tipografia Universităţii Bucureşti, 1985, 272 p. *(Ovidiu Bozgan)* 215

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 40, N° 2
Février 1987

SOMMAIRE

80 ANS DEPUIS LE GRAND SOULÈVEMENT DES PAYSANS—LA RÉVOLTE DE 1907

MIRCEA IOSA, 1907 — moment crucial dans l'histoire de la paysannerie 109
DAMIAN HUREZEANU, La révolte de 1907 et les caractères de l'histoire moderne de Roumanie 119
VASILE IVEANU, IRINA GAVRILĂ, Calculateur électronique et informations non-numériques. À propos de l'évolution de la classe des grands propriétaires fonciers en Roumanie (1857—1918) 134
IANCU FILIPESCU, Caractéristiques de anciennes structures sociales. Un approche socio-historique (une étude de cas) 147

★

MIHAI MAXIM, De nouveau sur les traces des anciens traités ou „Capitulations" de la Moldavie et de la Valachie avec la Porte Ottomane 157
GRIGORE CHIRIȚĂ, L'union des principautés — l'édification de l'État moderne dans la perspective du développement de la nation roumaine (1856—1866) (II) 173
TRAIAN UDREA, Les préliminaires diplomatiques de la signature du Traité de paix entre la Roumanie et les Nations Unies 193

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

La session de communications de „L'ensemble muséal de Goleşti" *(Apostol Stan)*; La session scientifique annuelle de 1986 de la Société des sciences historiques organisée à Călăraşi *(Constantin Mocanu)*; La XIIe réunion scientifique de la Commission mixte roumano-soviétique d'histoire *(Gh. I. Ioniță)*; Le Congrès international organisé par l'Institut Monumenta Germaniae Historica *(Eugen Glück)*. 204

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

* * * *Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907* (Documents touchant la grande révolte des paysans de 1907), vol. IV, Edit. Academiei, Bucureşti, 1986, 453 p. *(Natalia Tampa)* 209
ISTVAN IMREH, *A törvényhozó székely falu* (Le village sicul constituant de statuts comunnaux), Edit. Kriterion, Bukarest, 1983, 548 p. *(Ludovic Demény)* . . . 210
FLORIN CONSTANTINIU, *Constantin Mavrocordat*, Edit. militară, Bucureşti, 1985, 195 p. *(Nagy Pienaru)* 212
* * * *Études d'historiographie*, sous la direction de Lucian Boia, Tipografia Universității Bucureşti, 1985, 272 p. *(Ovidiu Bozgan)* 215

www.dacoromanica.ro

1907 — MOMENT DE RĂSCRUCE ÎN ISTORIA ȚĂRĂNIMII

MIRCEA IOSA

Se împlinesc anul acesta opt decenii de la marea răscoală a țăranilor din 1907 — moment de răscruce în destinele țărănimii, al luptei ei pentru dreptate și progres social, și care a rămas adînc încrustat în conștiința poporului român.

Ridicarea la luptă a țărănimii în primăvara anului 1907 a reliefat, cu o deosebită forță, curajul, cutezanța, spiritul de sacrificiu al „truditorilor ogoarelor" pentru libertate și dreptate socială, hotărîrea lor de a înlătura exploatarea, năzuința de a-și făuri o viață demnă. Prin proporțiile și intensitatea ei, răscoala țărănimii din 1907 a scos în evidență necesitatea imperioasă a rezolvării problemei agrare. Ea a dezvăluit marile energii revoluționare ale țărănimii, reprezentînd „una din paginile glorioase ale luptei sociale a poporului român". [1]

Răscoala din 1907 nu a apărut spontan, nu a fost o întîmplare, ci produsul contradicțiilor societății românești în epocă, expresia setei de libertate a țărănimii. A fost consecința unui regim ce se cerea înlăturat odată pentru totdeauna. Secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, vorbind despre însemnătatea memorabilului eveniment din 1907 sublinia : „Unul din momentele istorice de neuitat, care va vorbi peste veacuri de uriașa energie revoluționară a țărănimii este anul 1907, anul ce a făcut să se cutremure clasele exploatatoare din România" [2]. Marele nostru istoric Nicolae Iorga, la debutul său în Parlament, în toamna anului 1907, vorbind despre ridicarea la luptă a țărănimii spunea : „...țărănimea aceasta, dacă s-ar fi resemnat a trăi în această stare (se referea la starea de mizerie în care se zbătea țărănimea — M.I.), lucrul ar fi fost foarte satisfăcător pentru ordinea publică, dar nu și pentru viitorul României, căci viitorul României nu se poate răzima — după cum nu se poate răzima viitorul niciunei țări — decît pe mulțămirea celei mai mari părți dintre locuitorii pămîntului național..." ; cu alte cuvinte, el reliefa însemnătatea luptei țărănimii din primăvara anului 1907 pentru mersul înainte al societății românești.

Pe măsura scurgerii timpului, lupta țărănimii din 1907 își dezvăluie cu și mai mare forță semnificația ; ea ne apare ca un grandios act de justețe al „oamenilor pămîntului", în încleștare cu exploatatorii lor din totdeauna.

★

Marcarea acestui memorabil eveniment, care a impresionat prin dramatismul lui, ne prilejuiește, totodată, evocarea bogatelor tradiții revoluționare ale luptei țărănimii, evidențierea rolului său în desfășurarea mai tuturor momentelor esențiale care au jalonat cursul istoriei noastre

www.dacoromanica.ro

naționale, asigurînd prin forța ei permanența națiunii noastre neclintite pe pămîntul strămoșesc.

În decursul buciumatei istorii a poporului nostru, țărănimea s-a manifestat ca o prezență activă, afirmîndu-se, de-a lungul veacurilor, drept cea mai însemnată forță motrice a procesului complex de emancipare socială și națională. Ea și-a dovedit dragostea fierbinte pentru apărarea pămîntului, moștenit de la înaintașii ei, de care era legată, „făcîndu-l — cum recunoștea un om politic contemporan evenimentelor din 1907 — să fecundeze, răscolindu-l cu plugul, udîndu-l cu sudoare și stropindu-l adesori cu lăcrămile și cu sîngele ei" [3].

Năpăstuită de stăpînitorii de pămînt, de boieri și moșieri, țărănimea și-a afirmat cu tărie setea de dreptate și libertate înscriind memorabile pagini de luptă împotriva exploatării, a nedreptăților sociale și a asupririi naționale. Iată de ce, cu deplin temei în *Programul Partidului Comunist Român* se subliniază că: „Întreaga istorie a poporului român se înfățișează ca istoria unor necurmate lupte de clasă, a bătăliilor purtate de masele populare pentru libertate și dreptate socială, pentru apărarea ființei naționale și neatîrnare, pentru progres și civilizație" [4].

În întreg evul mediu românesc, țărănimea — imensa majoritate a națiunii române — a constituit forța socială principală a dezvoltării economico-sociale făuritoare a tuturor bunurilor vieții materiale și spirituale, „factorul fundamental al transformărilor sociale și al înaintării poporului nostru pe calea progresului social și al eliberării naționale, constituind, totodată, „factorul militar hotărîtor în bătăliile pe care poporul român a trebuit să le ducă pentru apărarea entității naționale, a integrității patriei, a dreptului său sacru de a trăi liber" [5]. Marile victorii obținute de Mircea la Rovine, de Ștefan cel Mare la Vaslui și Războieni, de Mihai Viteazul, la Călugăreni și Giurgiu, s-au datorat în cea mai mare parte țărănimii, care constituia oastea acestor iluștri conducători și voievozi. Pătrunsă de o profundă dragoste pentru glia strămoșească, ea a apărat cu pieptul ei pămîntul străbun. „Și dacă țările române — Moldova, Țara Românească, Transilvania — s-au bucurat de independență și de autonomie, păstrîndu-și identitatea statală în secolul al XV-lea pînă la mijlocul veacului al XIX-lea, cînd statul român și-a cucerit independența deplină, aceasta s-a datorat tocmai puterii de rezistență și eroismului țăranului român pe multiple planuri: ca muncitor-plugar al pămîntului, ca ostaș al țării, păstrător și creator al bogățiilor spirituale" [6].

De aceea — se poate afirma, fără a exagera cu ceva, că satul românesc a fost în perioada evului mediu românesc și mai tîrziu, izvorul vieții economice, politice și spirituale a poporului român, elementul de statornicie și de progres al întregii societăți românești.

Țărănimea s-a afirmat cu putere ca o clasă socială revoluționară în nenumăratele răscoale pe care le-a dus împotriva dominației feudale. Sînt bine cunoscute luptele sociale pline de intensitate și dramatism din perioada feudalismului, începînd cu răscoala țăranilor de la Bobîlna, din anii 1437—1438, determinată de agravarea situației țărănimii iobage, a abuzurilor și silniciilor de tot felul la care era supusă. Alături de iobagii români, la răscoală au participat și țăranii maghiari, secui și sași. Deși înfrîntă, datorită forțelor unite ale celor trei națiuni ale nobilimii maghiare, secuiești și săsești, constituite în acea uniune de tristă faimă — *Unio Trium Nationum*, răscoala de la Bobîlna a demonstrat — cum arăta secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în cuvîntarea

www.dacoromanica.ro

ținută la Cluj, în toamna anului 1974, că „cei asupriți au înțeles de mult că trebuie să se unească și să lupte împreună pentru a-și putea făuri o viață liberă, pentru a putea fi pe deplin stăpîni pe destinele lor" [7].

Lupta țărănimii împotriva exploatării feudale a continuat în deceniile următoare, marcînd un moment de vîrf în timpul războiului țărănesc din 1514, condus de Gheorghe Doja. Răscoala, care a cuprins o arie mare de răspîndire în Transilvania, manifestîndu-se în forme diverse și intensități diferite, de la o perioadă la alta, a avut drept cauze tendințele de aservire a țărănimii libere și intensificarea exploatării ei de către nobili, cler și puterea centrală. Deși slab înarmată și pregătită, țărănimea a săvîrșit, în confruntarea cu exploatatorii, fapte de eroism rar întîlnite pînă atunci, fiind înfrîntă numai datorită unităților militare conduse de Ion Zapolya, chemate în sprijin de forțele unite ale nobilimii.

Țărănimea din Transilvania, nemaiputînd îndura „multe mizerii, nelegiuiri și silnicii comise de fruntași față de comunitate" [8], se va ridica din nou la luptă în 1562, incendiind și nimicind conacele nobililor. Alături de țăranii secui, care au constituit majoritatea răsculaților, s-au aflat și țăranii români. Un moment semnificativ al luptei înfrățite a iobagilor români și secui este și cel din 1595, strîns legat de epopeea eroică a lui Mihai Viteazul și care s-a desfășurat sub semnul luptei pentru independență și unitate.

Ca urmare a creșterii obligațiilor feudale în muncă, în natură și în bani, a legăturii țăranilor de pămînt, și, în general, a sporirii obligațiilor țărilor române față de Imperiul otoman, țărănimea se ridică cu putere, către sfîrșitul secolului al XVII-lea, lupta ei îmbrăcînd nu numai un caracter social, dar și național, de împotrivire față de dominația străină. Este caracteristică, în acest sens, răscoala seimenilor din secolul al XVII-lea, care a cuprins Moldova, Țara Românească și Oltenia la care au participat atît țăranii dependenți, cît și țărani liberi, oșteni și, în general, păturile sărăcite de la orașe și sate.

Cea mai însemnată mișcare revoluționară la hotarul dintre perioada evului mediu și începutul epocii capitaliste, al epocii moderne, la care țărănimea și-a adus contribuția, a fost mișcarea revoluționară din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan. Răscoala, care se înscrie în șirul luptelor comune ale țărănimii exploatate, a depășit trăsăturile unei simple răscoale, deosebindu-se de cele precedente nu numai prin întinderea ei, dar și prin formularea pe parcursul desfășurării ei a unui program de acțiune concret de reforme sociale și naționale. În timpul acestei mișcări revoluționare, pentru prima dată, alături de revendicări sociale, se cereau și libertăți naționale. Deși înfrîntă, mișcarea revoluționară condusă de Horea, Cloșca și Crișan, a lovit puternic clasa stăpînitoare, a zguduit întregul edificiu al sistemului feudal..., contribuind la întărirea conștiinței de sine a românilor transilvăneni. Ea a obligat Curtea de la Viena să țină seama de realitățile sociale din Transilvania" [9]. Nicolae Bălcescu a apreciat această mișcare revoluționară, văzînd între răscoala din 1784 și revoluția de la 1848 o strînsă legătură.

Rolul și potențialul revoluționar al țărănimii se afirmă într-un grad și mai înalt în alte două momente cruciale din istoria noastră națională: revoluția din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu — socotită drept început al istoriei moderne a României — și, mai ales, revoluția de la 1848.

Țărănimea, — interesată să scape de clacă, de obligațiile de tot felul, nutrind, totodată, speranța că, odată cu izbînda acestor evenimente re-

www.dacoromanica.ro

voluționare se va schimba și situația ei —, a participat în proporții de masă la luptă pentru eliberarea socială și națională. Încă de la începutul veacului al XIX-lea, acțiunile revoluționare ale țărănimii se amplifică, vizînd atît îmbunătățirea condițiilor ei de viață și de muncă, cît și libertăți politice, dar și apărarea și independența țării, întărirea și afirmarea ei în rîndul statelor moderne europene. Avînd această conștiință, ea s-a înrolat sub steagul forțelor progresiste ale societății fiind prezentă la Padeș, la Izlaz, ca și pe cîmpia Libertății de la Blaj, constituind baza socială de masă mai ales a revoluției de la 1848, pe stindardul căreia erau înscrise lupta pentru unire, pentru libertate și independență.

Problema țărănimii reprezenta, la mijlocul secolului trecut, cea mai arzătoare chestiune care frămînta masele largi ale „truditorilor ogoarelor" și care se cerea imperios rezolvată. Nicolae Bălcescu, cu clarviziunea care-l caracteriza, a sesizat strînsa legătură care exista între problema agrară și problemele ridicate de revoluția de la 1848. În studiul său *Despre împroprietărirea țăranilor* el evidențiază faptul că „pentru a avea o patrie, spre a o putea apăra și a apăra naționalitatea noastră, este de neapărată trebuință a face pe țăran proprietar. Fără aceasta nu e viitor, nu e naționalitate și care e omul, care e românul, care este nobilul care să nu voiască o patrie, care să nu aspire la o Românie?"[10].

Un alt moment hotărîtor din istoria modernă a României, în care rolul țărănimii s-a afirmat cu putere, l-a constituit *Unirea din 1859*, Masele țărănești au sprijinit lupta pentru unire, nădăjduind că, odată cu înfăptuirea ei, vor primi pămînt, își vor îmbunătăți situația materială. Încă în adunările ad-hoc — adunări reprezentative ale poporului la nivelul acelei epoci, deputații țărani și-au afirmat adeziunea deplină la actul unirii, punînd, cu acel prilej, în discuție problema eliberării lor de clacă cum au făcut-o, de pildă, moș Ion Roată în divanul ad-hoc al Moldovei, sau Constantin Tănase în cel al Țării Românești. Pentru țărănime *Unirea* însemna spiritul de dreptate și de înlăturare a oricărei opresiuni fie dinăuntru, fie din afară. Patriotismul ei, dragostea față de pămîntul pe care trăia, gîndul la un viitor mai bun, sentimentul că odată cu Unirea își va căpăta demnitatea, libertatea și dreptatea socială, toate acestea au făcut din țărănime o forță social-politică activă a înfăptuirii Unirii. Ea a înțeles necesitatea luptei pentru Unire, însemnătatea istorică a unirii tuturor românilor pentru libertate, cum, de asemenea, a înțeles să sprijine cu toată puterea ei cîștigarea independenței depline a țării, aproape zece mii de țărani vărsîndu-și sîngele în marile bătălii de la Plevna și Smîrdan, convinși fiind că jertfa lor va fi spre binele patriei, în același timp, hărăzindu-le și lor o soartă și o viață mai bună și demnă. Contribuția hotărîtoare a țărănimii pentru dobîndirea independenței, patriotismul ei au fost recunoscute și afirmate de la tribuna Parlamentului chiar de unii oameni politici ai vremii. Legați de pămînt prin zeci de veacuri, acolo unde își aveau averea, familia, strămoșii, interesele și tradițiile — afirma C. Dobrescu Arges, — ei și-au dat viața pentru dînsul și „istoria este de față ca să dovedească cum că elementul cel mai puternic care a contribuit la conservarea naționalității noastre a fost elementul țărănesc. Acum 70 de ani sînt țărani care au ridicat națiunea, domnia sa națională și, în fine, la 1878, sînt tot ei care au dat și au consacrat independența statului nostru modern"[11].

*

Deși țărănimea a avut o contribuție majoră la desfășurarea mai tuturor momentelor care au asigurat poporului nostru permanența neclintită pe

www.dacoromanica.ro

aceste meleaguri, progresul țării, clasele dominante i-au hărăzit o viață de robie și de mizerie. Lipsa de pămînt s-a accentuat, iar între țărani și proprietarii de pămînt s-au stabilit relații care au agravat continu condițiile de existență ale „truditorilor ogoarelor", aducîndu le multiple și variate suferințe, a căror bază generatoare se datora nedreptei repartizări a pămîntului. După cum se cunoaște, după reforma agrară de la 1864, care a constituit una dintre cele mai radicale transformări sociale realizate după 1848 și în urma creerii statului român modern, situația social-economică și politică a țărănimii nu numai că nu s a îmbunătățit, dar a cunoscut un proces de continuă înrăutățire.

Frămîntările și nemulțumirile țărănimii au obligat Partidul Național Liberal și guvernul său—care, în preajma declanșării războiului pentru independență, promisese pămînt țăranilor să treacă îndată, după răsunătoarele victorii de pe cîmpul de luptă și la insistențele unor deputați, la aplicarea art. 5 și 6 ale legii rurale din 1864, împroprietărind un număr de 48 342 de familii de însurăței și alți țărani care nu primiseră pămînt. De asemenea, guvernanții au votat în 1881 legea pentru vînzarea de loturi de pămînt din moșiile statului, extinzînd acest sistem și în anii 1884 și 1886. Totodată, în 1882, ei au adus modificări legii „învoielilor" agricole, toate aceste măsuri dovedindu-se, însă, insuficiente pentru a potoli setea de pămînt a țărănimii, pe de o parte și a creea condiții mai avantajoase, pe de altă parte, la obținerea pămîntului în arendă de la moșieri și arendași. Dimpotrivă, unele din aceste măsuri au fost în avantajul stăpînilor de pămînt și al arendașilor. Gr. Păucescu, om politic conservator, referindu-se la sistemul vînzărilor de pămînt în loturi la țărani, afirma că de pe urma acestuia nu a beneficiat țărănimea săracă, care constituia majoritatea, ci cea bogată. „Cei bogați cumpără, aceia ce au deja pămînt. Cei săraci, cei nevoiași adică tocmai aceia de care trebuie să ne îngrijim, rămîn tot pradă sărăciei" [12].

Mișcarea muncitorească și socialistă, preocupată de situația tot mai grea a țărănimii, a situat în centrul preocupărilor sale fundamentale sprijinirea luptei păturilor sărace ale țărănimii pentru îmbunătățirea condițiilor ei de viață și muncă. „Mișcarea socialistă din România — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — a fost preocupată încă de la începuturile ei de îmbunătățirea situației materiale și eliberarea socială a țărănimii. Pe măsura dezvoltării și maturizării clasei muncitoare, atitudinea socialiștilor față de problema agrară se contura tot mai clar; ei arătau că singura soluție de izbăvire a țărănimii este lupta pentru exproprierea marilor proprietari de pămînt" [13].

Frămîntările sociale de la sate de după dobîndirea independenței s-au concretizat în numeroase răscoale cu caracter izolat, spontane (între anii 1877—1888 avînd loc peste 300 de acțiuni ale țărănimii)[14], culminînd cu răscoala din 1888, care a reprezentat cea mai importantă încercare a țărănimii de a rezolva la sfîrșitul secolului trecut în mod revoluționar problemele care o frămîntau.

Deși reprimată cu cruzime, răscoala din 1888 a produs teamă în rîndurile claselor dominante, care, în 1889, au trebuit să elaboreze o nouă lege pentru vînzarea către țărani a unor loturi de pămînt de cîte 5,10 și 25 ha din moșiile satului, bineînțeles, fără ca această măsură să fi satisfăcut masa țărănimii care, ulterior se va răscula din nou pentru a obține condiții mai bune de „învoială" pentru pămîntul primit în arendă de la moșieri, proprietari sau arendași. În 1893, Parlamentul conservator adoptă, de asemenea, unele măsuri care, departe de a veni în sprijinul

www.dacoromanica.ro

țărănimii, vor fi tot în folosul stăpînitorilor de pămînt. Este vorba de modificarea legii privind „învoielile" agricole, care n-a afectat cîtuși de puțin raporturile dintre țărani și proprietari. Totodată, în scopul de a preveni în viitor noi acțiuni ale țărănimii a fost adoptată legea jandarmeriei, precum și o suită de noi legi (legea privind taxele și contribuțiile comunale, legea clerului etc.) care au creat puternice frămîntări în lumea satelor. Aplicarea acestor noi măsuri și abuzurile moșierilor și arendașilor, ca și cele ale autorităților au determinat noi nemulțumiri în rîndurile țărănimii soldate cu noi răbufniri. În 1894 s-au înregistrat peste 100 de răscoale locale, cu deosebire în județele din Muntenia și Oltenia. S-au produs ciocniri între țăranii răsculați și armată, mulți țărani fiind arestați, judecați și întemnițați.

Situația creată în lumea satului românesc la mijlocul ultimului deceniu al secolului trecut îl determina pe Pavel Gorgos—deputat din partea colegiului al III-lea, să afirme în Parlament că: „populațiunea rurală este chiar mai obijduită, căci darea personală o plătește deopotrivă cel sărac cu cel bogat..., prestațiunea este egală pentru cel cu 2 boi ca și pentru cel cu 100 de boi, deși acesta uzează mai mult drumurile.... Dar, nedreptatea este și mai revoltătoare, deoarece în actuala lege electorală lipsește principiul proporționalității, fiind numărul ei în disproporție cu numărul alegătorilor; cei 183 deputați se aleg: 75 de colegiul I, compus din 13.493 alegători; 70 se aleg la colegiul al II, avînd 29 976 alegători, iar colegiul III are numai 38 deputați, cu toate că numărul alegătorilor este de 34 328, din care 18 867 direcți și 15 461 delegați, reprezentînd fiecare cîte 50 alegători, ceea ce ar face aproape 800 000 alegători..."[15].

Noi mișcări ale țărănimii pentru pămînt și condiții mai bune de „învoială" aveau să izbucnească și în anii 1898 și 1899 în județele Olt, Teleorman, Romanați, Argeș, Mehedinți, Vlașca și Ilfov. Frămîntările și răbufnirile țărănimii, mai ales a acelei din Olt, Teleorman, Vlașca erau determinate și de acțiunea autorităților de a dizolva cluburile socialiste de la sate, constituite cu ajutorul reprezentanților mișcării socialiste, care și-au intensificat activitatea la sate, țărănimea constituind aliatul firesc al clasei muncitoare. De altfel, răscoalele țărănești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea au avut permanent sprijinul muncitorilor de la orașe al căror interes pentru soarta muncitorilor plugari a crescut cu deosebire după crearea, în 1893, a *Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România.*

Eveniment de seamă în istoria mișcării noastre muncitorești, P.S.D.M.R. a avut o contribuție importantă în conducerea țărănimii, asumîndu-și misiunea de a sprijini lupta revoluționară a țărănimii, pentru transformarea socialistă a societății românești. P.S.D.M.R. a inițiat o largă acțiune de întărire a alianței dintre cele două clase exploatate. Încă în anii 1897 și 1898 membrii ai P.S.D.M.R. au intensificat acțiunea de propagandă socialistă la sate înființînd cluburi socialiste. Potrivit unei *Dări de Seamă a Clubului muncitorilor din București*, între 1 martie 1898—28 februarie 1899 la sate s-au constituit 300 de cluburi socialiste[16]. Desfășurînd o activitate complexă de îndrumare și mobilizare a țărănimii în lupta pentru pămînt, pentru îmbunătățirea condițiilor de „învoieli"; cît și pentru drepturi politice, cluburile socialiste au exercitat o puternică influență asupra luptei țărănimii. O dovadă în acest sens o constituie și răscoalele țărănimii din [illegible] care prevesteau marea

www.dacoromanica.ro

ridicare din primăvara anului 1907, moment de răscruce în destinele țărănimii.

La începutul secolului nostru țărănimea a cunoscut un proces de înrăutățire generală a situației sale social-economice și politice. Lipsită de pămînt, obligată să apeleze la moșier și arendași pentru a obține pămînt de muncă și imaș pentru vite, ea a avut de suportat un șir nesfîrșit de obligații care-i robeau munca și-i epuizau gospodăria. Nu întîmplător se spunea în epocă referitor la „învoielile" agricole că erau adevărate „chingi" pentru țărani care-i strîngeau ca „într-un cerc de fier pînă la înăbușire" [18]. Ele reflectau o realitate înspăimîntătoare despre care într-un document al vremii se spunea: „Toată lumea știe, că la orice prilej, la orice pas, la orice clipă a anului, țăranul e furat, obijduit, chinuit și batjocorit de atotputernicii săi stăpîni. Cine nu s-a cutremurat de indignare, răsfoind barbarele tocmeli agricole, aceste mărturii de lăcomie și cruzime a proprietarilor și arendașilor menite să povestească generațiilor viitoare ororile pe care le-au îndurat strămoșii lor?" [19].

„Oamenii pămîntului"—cum îi numea N. Iorga exploatați și ruinați ajunseseră în „sapă de lemn"—cum glăsuia un document. Pînă și un om politic ca Al. Djuvara, fost și viitor ministru din partea Partidului Național-Liberal, referindu-se la situația țărănimii, arată în 1907: „Am rămas, trebuie s-o recunoaștem, cu toții, străini de nevoile și de suferințele țărănimii; am lăsat țăranul fără justiție, sub apăsarea unei administrațiuni abuzive, fără a ne îngriji de sănătatea lui, de traiul lui, de durerile și speranțele lui; dar mai ales am lăsat țăranul pradă unui sistem economic care i-a istovit puterile, robindu-i munca și pironindu-l într-o mizerie din care nu se poate ridica. Ați protestat se adresa el conservatorilor—M.I.—cînd noi am spus că munca țăranului este robită, dar nu pentru prima oară se spunea acest lucru, nu pentru întîia oară se spunea că proprietarii și arendașii prin contracte încîlcite, prin clauze neobișnuite, prin stipulațiuni de echivalență care reprezenta de cinci și zece ori ceea ce se da în schimb, robesc munca țăranului nostru" [20].

Starea de lucruri „sălbatecă din lumea satelor" cum o caracteriza un colaborator al ziarului „Neamul românesc" [21] nu se va schimba decît atunci *cînd se va zgudui din temelii prezentul, cînd o clasă luminată și dezinteresată va răscoli pătura țărănească, cînd aceasta însăși va fi în stare sa ceară și să apere dreptul ei sfînt și se va ridica înlăturînd putregaiul și regenerînd societatea noastră* ".

Muncind în condiții neînchipuit de grele, epuizată, spoliată neîncetat, abrutizată și, totodată, menținută în stare de înapoiere culturală și înlăturată, practic, de la viața politică a țării datorită censului—, țărănimea s-a ridicat la luptă în primăvara anului 1907, angajîndu-se într-o încleștare fără precedent, care a zguduit din temelii întregul edificiu al regimului politic existent atunci în România.

Scînteia de la Flămînzi, județul Botoșani, din 8 februarie 1907, a declanșat uriașul val al răscoalelor care s-au extins cu o uimitoare repeziciune de la un capăt la altul al țării, de la Botoșani la Mehedinți, cuprinzînd, practic, pînă în a doua jumătate a lunii martie, aproape întregul teritoriu al României în granițele de atunci, producînd panică și derută în rîndurile claselor exploatatoare. Flacăra răscoalei a mistuit conacele, casele, averile și mai toate bunurile exploatatorilor, fără deosebire de naționalitate, ale tuturor acelora care-i făcuseră viața amară și de nesuportat—moșieri, arendași, cîrciumari și alți îmbogățiți ai satelor.

www.dacoromanica.ro

Țăranii au atacat primăriile, distrugînd registrele în care figurau „învoielile" agricole, distrugînd linii de cale ferată, pentru a împiedeca deplasarea și mișcarea trupelor. Acțiunile revoluționare ale țărănimii s-au, manifestat cu deosebită intensitate în județele Vlașca, Teleorman Romanați, Olt și mai ales în Dolj și Mehedinți. Caracterul violent al răscoalei mai ales în Oltenia, unde mulți proprietari au fost uciși, iar numeroși reprezentanți ai autorităților molestați, s-a datorat nu numai accentuării exploatării țărănimii în cadrul învoielilor agricole, întreaga suprafață a acesteia fiind cultivată cu cereale foarte solicitate la export, dar și tradițiilor revoluționare bogate din aceste județe.
În încleștarea cu forța armată mii de țărani au plătit cu viața încercarea de a se elibera de exploatare și de a trăi o viață demnă.

În lupta împotriva forțelor exploatatoare, țărănimea a primit un puternic sprijin din partea muncitorilor, a socialiștilor. „Mișcarea muncitorească—subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu—preocupată de problema agrară încă din secolul trecut, și-a manifestat cu putere în timpul răscoalei, solidaritatea cu țărănimea, protestul împotriva represiunilor dezlănțuite de cercurile guvernante cerînd împroprietărirea țăranilor" [22].

Prin acțiuni concrete de sprijinire și solidarizare, prin manifestări publice, mișcarea socialistă s-a aflat alături de țărănime. La marele miting din sala *Băilor Eforiei*, unde au participat peste 5 000 de aderenți ai mișcării socialiste, ea a înfierat represiunea dezlănțuită, relevînd, totodată, însemnătatea răscoalelor țărănești în dezvoltarea conștiinței solidarității de interese ce exista între exploatații de la orașe și cei de la țară, idealul de care erau animați în edificarea unei societăți noi, lipsite de exploatare și asuprire.

Sprijinul dat de muncitorimea organizată luptei țărănimii a contribuit la ridicarea prestigiului acesteia în opinia publică a țării, prevestind zorii alianței muncitorești-țărănești, care avea să devină cea mai puternică forță socială și politică a societății noastre, atît muncitorimea, cît și țărănimea fiind profund interesate în transformarea democratică a țării.

Alături de țărănime s-au aflat, de asemenea, toate forțele progresiste, reprezentanți de frunte ai culturii românești, printre care scriitorii și dramaturgii Ion Luca Caragiale, Mihail Sadoveanu, Alexandru Vlahuță, tineri studenți, învățători și preoți, care au condamnat represiunile întreprinse de autorități asupra țăranilor.

Prin amploarea și intensitatea, ca și prin obiectivele urmărite, răscoala din 1907 a avut un amplu ecou în rîndurile țărănimii române din teritoriile aflate încă în acel timp sub dominație străină, găsind toată înțelegerea și aprobarea fraților ei de dincolo de Carpați, din Transilvania și Bucovina. Totodată ea a stîrnit un amplu ecou internațional.

Deși înăbușită în sînge, marea ridicare la luptă a țărănimii din 1907 a avut consecințe profunde asupra viitorului României, contribuind la progresul societății românești. Răscoala a zdruncinat regimul social-politic existent, obligînd cercurile guvernante ale țării să promită, iar ulterior, în timpul primului război mondial, să legifereze și decreteze o largă împroprietărire a țărănimii, care avea să se înfăptuiască în anii avîntului revoluționar din 1918—1921.

Partidul Comunist Român, făurit în 1921, continuînd tradițiile de solidaritate muncitorească-țărănească din perioada anterioară, a militat necontenit pentru transformarea revoluționară a raporturilor agrare,

www.dacoromanica.ro

pentru îmbunătățirea situației țărănimii, a atragerii ei spre munca în comun. Cooperativizarea agriculturii, transformarea socialistă a agriculturii, înlăturînd orice formă de exploatare la sate, a creat condiții favorabile ridicării agriculturii la nivelul cerințelor societății noastre, a dus la schimbări fundamentale în viața satelor, la asigurarea unor condiții de viață egale pentru toți cetățenii de la orașe și sate, populația rurală bucurîndu-se de toate bunurile materiale și culturale pe care le creează societatea pe care o edificăm astăzi pe pămîntul României.

Dezvoltarea puternică a forțelor de producție și sociale, formarea conștiinței socialiste, revoluționare, trecerea la o nouă calitate a muncii și vieții oamenilor sînt într-un continu proces de afirmare.

Societatea românească contemporană, prin transformările succesive pe care le-a cunoscut și le cunoaște și prin eforturile constante asigură un loc demn țărănimii, întregii noastre națiuni. De aceea, idealurile pentru care s-au jertfit miile de țărani în primăvara lui 1907 sînt astăzi ridicate la cotele cele mai înalte ale împlinirii. Cinstind memoria celor ce au luptat cu 80 de ani în urmă, secretarul general al Partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu spunea: „Aspirațiile și împlinirile de azi s-au completat în chip fericit cu politica partidului care a ținut cont de înaintași, a omagiat lupta și străduința lor pentru o viață demnă și liberă. „Focul luptei naționale și sociale — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — a ars necontenit, cînd cu vîlvătăi, care făceau pe asupritori să se cutremure, cînd mai potolit, ca apoi să se întețească și mai puternic. Multe pagini glorioase a înscris poporul român în lupta pentru libertate și socialism. Graiul nu poate reda măreția acestor lupte; ele adeveresc și vor adeveri peste veacuri vitalitatea și înțelepciunea poporului nostru, care, trecînd prin grele încercări, a rămas neclintit și a prins de fiecare dată noi puteri, ridicîndu-se asemenea stejarului după furtună și mai mîndru spre soare" [23].

NOTE

[1] Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Edit. politică, București, 1966, p. 20.

[2] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la congresul cooperativelor agricole de producție în România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, Edit. Politică, București, 1968, p. 277.

[3] „Desbaterile Adunării Deputaților", 1907—1908, nr. 22, șed. de la 14 decembrie 1907, p. 332 (în continuare D.A.D. — M.I.)

[4] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 29.

[5] *Ibidem.*

[6] *70 de ani de la marea răscoală a țăranilor din 1907, Lupta de veacuri a țărănimii pentru libertate și dreptate socială, pentru progresul, unitatea națională și neatîrnarea patriei noastre, participarea activă, alături de clasa muncitoare, la victoria revoluției și construcției socialiste în România*, Edit. politică, București, 1977, p. 12.

[7] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 10, 1974, p. 848.

[8] *70 de ani de la marea răscoală a țăranilor din 1907* . . ., p. 61.

[9] *Ibidem*, p. 71.

[10] Nicolae Bălcescu, *Opere*, tom I, Partea I, *Scrieri istorice, politice și economice*, Ediție critică adnotată, cu o introducere de G. Zane, București, 1940, p. 276.

[11] D.A.D. 1896—1897, nr. 13, șed. de la 12 decembrie 1896, p. 81.

[12] Gr. G. Păucescu, *Îmbunătățirea stării țăranilor*, București, 1888, p. 46—47.

[13] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, p. 279.

www.dacoromanica.ro

[14] Vezi Constantin Corbu, *Rolul țărănimii în istoria României (sec. XIX)*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1982, p. 458.

[15] D.A.D., 1896—1897, nr. 13, ședința de la 12 decembrie 1896, p. 85.

[16] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, Edit. politică, București, 1969, p. 584.

[17] Vezi Damian Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țărănimii din România la începutul secolului al XX-lea (1904—1906)*, Edit. Științifică, București, 1961.

[18] V. M. Kogălniceanu, *Un cuvînt asupra învoielilor agricole*, București, 1907, p. 4.

[19] Manifestul Cercului Socialist „România Muncitoare" *Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine*", Galați, 1906, p. 14.

[20] D.A.D., 1907—1908, nr. 22, ședința de la 14 decembrie 1907, p. 328.

[21] Cf. V. Maciu, *Poziția păturilor sociale față de răscoala din 1907*, în *Studii și referate privind răscoalele țărănești din 1907*, Edit. Acad. R. P. R., București, 1957, p. 127.

[22] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, p. 280.

[23] *Ibidem*, p. 116.

1907 — MOMENT CRUCIAL DANS L'HISTOIRE DE LA PAYSANNERIE

Résumé

L'étude relève l'importance particulière de la grande révolte de 1907 qui, par l'ampleur et l'intensité de la lutte de la paysannerie, par le courage, le dramatisme et l'esprit de sacrifice de celle-ci est demeurée profondément ancrée dans la conscience du peuple roumain.

En marquant cet événement mémorale, l'auteur évoque également la rôle de la paysannerie—la force motrice du processus d'émancipation sociale et nationale—ses exploits héroïques et surtout son patriotisme et son amour ardent pour le défense de la terre ancestrale, son apport décisif à tous les moments cruciaux qui ont jalonné le cours de notre histoire nationale de l'époque moderne : la révolution de 1821, la révolution de 1848, l'Union de 1859, la guerre pour la conquête de l'indépendance plaine et entière de 1877—1878 etc.

En outre, l'étude examine les conditions de vie et de travail toujours plus difficiles de la paysannerie, ainsi que la lutte pour la défense de ses droits à une vie meilleure et plus digne, ses actions et soulévements pendant la période comprise entre la fin du siècle passé et la début du XX-e siècle, qui ont culminé par la grande révolte du printemps 1907.

Moment crucial dans les destinées de la paysannerie, l'année 1907 a ébranlé de fond en comble l'édifice du régime politique de la Roumanie de l'époque.

L'étude relève en même temps l'appui reçu par la paysannerie de la part du mouvement socialiste, des autres forces progressistes.

Les transformations révolutionnaires de nos jours, initiées par le Parti Communiste Roumain ont changé radicalement la vie de la paysannerie qui jouit de tous les biens matériels et spirituels forgés par la société que nous édifices aujourd'hui en Roumanie.

www.dacoromanica.ro

RĂSCOALA DIN 1907 ŞI SENSURILE ISTORIEI MODERNE A ROMÂNIEI

DAMIAN HUREZEANU

Oricine urmăreşte felul în care oamenii secolului al XIX-lea şi de la începutul secolului nostru au gîndit vremea lor rămîne frapat de diversitatea şi contrastul aprecierilor. Alecu Russo spunea că generaţiei sale i-a fost dat să vadă mai multe schimbări decît văzuseră înaintaşii în veacuri întregi din trecut : „... De la 1835 pînă la 1855, adică în curs de 20 de ani, arăta el, mai mult au trăit Moldova decît în cele de pe urmă două veacuri... Viaţa părinţilor au trecut lină ca un rîu ... noi am răsărit în larma ideilor noua. Ochii şi gîndul părinţilor se învîrteau la răsărit, ai noştri sînt ţintuiţi spre Apus" [1].

Mihail Kogălniceanu sublinia, în celebrul său discurs din 25 mai 1862 privind împroprietărirea ţăranilor, caracterul de tranziţie al epocii, dînd conceptului o accepţie bogată în sensuri, cu accent special pe ideea de transformare şi reaşezare a societăţii în noi făgaşuri : „Sîntem în mijlocul luptei între trecut şi între viitor, lupta între societatea veche şi între societatea modernă" [2].

Eminescu releva febrila pornire inovatoare în sferele exterioare ale edificiului social fără ca temelia să se remodeleze adecvat. Întreaga societate se resimţea de pe urma curentelor care o străbăteau, neputincioase totuşi să restructureze organic dezvoltarea socială. „E o atmosferă febrilă în ţară, în care pînă şi spiritele cele mai liniştite se simt gonite parcă de un demon nevăzut, demonul cîştigului" [3]... scria Eminescu pe la 1880. Ceva mai înainte Titu Maiorescu dădea formulă lapidară teoriei „formelor fără fond" prin care căuta să fixeze polii de mişcare ai civilizaţiei române moderne. „În aparenţă, după statisticile formelor din afară, românii posed astăzi aproape întreaga civilizare occidentală. Avem politică şi ştiinţă, avem jurnale şi academii, avem şcoli şi literatură, avem muzee, conservatorii, avem teatru, avem chiar şi o constituţiune. Dar în realitate toate acestea sînt producţiuni moarte, pretenţii fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr (...) şi abisul ce ne desparte de poporul de jos devine din ce în ce mai adînc" [4].

În timp ce în cultura română se manifesta cu o forţă neobişnuită spiritul critic, care îngemăna analiza lucidă şi pătrunzătoare a realităţii cu privirea, încărcată de nostalgie conservatoare, spre trecut, începeau să apară studii bilanţ care trasau în limbajul datelor pozitive tabloul vieţii economice şi sociale a ţării.

Încă în 1875 P. S. Aurelian îşi propunea, în lucrarea *Terra nostra*, „de a înfăţişa un tablou pe cît se poate de fidel despre starea noastră economică.... vederile mele asupra nevoilor noastre economice — sublinia Aurelian — sînt rezultatul unui studiu îndelungat asupra ţării ; a unor observaţiuni neîntrerupte ce am făcut de la anul 1860 pînă la ieşirea la lumină a acestei cărţi" [5]. În 1876 Mihail Obedenaru făcea o amplă pre-

www.dacoromanica.ro

zentare a României sub raport economic, geografic și antropologic — *La Roumanie économique d'après les données les plus récents. Géographie, état économique, anthropologie*, Paris.

Ulterior investigațiile de acest tip s-au înmulțit, statistica a făcut progrese simțitoare și o dată cu ea studiile și publicațiile economice, în număr de peste 90 la începutul secolului nostru [6]. O viziune liberală edulcorată tindea să se instaleze nu numai în marginile Expoziției jubiliare de la 1906 din Parcul Filaret, ci și în paginile unor lucrări care furnizează de-altfel date comparative interesante despre viața economică, socială și politică a României cum sînt, de pildă, investigațiile statistico-economice ale lui N. I. Păianu, *Industria mare, 1866—1906*, București, 1906; L. Colescu, *Progresele economice ale României îndeplinite sub domnia M. S. Regelui Carol I, 1866—1906*, București, 1907, sau, ceva mai tîrziu, a lui N. Xenopol, *La Richesse de la Roumanie*, București, 1916. Zeci de alte volume, fără alte pretenții decît de a prezenta România ultimelor decenii ale veacului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea (destule au apărut în limbi străine și scrise de străini) [7], cercetări economice de ramură, ample investigații asupra unor aspecte economice-financiare, a instituțiilor bancare și de credit, a căilor de comunicație și a dezvoltării comerțului extern veneau să lumineze căile evolutive ale economiei românești și realizările ei, apreciate uneori în culori și tonuri excesive.

★

Privită în perspectivă istorică globală, epoca modernă își relevă, desigur, bogăția de conținut și capacitatea transformatoare, fiind marcată de evenimente de răscruce și de realizări semnificative de ordin național, social-politic și cultural. Totalitatea existenței sociale și naționale se constituie într-un mod calitativ nou, iar amploarea și noutatea prefacerilor este cu atît mai puternic sesizabilă cu cît era mai jos punctul de pornire al procesului istoric la începutul secolului al XIX-lea. Năzuința poporului român de a-și croi un făgaș istoric nou este învederată de revoluția de la 1821 și de cea de la 1848. Cu aceste două evenimente poporul nostru integrează tradițiilor sale de luptă capacitatea de a înfăptui o revoluție, cea din 1848 fiind de o mare complexitate prin activitatea ideologică pregătitoare, prin obiectivele urmărite și prin năzuința de sincronizare la reperele vieții moderne europene.

Dinamismul vieții naționale se manifestă cu putere în unirea din 1859, în cucerirea independenței de stat de la 1877 și în marea unire din 1918 — evenimentele prin care poporul român și-a gravat în istorie chipul firesc al existenței sale etnice și politico-statale. Neîndoios, aspectul național este selectat de epocă cu o forță aparte, își pune pecetea pe întreaga ei fizionomie și primează, nu odată, ca obiectiv între prioritățile perioadei. Resursele de energie și de creație istorică se îndreaptă generos în această direcție reunind într-un șuvoi unic disponibilitățile întregului popor.

Aerul purificator al epocii pătrunde și în celelalte sfere ale societății: se modifică cadrul juridic-instituțional, se reașază în alte făgașe viața politică, se schimbă raporturile de drept, iar organismul social absoarbe un conținut nou pe măsura pătrunderii și dezvoltării raporturilor capitaliste de producție.

Odată cu apariția și dezvoltarea industriei mecanizate, cu expansiunea comerțului internațional și cu revoluționarea sistemului de transport și comunicații prin construirea căilor ferate, extinderea navigației maritime, a telegrafului și poștelor s-au intensificat considerabil ritmurile

www.dacoromanica.ro

vieții economice. Unele centre își profilează caracterul industrial; în porturi pulsează tot mai intens traficul naval; apar case de comerț, ateliere de reparații, docuri și magazii, antrepozite și rampe de transport.

Orașele se metamorfozează și ele; cele mai multe încet, prin cîteva străzi principale căptușite de șiruri lungi de prăvălii, marcate de centrul civic în care instituțiile par impozante și dominatoare, de „casele boierești" ale unor moșieri din județ. Unele dintre ele erau nu numai spațioase și prestante, dar aveau și un aer de distincție arhitectonică subliniat încă de spațiul curților largi și liniștite din jur.

Însemnele realizărilor moderne de ordin urbanistic și edilitar se remarcă mai pronunțat în relativ puține centre; capitala țării face, desigur, excepție; de la circa 140 000 de locuitori în vremea Unirii Principatelor, ea se apropie de 350 000 în ajunul primului război mondial [8]; viața economică, comercială și politică e absorbită parcă de capitală; iluminatul, transportul, lucrările edilitare fac progrese rapide, în zone, e drept, restrînse; în diferite puncte se înalță silueta impunătoare și chiar somptuoasă a unor instituții publice. Puterea politică ține să-și afirme prezența dînd instituțiilor sale prestanță dominatoare. Și cu toate că Dimitrie Sturdza, fostul prim-ministru liberal, își întorcea privirile cînd trecea pe lîngă Palatul Poștelor și Casa de economii în semn de dezaprobare a „risipei" făcute [9], continuau să apară alte edificii publice care punctau caracteristic peisajul bucureștean. Față de descrierea capitalei noastre, prin anii 80 ai secolului trecut, de către Émile de Laveleye, cunoscutul economist belgian, procesul „occidentalizării" făcuse progrese însemnate [10].

Fenomene calitative își croiau drum în activitatea industrială; alături de sectorul alimentar, dominat de departe de industria morăritului, creșteau în importanță industria forestieră — la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru — și mai ales industria petrolieră — singurul sector care, la începutul secoluluial XX-lea, dobîndește o însemnătate internațională. În pragul primului război mondial capitalul investit în industria petrolieră — circa 500 milioane iei — era aproape egal cu cel investit în întreaga „industrie mare" a timpului [11].

Suma investițiilor în „industria mare" și petrolieră era cam de același ordine de mărime cu cea investită în construcția căilor ferate din țara noastră (circa 1 miliard de lei). Cu toate că în raport cu străinătatea industria era, în fond, tot un mijlocitor menit să transfere resurse naturale ale țării pe piețele străine — ca produse de export contau petrolul, cu derivatele lui, lemnul, făina etc. — aportul industriei la valorificarea muncii și bogăției naționale începea să se contureze tot mai limpede.

Concepțiile contestatare, îndoielile și incertitudinile cu privire la posibilitatea întemeierii industriei în țara noastră găseau o replică redutabilă în limbajul sec al datelor statistice. Industria s-a cristalizat într-un domeniu care furniza o producție ce valora cel puțin o treime din întreaga producție agrară (dacă avem în vedere producția mare prelucrătoare, producția meșteșugărească și minieră și producția petrolieră a țării). În jur de 250 000 de persoane — cam 7—8% din întreaga populație activă — erau ocupate în industrie, transporturi și căi de comunicație, artizanat [12] și alte forme de activitate industrială, nemaivorbind de rețeaua comercială și negustorească.

Producția industrială a diversificat cererea, a redus consumurile din import pentru anumite produse [13], a introdus în unele orașe și centre ale țării o componentă nouă de viață și izvoare materiale de susținere.

www.dacoromanica.ro

Creşterea puterii economice a societăţii s-a vădit în expansiunea comerţului exterior, în dinamica bugetului şi a fenomenelor bancar-financiare, în sporirea consumurilor la unele produse şi a depozitelor băneşti stimulate de crearea instituţiilor corespunzătoare. Destule cifre impresionează : bugetul statului a crescut, de pildă, de circa 10 ori în cinci decenii : de la 60 051 000 lei ,în 1864, la 608 502 000 lei, în 1913—1914 [14]; comerţul exterior de 5—6 ori — de la circa 200 milioane în anii 60 ai secolului trecut la 1260 milioane, în 1911—1913[15]; depunerile la Casa de Economii, înfiinţată în 1880, erau în 1881 de 1,3 milioane, în 1898 se cifrau la 31,6 milioane, iar în 1913—1914 au crescut la 58,4 milioane lei [16].

Se observă aspecte semnificative şi în domeniul unor produse de consum. Consumul zahărului indigen a crescut, de pildă, de la 8354 tone, în 1900, la 27 460 tone, în 1910 şi la 37 507 tone, în 1914 [17].

Iată cîteva date statistice şi în privinţa unor produse importate [18].

Produsul	1879	1903	1913
	— în tone —		
Orez	3613	9552	12731
Cafea	804	2212	3589
Ţesături de lînă fină	348	1625	
Ţesături de bumbac	1610	2414	—
Indiană	953	6213	—

Însemnele progreselor materiale şi culturale erau, aşadar, de netăgăduit. România era supusă impulsurilor civilizaţiei moderne ; iradierile acesteia se puteau observa în întreg organismul social. Dialectica transformărilor era însă de o mare complexitate şi îmbrăca un caracter profund contradictoriu. După noi este la fel de nepotrivit a judeca fenomenele vieţii economice, sociale şi politice numai sub aspectul „cuceririlor", sau numai sub acela al carenţelor şi dificultăţilor în opera de modernizare. Rezultatele n-au fost exclusiv fragile şi superficiale, după cum nici „tarele vechi" şi dificultăţile nu erau reziduale şi periferice.

Nici dinamica unor fenomene economice, luate doar în expresie cantitativă, nu este edificatoare, dacă nu se raportează la ansamblul situaţiei interne şi la parametri economici europeni. Dacă, dincolo de rezultatele înregistrate în economia industrială, în sistemul de credit şi finanţe, în dezvoltarea transportului şi în urbanistică, vom considera structurile de ansamblu — economice, sociale şi politice, condiţia materială şi culturală şi fenomenele care iradiau din întreaga alcătuire a societăţii — atunci vom percepe mai limpede problemele şi exigenţele pe care acesta le resimţea.

„La sfîrşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru — arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu — cu toate progresele obţinute în înaintarea pe calea capitalismului, România continua să fie o ţară slab dezvoltată din punct de vedere economic, cu o industrie restrînsă, cu o economie avînd un pronunţat caracter agrar" [19].

O mare însemnătate pentru înţelegerea caracteristicilor evolutive ale societăţii româneşti are felul în care s-au închegat raporturile sale cu străinătatea. Toţi analiştii de seamă ai realităţii noastre — de la Mihai Eminescu la Mihail Manoilescu — au acordat acestei chestiuni o atenţie

www.dacoromanica.ro

specială. Dobrogeanu-Gherea a formulat legea sociologică generală a evoluției țărilor înapoiate în orbita celor înaintate; Ștefan Zeletin a dedus toate transformările în viața economică a României din efectele expansiunii capitalului european; Eugen Lovinescu a subliniat puterea modelatoare a ideilor culturale și politice ale vremii.

Fapt este că forța materială a capitalismului occidental și a pieții internaționale s-a exercitat intens și activ pe tărîmul vieții economice din țara noastră. Ele au subordonat economia românească proceselor proprii de circulație și schimb, mecanismelor funcționării lor. În diviziunea internațională a muncii României i-au revenit rolul de furnizoare de produse agrare, de materii prime — petrol și material lemnos. Supunerea la rigorile pieții mondiale de cereale a agriculturii noastre — cu nivel tehnic-productiv scăzut și grevată de structuri social-economice învechite — a adîncit anomaliile și disfuncțiunile din acest sector de covîrșitoare însemnătate și a exacerbat „problema agrară" la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Imboldurile rapidei modernizări, într-o lume care ținea să-și impună modelele, au favorizat pătrunderea capitalului străin mai ales pe calea împrumuturilor de stat și a investițiilor în industrie, bănci și comerț. De la începuturile șovăitoare ale anului 1864—1866, cursul datoriilor crește ca un torent atingînd 530 de milioane lei aur în 1881 și peste 1,5 miliarde lei la începutul secolului nostru [20]. Anuitățile ocupă în ultimele două decenii ale secolului trecut și în primii ani ai secolului nostru între 33—40% din buget și concură la cursa de creștere a acestuia [21].

Cu o virulență deosebită se infiltrează capitalul străin și în aparatul productiv al țării. Întîlnim aici un dublu fenomen: pe de o parte, plasamentul masiv al finanței străine în economia industrială și în rețeaua sistemului bancar; pe de altă parte, o pondere ridicată a deținătorilor de capitaluri neromâni în sectorul comercial-bancar și industrial din interior. Din capitalul societăților pe acțiuni în industria de transformare și petrolieră, care se ridica, așa cum am amintit, la circa 1 miliard lei aur capitalul românesc reprezenta 20% în industria prelucrătoare și doar 8,10% în cea petrolieră [22]. Este semnificativă penetrația capitalului străin în domenii economice cheie, dirijarea înspre sursele principale de bogății: petrol, cherestea, industria alimentară (în special a zahărului) etc.

O altă sferă importantă de investiții era sistemul bancar. În totalul fondurilor de exploatare al marilor bănci ponderea capitalului național era de circa 35—40%, între 1911—1915, restul de 60—65% fiind bănci cu capital străin. „Capitalul străin venea în România, pe atunci, cu mare ușurință — citim în capitolul dedicat sistemului bancar din *Enciclopedia României* — întîi pentru că plasamentul era mai rentabil în România decît în țara de origine, și apoi pentru că involuntar i se oferea posibilitatea unei influențe economice și chiar politice" [23].

Consecințele acestei situații nu sînt greu de imaginat. Economia românească „drena" „centrul" sistemului mondial capitalist, pe diferite căi, cu sute de milioane. Comerțul, investițiile, împrumuturile — toate erau aducătoare de profit, de dobînzi, de comisioane etc.

„În faza comercială a capitalismului — scria Mihail Manoilescu — am fost dominați de un schimb exterior defavorabil și spoliator. S-a putut dezvolta ceva, dar sub un regim permanent de exploatare a muncii naționale românești" [24]. Pe calea împrumuturilor, între 1884—1912, dobînzile plătite la capitalul împrumutat însumau peste 2 miliarde de lei [25].

www.dacoromanica.ro

După calculele lui N. D. Xenopol totalul plăților anuale efectuate de țara noastră către străinătate, înainte de primul război mondial, se ridica la 200 milioane de lei [26]. Circa 1/3 din buget lua astfel calea străinătății.

Cuplarea economiei românești la circuitele sistemului mondial capitalist indică îndeajuns nu numai condiția țării noastre în cadrul acestui sistem — o condiție periferică în raport cu „centrul sau „inima" capitalismului — dar conține semnale revelatoare și despre caracteristicile structurilor interne și despre căile de formare ale civilizației române moderne [27].

Aflată într-o epocă de însemnate prefaceri, economia și societatea românească resimte în permanență nevoia unor consumuri din ce în ce mai mari, care se izbesc de îngustimea surselor de acumulare.

Dincolo de investițiile productive se înmulțesc precipitat consumurile de ordin public — administrativ. Procesul modernizării în sferă instituțional-administrativă, dar și economico-financiară, declanșează un întreg mecanism bugetar : nevoia de bani accentuează creșterea bugetelor, deficitele impulsionează datoria publică, iar împrumuturile, la rîndul lor, provoacă noi sporiri bugetare. O nouă instituție atrage dupa sine ideea și chiar sporirea altor servicii, crearea altor posturi. Odată create, acestea lasă loc pentru tot felul de intervenții, iar postulanții sînt cu atît mai insistenți cu cît e mai vagă și fără exigențe precise funcția sau posturile create. Hotărîtoare sînt protecțiile de care se bucură solicitanții, interesele clientelei politice ale puternicilor zilei. Sistemul lasă senzația de risipă inutilă, de cheltuieli fără acoperire, zdruncinînd încrederea în însăși rațiunea și eficacitatea instituțiilor moderne. Se cuvine reținut faptul că aparatul birocratic este categoria cea mai „dinamică" a societății românești de la 1864 la primul război mondial ! De la 20 000 de funcționari ai statului la 1860, în vremea lui Cuza, numărul lor crește de peste cinci ori la începutul secolului nostru — 102 560 ! [28]. Foarte susținut a fost ritmul de creștere și în etapa următoare [29]. Edificiul modern românesc părea să aibă o fațadă disproporționată în raport cu nevoile reale ale societății.

Nimeni n-a pus mai viu în lumină acest aspect ca Eminescu și nu l-a denunțat mai vehement. În intransigența sa critică întunecă chiar rațiunea de a fi a instituțiilor moderne, necesitatea lor. „...S-au zidit fără îndoială multe palate în București — scria Eminescu la 1882 — s-au înmulțit numărul acelora cari trăiesc numai în capitală sau numai în străinătate, țara muncește înzecit pentru a întreține absenteismul și luxul, precum și pătura numeroasă de oameni cari și-au făcut din politică o profesie lucrativă ; dar tot acest lustru occidental e urmat de umbra viților și a unei mizerii care, orice s-ar zice, acum douăzeci și cinci de ani nu exista... Ce ajută dar întîmpinarea că producțiunea și exportul au crescut cînd toate acestea nu se răsfrîng asupra populațiunii... ?" [30].

După Eminescu transformările petrecute trebuiau considerate nu în sine, ci raportate la situația și condiția țărănimii ca principala masă producătoare a societății și fundamentul vieții noastre naționale. A le înscrie într-o necesitate abstractă, așa cum avea să facă mai tîrziu Ștefan Zeletin în cunoscuta sa lucrare *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, însemna a accepta o realitate pentru care Eminescu avea un ochi critic ca o rază laser.

Au reușit prefacerile înregistrate în întregul organism social să dea soluții pe măsura problemelor create ? Existența unor stări de criză, invederate de exploziile r[illegible]i arată că problemele

www.dacoromanica.ro

generate de aceste prefaceri au fost mai vaste şi mai complexe decît deschiderile realizate pentru soluţionarea lor. Contradicţia angrenajului transformator consta în faptul că el solicita intens ţărănimea, bazîndu-se covîrşitor pe contribuţia ei, dar nu a atins decît superficial viaţa şi condiţia de producător a ţăranului. Satul resimţea povara metamorfozărilor, dar nu şi efectele lor civilizatorii. De aici senzaţia de ruptură, de lipsă de comunicare cu „ordinea modernă", de „prăpastie" între lumea rurală şi cea urbană, între sat şi oraş. „Pe cînd se lucra de zor la clădirea statului modern — scria Iorga în 1905 — nimeni nu se uita la aceste adîncuri... din care putea să iasă cea mai mare primejdie pentru viitor" [31].

În caracterul „suspendat" al civilizaţiei moderne româneşti, în adînca contradicţie dintre „faţadă" şi „temelie", dintre „fond" şi „formă" trebuie să descifrăm un foarte clar şi pronunţat conţinut de clasă al politicii cercurilor guvernante din România. Acesta era aspectul fundamental pus în evidenţă de Dobrogeanu Gherea în *Neoiobăgia*, de poporanişti în scrierile lor. Încă în articolul de fond cu care revista „Viaţa Românească" îşi inaugurează apariţia putem citi : „Starea noastră nu e numai înapoiată, ceea ce ar fi destul de rău ; ea este anormală, ceea ce e mult mai rău.

Clasele de sus stau în aer fără atingere cu poporul de jos care, în ţara noastră, el singur este o clasă *pozitivă* şi a păstrat mai curat *sufletul românesc*" [32]. Iată o judecată formulînd lapidar esenţa problemei societăţii române în epocă şi opţiunea grupării din jurul noii reviste. Societatea nu putea să-şi regăsească starea necesară de echilibru, de coeziune interioară şi de „dezvoltare organică" atîta vreme cît ţărănimea era ţinută la „bariera" dezvoltării, dar pusă, în acelaşi timp, în situaţia de a contribui fundamental la realizarea acesteia.

În literatura economică şi sociologică a vremii există nenumărate remarci în acest sens. Sînt şi cîteva determinări cantitative care situează chestiunea pe terenul argumentelor probatorii de necontestat. Mihail Manoilescu preciza : „Astfel, în România veche, la 1913, 80 % din totalul exportului era datorat ţăranilor, iar acest export plătea un import din care abia 20 % folosea satelor. Aşadar, oraşele care participau numai cu 20 % la export, profitau de 80 % din importul ţării" [33].

E semnificativă şi următoarea constatare : din cheltuielile extraordinare între 1864—1912, care se acopereau în special din împrumuturi, în sumă de peste 3 miliarde, cu ţăranii s-au cheltuit circa 30 de milioane pentru achiziţionarea de produse în timp de secetă (mai ales la 1899 şi 1904), 2471567 lei pentru construcţia spitalelor rurale, 4442975 lei — dotaţiunea Casei Scoalelor pentru construcţia de localuri de şcoli primare rurale [34] şi — *nota bene* ! — 2150000 lei pentru „potolirea răscoalei" din 1907 [35].

Au mai fost obligaţiile emise cu prilejul reformei agrare din 1864, însumînd 107248000 lei, acoperite în cea mai mare parte de ţăranii, şi emisiunea unui împrumut de 18 milioane pentru constituirea de islazuri comunale după marea răscoală [36]. Sume infime, cu pondere de nici 3 % în totalul cheltuielilor extraordinare din credite !

★

Condiţia de susţinători, iar nu de beneficiari ai operei de modernizare prin intermediul mecanismelor financiar-bugetare era corelativă cu situaţia ţărănimii în sfera raporturilor de producţie din agricultură. Satul românesc era prins în menghina regimului de învoieli, încorsetat în forme de producţie anacronice. Întreaga perioadă cuprinsă între reforma

www.dacoromanica.ro

agrară din 1864 și primul război mondial stă sub semnul latifundiului și al învoielilor agricole.

Marea proprietate nu era o excepție în Europa celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. O întinsă mare proprietate, exploatată capitalist, exista în Anglia. Dimensiuni absolute mai mari decît în România aveau latifundiile în Rusia și în Țările Baltice. Enorme domenii întîlnim în Cehia, Slovacia și Ungaria; o puternică proprietate moșierească exista în teritoriile poloneze.

Dacă se raportează însă proporția marii proprietăți la mica proprietate, atunci România concurează la unul dintre primele locuri în Europa. O extremă pulverizare a micii proprietăți țărănești și o concentrare puternică a proprietății moșierești — iată latura frapantă a regimului proprietății funciare în România. Mica gospodărie era sufocată de lipsa de pămînt și de presiunea latifundiului, iar acesta asaltat de cererea de învoieli a producătorilor direcți.

Marea proprietate deținea circa 60% din suprafața cultivabilă a țării, la înfăptuirea reformei agrare din 1864, și aproape jumătate — peste 4—5 decenii. Aproape tot ce s-a redus din masivul marii proprietăți s-a datorat împroprietăririlor ulterioare făcute pe moșiile statului. Importantă a fost împroprietărirea de la 1878 a „însurăților", cu circa 228 mii ha, cea din 1881, cu 23000 ha și distribuția a circa 526 230 ha de pămînt la 105 000 săteni în baza legii din 1889 de vînzare a bunurilor statului [37].

În felul acesta, la începutul secolului nostru, marea proprietate, de peste 100 de ha, însuma peste 3 800 000 ha cultivabile (48% din total) în timp ce mica proprietate, pînă la 10 ha, deținea doar 3153645 ha (40,20%), din întreaga suprafață cultivabilă a țării [38]. Să mai adăugăm prevalența moșiilor de peste 500 de ha în cadrul marii proprietăți și ponderea ridicată a vastelor latifundii, de peste 3 000 ha, în acest ansamblu (20% în Muntenia, 8,18% în Moldova) [39]. Este drept, în România nu existau domenii imense de sute de mii de ha, ca în cîteva țări europene, dar media a 66 de proprietăți era de circa 8 500 de ha, dintre care unele aveau cîteva zeci de mii de ha: ale lui Basarab Brîncoveanu, Gh. Gr. Cantacuzino, Dinu Mihail etc. Prin înființarea Domeniului Coroanei, compus din 12 moșii ale statului, s-a ajuns la un vast domeniu de circa 130 000 ha (dintre care 72 000 ha păduri și 57 000—59 000 ha terenuri cultivabile) [40]. Între cele două formațiuni antagonice de proprietate se afla, parcă stinvită, categoria țărănimii înstărite, a burgheziei sătești. Numărînd 40—50 de mii de exploatări [41], ea nu putea să joace un rol economic și social important în raporturile agrare.

Pe acest teren s-a dezvoltat, în proporții considerabile, sistemul în dijmă și a înflorit marea arendășie, parazitară și speculativă, care a agravat și mai mult acest sistem. Imediat după reforma din 1864 sistemul se instalează autoritar și funcționează cu forța unui mecanism înăsprind progresiv condițiile de exploatare a țăranilor pînă la nivelul exploziv din 1907. După cifrele vremii numărul țăranilor cuprinși în sfera relațiilor de muncă în dijmă se ridica la aproximativ 56% din totalul familiilor contribuabile (520 000 din 920 939) și la 45—50% din numărul total al familiilor țărănești, întrucît apelau la învoieli și 135 000 de țărani lipsiți cu totul de pămînt [42].

Fenomenul de mai sus individualizează regimul agrar din România căci în nici o altă țară din Europa [illegible] nu atingea o asemenea cotă și poate că nici unde marea arendășie nu avea un caracter atît de

www.dacoromanica.ro

pronunțat speculativ [43]. S-a ajuns în pragul răscoalei din 1907 pînă acolo încît „trustul" arendășesc al fraților Fischer să acapareze 237863 ha de pămînt, dintre care 159 399 ha cultivabile, în 10 județe ale țării! [44] Mai mici, dar cu întinderi de 10—30 mii ha erau și alte „trusturi": Juster, Costiner, Mirică, Pappia etc.

Joncțiunea acestui sistem cu piața mondială de cereale era cea mai vie expresie a cuplării economiei românești la sistemul capitalist mondial. România conta ca producătoare și exportatoare de cereale, iar cea mai mare parte a surselor sale de venit proveneau din vînzarea produselor agrare. Între 1880—1914 România a exportat peste 80 de milioane tone de cereale (în majoritate covîrșitoare grîu și porumb) [45]. După sursele vremii, România conta la începutul secolului al XX-lea printre marile exportatoare de cereale, iar la porumb se afla chiar pe primul loc, între 1909—1914, depășind, de pildă, Statele-Unite.

Interacțiunea celor două fenomene enunțate mai sus — alinierea producției agrare românești la condițiile expansiunii pieții mondiale capitaliste, pe terenul unor forme de producție anacronice — a avut efecte dezastruoase asupra situației țărănimii. Masele rurale au traversat o perioadă de exploatare cruntă înverșerată de creșterea progresivă a arenzilor, a dijmei și rușfeturilor, de agravarea condițiilor de învoială asemănate de Vasile Kogălniceanu cu un cerc de fier ce „strînge pînă la înăbușire". Contractele de învoieli, anchetele statistice, literatura de specialitate și dezbaterile din epocă înfățișează un tablou zguduitor. Rata plus valutei percepută de moșieri și arendași era de circa 200%. Mecanismul regimului crea obligații interminabile, apăsătoare și șicanatorii; puterea pămîntului asupra oamenilor era aspră, brutală, strivitoare.

Desigur, reforma din 1864 inaugurase un nou capitol în viața agrară. Cei care o inițiaseră (de fapt Al. I. Cuza și Mihail Kogălniceanu) își imaginau reforma ca generatoare a unui masiv sector de mici producători agricoli, alături de o mare proprietate moșierească. Nu bănuiau, probabil, că conținutul tuturor transformărilor reale, în măsura în care aveau loc, era capitalist sau potențial capitalist. În adevăr, asemenea fenomene petrecute pe marea proprietate ca introducerea mașinilor și a inventarului perfecționat, apelul la munca salariată, modernizarea proceselor de producție, investițiile de capital fix și circulant, preocupările pentru sporirea randamentului și intensificarea activității productive etc., toate exteriorizează procesul capitalizării agriculturii. După cum sînt indicatori ai aceluiași proces descompunerea economică a rîndurilor țărănimii, intensificarea acțiunii mecanismelor economiei de piață în interiorul sectorului agrar țărănesc, cristalizarea unor tipuri sociale distincte în realitatea satului românesc etc.

De altfel fenomenele economice și tehnice productive capitaliste se împleteau inextricabil cu regimul de învoieli; tocmai întrepătrunderea sau îngemănarea—caracteriza fizionomia vieții agrare în epocă. Reține, de pildă, atenția faptul că la începutul secolului al XX-lea valoarea mașinilor și a uneltelor agricole perfecționate se cifra la 100 de milioane lei reprezentînd circa 35% din valoarea fondurilor fixe ale industriei prelucrătoare. Să ținem însă seama că producția principală cădea pe locomobile și batoze, care asigurau doar treieratul păioaselor. Costul lor se ridica la 63 128 100 lei [46]. Celelalte cicluri ale lucrărilor agricole se efectuau mai ales cu vitele, plugurile, grapele deținute în majori-

www.dacoromanica.ro

tate covîrşitoare de ţărani, inclusiv de cei învoiţi, după cum urmează: 94% pluguri, 96% care şi căruţe, 92—95% vite de tracţiune [47].

Ştim, de asemenea, că la sate era o importantă masă de ţărani proletarizaţi; este însă caracteristic că aproape jumătate dintre ei erau incluşi în sferă învoielilor ca dijmaşi. Marea proprietate nu întrunea încă condiţia să-i absoarbă ca lucrători, să-i „argăţească" de-a binelea. Era prea „rentabilă" munca în dijmă, prea extins şi înrădăcinat sistemul spre a se prefera reorganizarea lui pe baza muncii cu argaţi şi zilieri.

Este drept, marea proprietate apela la muncitori agricoli veniţi din Transilvania şi din ţările vecine: sîrbi, bulgari, ruteni, mazuri etc. Numărul muncitorilor agricoli înregistraţi de oficiile judeţene a crescut de la 17527, în 1885, la 26 700, în 1890, la 36935, în 1895, şi la 57908, în 1905 [48]. Iar pe lîngă cei înregistraţi intrau în ţară numeroşi alţii neînregistraţi. Funcţia lor în agrenajul economiei agrare era de apendice al regimului de învoieli, nu de factor eliminator al său. Era nu atît un element transformator al economiei moşiereşti, cît unul de presiune asupra condiţiilor de învoială. Folosirea mîinii de lucru imigrante, în condiţiile unei însemnate suprapopulaţii agrare interne, arată anomaliile structurilor economice rurale, disfuncţiunile şi imobilitatea mecanismelor acestora, fără să însemne o soluţie a situaţiei [49]. Se cuvine de altfel subliniat că prin complexul de măsuri adoptat după 1907 migraţia forţei de muncă pe exploatările moşiereşti s-a redus sensibil, încît fenomenul îşi pierde semnificaţia.

În cadrul fenomenelor care se manifestau în viaţa agrară a ţării, tendinţa istorică era, desigur, de restrîngere a formelor de producţie semifeudale, dar pe parcursul jumătăţii de secol dintre reforma agrară de la 1864 şi primul război mondial nu s-a înregistrat o „renovare" capitală a situaţiei, un recul decisiv al componentei semifeudale. Mai mult, cu cît pierdea teren (ca sferă de extensiune), cu atît devenea mai virulentă în sensul intensificării exploatării producătorilor direcţi prinşi în reţeaua învoielilor.

Activizarea fără precedent a luptei ţărănimii la cîteva decenii de la instaurarea noului regim agrar reflectă tocmai această situaţie.

Dacă pe planul structurilor agrare regimul de învoieli conferă nota distinctă a perioadei 1864—1914, pe plan social fenomenul cu deosebire caracteristic al realităţii româneşti îl constituie marile răscoale ale ţărănimii din 1888 şi 1907. Evenimentele fixează perioada ca două puncte de foc şi ar fi aproape naiv să socotim că asemenea mari evenimente au apărut întîmplător pe pînza acestei epoci şi că ele nu ţîşnesc din adîncul proceselor care au avut loc în interiorul ei, exprimîndu-i contradicţiile specifice, luminînd aceste adîncuri cu flacăra lor vie. Marile răscoale se află în logica realităţilor agrare ale perioadei şi a întregului sistem de contradicţii din organismul social-economic. Ele se înscriu într-o cauzalitate pe care am numi-o strictă, nu în sensul fatalităţii, nu pentru că izbucnirea lor s-ar fi putut anticipa cu precizie matematică, ci pentru că, pe terenul raporturilor date, deslănţuirea unor asemenea fenomene nu numai că nu contrariază, dar, dimpotrivă, apare normală. *Privită în cadrul evoluţiei sistemului agrar din România răscoala din 1907 apare la intersecţia proceselor contradictorii rezultate din cerinţele dezvoltării capitaliste a agriculturii, în condiţiile unei lente transformări a acestuia în direcţie capitalistă şi acutizării efectelor social-economice proprii sistemului bazat pe dijmă, în condiţiile restrîngerii continui a gradului său de extensiune* [50].

www.dacoromanica.ro

Marea mişcare a ţărănimii exteriorizează nu numai contradicţiile vieţii agrare specifice unei anumite etape de dezvoltare a acesteia; în ea se răsfrîng conţinuturi contradictorii şi sensuri ale întregului proces istoric românesc din epoca modernă. În primul rînd ea relevă insuficienţele şi malformaţiile operei de modernizare. Concepută larg la nivel instituţional-administrativ, ea n-a implicat în aceeaşi măsură transformări în structurile adînci, economice şi sociale, ale societăţii. A creat senzaţia de precipitare, de „ardere" a etapelor (concept folosit adesea pentru a sugera exigenţele societăţii româneşti) dar înnoirile (sau înnoirea) a avut o bază de susţinere prea îngustă datorită faptului că în raporturile sociale şi economice, în viaţa politică a ţării s-au conservat mult prea numeroase elemente de rutină şi inerţie. Discrepanţa ritmurilor de înnoire, lipsa de organicitate a acţiunii factorilor de progres au creat, inevitabil, colizii şi stări de criză pe plan social, în ciuda acumulărilor de ordin material şi a deschiderilor spre modernizare. Mihail Şerban remarca cu justeţe într-o lucrare de bază a literaturii noastre agrare : „Cu fiecare pas al progresivei dezvoltări economice şi politice a României, se pune tot mai mult în evidenţă, şi din ce în ce mai imperios, efectul stînjenitor al stărilor agrare nesănătoase, al nerezolvării chestiunii ţărăneşti" [51].

De altfel desfăşurarea procesului istoric în epoca modernă permite să formulăm următoarea teză cu caracter general : ori de cîte ori o societate intră pe făgaşul unăr reforme, fără ca acestea să vizeze şi temelia structurilor social-economice, spre a le transforma radical, are loc o intensificare a exploatării maselor, o înăsprire a condiţiilor lor de muncă, dacă nu şi o înrăutăţire a condiţiilor de trai datorită creşterii solicitărilor şi exigenţelor la care este supusă societatea în ansamblu. Încercările de renovare a cadrului instituţional-administrativ în vremea lui Iosif al II-lea au fost resimţite de ţăranii din Transilvania prin noi poveri fiscale şi noi obligaţii datorate stăpînitorilor de moşie. Academicianul David Prodan remarca plastic că regimul reuşise „să zgîndăre" multe probleme, fără să le şi rezolve. În privinţa stărilor din Rusia, după reforma din 1861 este curentă observaţia că „totul se transforma, dar nimic nu se statornicise". Iar Lenin făcea o remarcă semnificativă : „O ţară în care schimbul ia proporţii şi capitalismul se dezvoltă, nu poate să nu treacă prin tot felul de crize dacă în principala ramură a economiei naţionale relaţiile feudale constituie la fiecare pas o frînă şi o piedică" [52].

Marea proprietate şi regimul de învoieli constituiau elemente materiale ale crizei de structură din agricultura României la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului nostru ; regimul era de asemenea puternic marcat de mecanismul unui sistem cenzitar foarte restrictiv, care exterioriza de fapt dominaţia vîrfurilor avute ale societăţii în viaţa politică şi marginalizarea maselor de la exerciţiul puterii publice.

Progresele înregistrate de evoluţia societăţii şi exigenţele cu care aceasta se confrunta la începutul secolului nostru evidenţiau, o dată în plus, acuitatea şi nevoia rezolvării celor două mari probleme : problema agrară şi democratizarea vieţii politice prin scoaterea exercitării dreptului de vot de sub carapacea censitară, activizarea politică a maselor şi afirmarea unor noi curente în viaţa publică. Răscoala din 1907 a fost răspunsul ţărănimii la aceste probleme, încercarea eroică a acesteia de a se smulge din tentaculele regimului de învoieli, de a rezolva în favoarea ei problema agrară.

www.dacoromanica.ro

„La sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — revoltele țărănești au început să capete o intensitate tot mai mare, ca urmare a condițiilor deosebit de grele, de înapoiere economică și exploatare crîncenă, ce domneau în satul românesc. Menținerea unor puternice relații feudale în agricultură constituia un grav anacronism social, o frînă a procesului de dezvoltare a relațiilor capitaliste, a ridicării economice a României. Lichidarea acestei stări de lucruri devenise o cerință din cele mai acute ale progresului societății românești, de care depindea accelerarea dezvoltării forțelor de producție, propășirea economico-socială a țării. Acestea au fost cauzele și condițiile ce au dus la declanșarea răscoalei din 1907, care prin amploarea, vigoarea și formele pe care le-a îmbrăcat, a constituit una din cele mai aprige bătălii de clasă din istoria României, zguduind din temelii însuși edificiul orînduirii burghezo-moșierești"[53].

În răscoală a existat un conținut obiectiv, nu numai o pornire spontană, o revărsare furtunoasă de energie născută din lipsuri, împilare și suferință. Măreția ei ca acțiune, valoarea ei de eveniment exemplar al energiei revoluționare a țărănimii întunecă uneori conținutul ei obiectiv care se dezvăluie prin raportarea acțiunii la sarcinile aflate în fața societății, la sensurile întregii deveniri istorice românești în epoca modernă. Or, faptul că răscoala n-a putut să joace rol de factor de restructurare a sistemului agrar nu înseamnă că rămîne doar o inutilă izbucnire a țărănimii, așa cum considera Ștefan Zeletin[54]. Luptînd pentru descătușarea ei de sub carapacea opresoare a marii proprietăți moșierești și a regimului de învoieli, ea lupta în fond pentru înnoirea societății. În marea izbucnire revoluționară au germinat fermenții transformărilor agrare ulterioare, în ea își găsea expresie linia cea mai radicală de rezolvare a problemei agrare. Generată de dialectica contradictorie a dezvoltării societății românești în epoca modernă, marea răscoală se înscrie între forțele propulsoare ale acestei dezvoltări.

Dincolo de ceea ce evenimentul semnifică pe plan istoric general, au o netăgăduită importanță reverberațiile lui imediate în societate, reacțiile pe care le-a declanșat, — este remarcabil militantismul, clarviziunea și spiritul de solidaritate al clasei muncitoare — curentele de idei pe care le-a stimulat, reevaluările pe care le-a determinat chiar în unele cercuri guvernamentale. Este incontestabil că în atmosfera creată de răscoală s-a instalat în conștiința publică (sau măcar în largi cercuri ale acesteia) dimensiunea problemei agrare și că sub presiunea aripei sale tinere Partidul Liberal a reușit să depășească imobilismul prudenței excesive, înscriind pe ordinea de zi, în 1913—1914, reforma agrară și pe cea electorală, care se vor înfăptui la o scară considerabil extinsă decît o concepeau inițial liberalii, în vuietul marilor transformări pe care le-au antrenat evenimentele primului război mondial și avîntul revoluționar din 1918—1921.

NOTE

[1] Alexandru Russo, *Scrieri*, Edit. Carol Göbl, București, 1908, p. 34—35.
[2] Mihail Kogălniceanu, *Îmbunătățirea soartei țăranilor*, Edit. Socec, București, 1909, p. 7.
[3] M. Eminescu, *Opere*, vol. XI, Edit. Academiei, București, 1984, p. 451.
[4] Titu Maiorescu, *Opere* I, Edit. Minerva, București, 1978, p. 151.
[5] Petru S. Aurelian, *Opere economice*, Edit. Academiei, București, 1967, p. 148.
[6] Vezi *Anuarul Presei Române și al lumii politice 1909*, București, 1910, p. 194.

www.dacoromanica.ro

[7] Unele menţiuni în acest sens la Nicolae Iorga, *Starea poporului român la 1900*, partea a VIII-a din *Istoria poporului românesc*, ediţie îngrijită de Georgeta Penelea, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985, p. 696—697.

[8] Vezi G. D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, 1928, p. 314; Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, ediţia a II-a, Edit. Sport-Turism, Bucureşti, 1979, p. 143.

[9] Vezi Mihail Manoilescu, *Rostul şi destinul burgheziei române*, Edit. Cugetarea, Bucureşti, 1942, p. 89.

[10] În amplele note de călătorie despre ţările balcanice ale lui Laveleye citim relativ la capitala României: „Bucureştiul face o impresie foarte plăcută; nici oamenii nu sînt atît de înghesuiţi unul într-altul. Cu excepţia străzilor centrale, ca de exemplu Calea Mogoşoaiei, devenită după izbînda de la Plevna, strada Victoriei, casele nu au decît un etaj şi nu se ţin lanţ în linie continuă. O poartă mare îngăduie accesul spre o grădină unde se găsesc dependinţele şi bucătăria, legată adesea printr-o galerie de corpul principal.

Dacă privim oraşul de la nivelul unui turn, casele par pierdute printre arbori; aceasta ne aminteşte de Moscova, Dar în centru, unde terenul este scump, se construiesc acum clădiri înalte ca la Paris.

Grand-Hôtel este bun, curat, chiar elegant" (Emile de Laveleye, *La Péninsule des Balkans*, tom II, Bruxelles, 1886, p. 294—295).

[11] Nicolas Xénopol, *La richesse de la Roumanie*, Bucarest, 1916, p. 100; 147; Gh. Ravaş, *Din istoria petrolului românesc*, ed. a II-a, Edit. de stat pentru literatură politică, Bucureşti, 1957, p. 91.

[12] La 1 aprilie 1908 erau înscrişi în corporaţii 127 841 meseriaşi. Categoriile cele mai numeroase erau: croitori — 28 511; cizmari — 21 952; brutari — 6 536; cojocari — 3 739; zidari — 7 465; mecanici — 5 490 etc. (*Anuarul statistic al României*, Bucureşti, 1909, p. 589; 590—591).

[13] Semnalăm cîteva diminuări de importuri între 1879 şi 1906; Făină de grîu — de la 5 875 tone la 5 tone; zahăr — de la 9 500 tone la 181 tone; luminări — de la 666 tone la 6 tone; cherestea — de la 156 726 tone la 532 tone; mobilă — de la 3 506 tone la 469 tone etc. (*Anuarul statistic al României*, Bucureşti, 1909, p. 514 — 515).

[14] *Enciclopedia României*, vol. IV, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1943, p. 759—769.

[15] *Ibidem*, p. 464—465.

[16] *Ibidem*, p. 589.

[17] Nicolas Xénopol, *op. cit.*, p. 74.

[18] *Ibidem*, p. 73—74.

[19] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 3, Edit. Politică, Bucureşti, 1969, p. 711.

[20] Vezi Gh. M. Dobrovici, *Istoricul datoriei publice a României*, Bucureşti, 1913, p. 432—433.

[21] *Enciclopedia României*, vol. IV, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1943, p. 763.

[22] Gh. Ravaş, *op. cit.*, p. 91.

[23] *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 562—563.

[24] Mihail Manoilescu, *Rostul şi destinele burgheziei române*, Edit. Cugetarea, Bucureşti, 1942, p. 91; vezi şi p. 93.

[25] Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 440.

În privinţa împrumuturilor statului, Gh. M. Dobrovici scria la 1913 că, negăsind capitaluri disponibile interne „titlurile noastre s-au plasat în mîinile purtătorilor de prin pieţele străine, ceea ce a contribuit a se sustrage şi pe această cale o parte a avuţiei noastre căci o sumă destul de importantă se trimite străinătăţii pe fiecare an spre plata cupoanelor şi titlurilor ieşite la sorţi". În continuare el preciza: „84% se plăteşte de către stat în aur în străinătate şi numai 16% în ţară în moneta noastră, ceea ce împiedică în mare parte formarea capitalurilor circulante şi în consecinţă ne tot îndepărtează de timpul cînd va trebui ca şi rentele noastre să aparţină deţinătorilor din ţara noastră" (Gh. M. Dobrovici, *Op. cit.* p. 456).

[26] Nicolas Xénopol, *op. cit.*, p. 71.

[27] „Civilizaţia noastră — observa Vasile Kogălniceanu la 1906 — stă dar în chipul inteligent cu care am ştiut să ne asimilăm condiţiile de viaţă apusene... Am devenit ceea ce împrejurări străine, dar mai tari decît noi, ne îndatorau să devenim"... (Vasile M. Kogălniceanu, *Patruzeci de ani de civilizaţie românească*, Bucureşti, 1906, p. 12).

Despre impactul sistemului capitalist mondial asupra României, Mihail Manoilescu nota: „De fapt, de-a lungul întregului veac al XIX-lea scena politică şi — dacă pot spune astfel.— cea economică, n-au cunoscut decît trei personaje colective: străinătatea, boierimea şi burghezia. Între aceste trei personaje s-a desfăşurat tot jocul de forţe şi de influenţe sociale; între ele s-au ţesut intrigele; între ele s-au purtat luptele pentru predominare" (Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 191).

www.dacoromanica.ro

[28] Vezi *Statistica funcționarilor publici și a pensionarilor din România pe anul 1902—1903*, București, 1903, p. II—IV;

[29] *Anuarul statistic al României*, București, 1909, p. 788—789.

[30] M. Eminescu, *Opere*, vol. XIII, Edit. Academiei, București, 1985, p. 194.

[31] N. Iorga, *op. cit.*, p. 732.

[32] „Viața Românească", 1906, an. I, nr. 1, p. 6.

[33] Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 88.

[34] Datele figurează în Gh. M. Dobrovici, *Istoricul datoriei publice a României*, București, 1913, p. 441—446.

Este elocventă poziția cercurilor conducătoare față de instrucția sătească. În timp ce factorii de conducere — inclusiv I. C. Brătianu — invocau lipsa de fonduri pentru construcția localurilor școlare săteși (la începutul secolului al XX-lea existau abia 50% din necesarul de localuri școlare) pentru fortificațiile de la București, Focșani—Nămoloasa—Galați și alt echipament militar s-au alocat fonduri, din împrumuturi, de peste 200 de milioane lei. Vezi (Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 442; Ion C. Brătianu, *Acte și cuvîntări*, vol. IX, Edit. Cartea Românească, București, 1943, p. 130).

[35] *Ibidem*, p. 405.

[36] Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate 1823—1933*, Edit. Universul, București, 1934, p. 432—433.

[37] Vezi *Anuarul Statistic al României*, București, 1909, p. 242—245; L. Colescu, *Progresele economice ale României îndeplinite sub domnia M. S. Regelui Carol I. 1866—1906*, București, 1907, p. 82.

[38] G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, p. XLVI—XLVII. Vezi și *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, Edit. Academiei R. S. R., București, 1967, p. 37—38.

[39] G. D. Creangă, *op. cit.*, p. LXVIII; *Anuarul statistic al României*, București, 1908, p. 217.

[40] *Anuarul statistic al României*, București, 1908, p. 263.

[41] Vezi mai amplu *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, p. 104—108.

[42] Vezi C. Garoflid, *Problema agrară și deslegarea ei*, București, 1908, p. 32; G. D. Scraba, *Starea socială a țăranului*, București, 1907, p. 18; Mihail Șerban, *Problemele noastre social-agrare*, București, 1914, p. 36; *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, p. 45—48.

[43] Date cu privire la caracteristicile sistemului de arendare în agricultura europeană vezi la G. D. Creangă, *Situația arendașilor față de chestiunea țărănească*, București, 1907, p. 15.

[44] G. D. Creangă, *Situația arendașilor față de chestiunea țărănească*, București, 1907, p. 17; „Viața Românească", 1906, I, nr. 6, p. 487—489. Pentru terenul arendat, „trustul Fischer" plătea, în 1905, circa 3 228 000 lei obținînd un venit de aproape 3 milioane de lei, sumă egală cu venitul lui Gh. Gr. Cantacuzino, unul dintre cei mai mari moșieri din țară. (Vezi G. D. Creangă, *Situația arendașilor*, . . ., p. 17—18; „Danubiul", din 12 iunie 1905; N. Iorga, *op. cit.*, p. 707).

[45] Calculat după *Anuarul statistic al României*, București, 1908, p. 159; vezi F. Morret, *Mirovîie rînki stria*, 1925, p. 41; P. I. Leașcenko, *Russkoe zernovoe hoziaistvo v sisteme mirovogo hoziaistva*, Moscova, 1927; întreaga problemă e reluată și dezbătută în Damian Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țărănimii din România la începutul sccolului al XX-lea 1904—1906*, Edit. Științifică, București, 1961, p. 42—50.

[46] Vezi *Anuarul Statistic al României*, București, 108, p. 176—177.

[47] Calculat după *Statistica mașinilor și instrumentelor agricole întrebuințate în anul 1905*, București, 1907, p. 16—18.

[48] Vezi mai amplu pentru întreaga problemă *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, p. 99—100; Damian Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țărănimii la începutul secolului al XX-lea*, p. 56—57; *Documente privind Marea răscoală...*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1977, p. 324—331.

[49] Într-un studiu recent Ecaterina Negruți atribuie migrației mîinii de lucru în agricultura țării noastre „un rol covîrșitor" în determinarea răscoalei prin faptul că a redus pămîntul ce sădăca în dijmă țăranilor și a dus la creșterea prețului arenzilor. (Vezi Ecaterina Negruți, *Migrațiile la lucru în România și marea răscoală a țăranilor din 1907*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", tom. XXII, 1985, vol. 2, p. 523—536. Vezi în special, p. 523; 530. Observația e șocantă, dar nu se susține în primul rînd pentru că față de cele 2.800.000 persoane active în agricultura țării, muncitorii agricoli străini angajați *temporar* aveau o pondere restrînsă; pentru că sistemul intern genera propriile contradicții, starea tensională înveder îndu-se și la 1888 cînd numărul muncitorilor agricoli aduși de peste hotare era doar de 14 mii de persoane și pentru că funcția lor era de „presiune" asupra structurilor, nu de ieșire din ele pe calea folosirii mîinii de lucru salariate și a capitalizării agriculturii. Marea răscoală din 1907 e un fenomen adînc implîntat în evoluția raporturilor agrare în perioada de după reforma din 1864 și în întreaga civilizație a epocii și nu produsul unor circumstanțe aleatorii. Pentru a-i descifra conținutul și semnificațiile, ea trebuie situată istoric

www.dacoromanica.ro

[50] Vezi Damian Hurezeanu, *Cauze și obiective ale răscoalei din 1907*, în „Era socialistă", LVII, nr. 2, 1977, p. 38.

[51] Mihail Șerban, *op. cit.*, p. 5.

[52] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 15, p. 65.

[53] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, Edit. Politică, București, 1977, p. 234–235.

[54] Vezi Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, colecția „Biblioteca socială", București, 1925, p. 168, 179.

LA RÉVOLTE DE 1907 ET LES CARACTÈRES DE L'HISTOIRE MODERNE DE ROUMANIE

Résumé

Le phénomène des révoltes paysannes est intensément caractéristique à la société roumaine à la fin du XIXe siècle et au début du XXe. La révolte de 1907 constitue le moment de faîte de ce phénomène et son expression la plus vive.

Elle traduit en des termes sociaux la crise des structures agraires de l'époque. Mais celles-ci se rattachent, à leur tour, à l'ensemble du régime social, économique et politique, marquant de leur empreinte sa physionomie.

Le présent article se propose de révéler la manière dont la révolte s'inscrit dans l'évolution moderne de la Roumanie, de faire ressortir les disfonctions de l'organisme socio-politique qui ont conduit à la révolte.

Il s'agit, donc, d'un débat sur la dialectique contradictoire de l'évolution moderne de la Roumanie (1864–1914) et du phénomène des révoltes (l'accent portant notamment sur le moment 1907) qui met dans une vive lumière, les carences de structure de la nouvelle phase d'évolution de la Roumanie.

La question réclame une perspective encore plus large, vu que ce n'est qu'en relevant les connexions entre le processus historique roumain, à l'époque moderne, et celui européen (le système mondial capitaliste) et surtout la manière dont l'agriculture de la Roumanie participait au marché mondial de céréales, que nous comprendrons les facteurs de complication de la situation de la paysannerie roumanie et les impératifs de la société à l'époque moderne.

www.dacoromanica.ro

CALCULATOR ELECTRONIC ŞI INFORMAŢII NENUMERICE. DESPRE EVOLUŢIA CLASEI MARILOR PROPRIETARI FUNCIARI ÎN ROMÂNIA (1857—1918)

VASILE LIVEANU şi IRINA GAVRILĂ

După cum se ştie calculatorul electronic prelucrează şi informaţii nenumerice.

Este posibil ca din punct de vedere al economisirii timpului de muncă intelectuală, mai cu seamă a celui alocat operaţiilor intelectuale rutiniere, mecanice, cea mai eficientă aplicare a calculatorului electronic în cercetarea istorică să se dovedească a fi prelucrarea informaţiilor istorice nenumerice.

În scopul verificării şi ilustrării posibilităţilor de utilizare a calculatorului la prelucrarea informaţiilor nenumerice furnizate de izvoarele istorice ne-am ales o problemă de istorie social-economică. O idee demult răspîndită în istoriografie[1], ca şi în literatura social-politică[2] şi beletristică[3], este aceea că în decursul celei de a doua jumătăţi a secolului XIX o mare parte a foştilor boieri[4] şi a descendenţilor lor s-a ruinat, pierzîndu-şi moşiile pentru că nu şi-au putut achita datoriile contractate în scopul cheltuielilor de lux şi, parţial, mai ales în Moldova şi în scopuri productive; cheltuielile productive mai mari din Moldova ar fi determinat o îndatorare mai mare şi o ruinare mai accentuată a vechilor familii boiereşti din această provincie. Această concepţie se bazează pe fapte observate de autorii diverselor lucrări şi pe unele date statistice răzleţe, fără a fi sprijinite pe statistici de ansamblu privitoare la transferurile de proprietăţi funciare.

Întrucît astfel de date de ansamblu nu au fost pînă acum depistate, o verificare cantitativă directă a ideii ruinării vechilor familii boiereşti prin vînzarea moşiilor pentru datorii nu ne-a fost posibilă. Ideea despre care vorbim implică însă o alta şi anume aceea că în a doua jumătate a secolului XIX şi la începutul secolului XX s-a schimbat componenţa clasei moşiereşti prin dispariţia din rîndurile ei a unei însemnate părţi a familiilor marilor proprietari dinaintea reformei lui Cuza[5], înlocuiţi prin elemente provenite din alte familii decît cele ale marilor proprietari din 1864. Această a doua idee ne-am propus s-o supunem unei verificări cantitative, mai exact am dorit să obţinem anumite informaţii cantitative de ansamblu asupra unor aspecte ale evoluţiei componenţei clasei marilor proprietari funciari. Pentru scopul urmărit trebuia să folosim date care să indice şi să dea o imagine a acestei componenţe în întreaga ţară în cîteva momente succesive.

Nu avem aici spaţiul necesar pentru a prezenta fondurile arhivistice sau izvoarele publicate care ne oferă informaţii parţiale, privitoare

www.dacoromanica.ro

numai la unele regiuni ale țării, sau la unele categorii de moșii. Vom spune numai că la alegerea care am recurs ne-a fost impusă de absența altor izvoare mai adecvate, respectiv mai complete, mai precise, mai exacte. Izvoarele folosite de noi au o serie de neajunsuri pe care le vom arăta pentru a înțelege dificultățile pe care le-am întîmpinat, modul în care am căutat să le depășim și limitele concluziilor noastre. Ne-am oprit la următoarele izvoare :

1. *Listele de alegători pentru adunările ad-hoc din 1857*, convocate pentru a exprima doleanțele populației Principatelor române. Alegători erau numai bărbați. Ei aveau dreptul să aleagă deputații boieri din aceste adunări (convocate înaintea desființării rangurilor boierești) și trebuiau : a) să fie ei înșiși boieri în vîrstă de cel puțin 30 de ani ; b) să posede moșii în suprafață de cel puțin 142 ha. S-au păstrat listele pe județe ale numelor tuturor alegătorilor deputaților boieri din Țara Românească (publicate în „Buletinul Oficial" al Țării Românești) și ale celor din Moldova care au participat la vot [6]. Aceste liste ne dau numele pentru aproape toți boierii proprietari a cel puțin 142 ha din 1857. Lipsesc numele boierilor mari proprietari a cel puțin 142 ha care aveau la acea dată mai puțin de 30 de ani, ale eventualilor omiși de pe listele de alegători și ale moldovenilor neparticipanți la vot. Cei din ultimile două categorii au fost, desigur, foarte puțini căci lupta politică a antrenat pe toți cei valizi. Mulți n-au fost nici cei înscriși fără a avea dreptul în listele de alegători ale deputaților boieri. Lista nu cuprindea femeile (văduvele boierilor, orfanele, fiicele nemăritate din familiile de boieri etc.) proprietare a cel puțin 142 ha.

În schimb, listele electorale din 1857 sînt liste de persoane și, spre deosebire de celelalte trei izvoare prezentate mai departe, permit să se precizeze cazurile în care același nume era purtat de proprietari diferiți. Au fost trecute de exemplu pe listele din 1857 două persoane numite Dumitru Miclescu. În acest caz am socotit că numele de familie Miclescu apare de două ori.

2. *Matricolele nominale ale locuitorilor împroprietăriți prin legea rurală din 1864.* Acestea au fost întocmite pe județe și plase în urma unei circulare din 1872 a ministrului de finanțe. În matricole s-au înregistrat, printre altele, numele tuturor proprietarilor particulari de pămînt din 1864, numele tuturor foștilor clăcași împroprietăriți pe aceste proprietăți și categoria din care făceau parte [7] și suprafața primită. Deoarece la Arhivele Statului din București, în fondul reformei agrare din 1864, s-au păstrat toate aceste matricole, am putut alcătui o listă a tuturor proprietăților funciare particulare din România în anul 1864, cu numele proprietarilor lor, a comunei și județului în care erau situate, a numărului total și pe categorii al clăcașilor lor etc.

Prin „*numele unui proprietar*" de pe listele din 1864, 1905 și 1918 înțelegem combinația dintre un anumit an, nume de familie și un anumit prenume. Prin „numele de familie" al unui proprietar de pe listele din aceiași ani înțelegem numele de familie care apare într-o anumită combinație de acest fel. Grigore Ghica și Ion Ghica, de exemplu, le-am considerat că reprezintă două nume de proprietari, deci două nume de familie Ghica. Expresia „numărul numelor de familie de pe listele din 1864, 1905 și 1918" capătă astfel un sens mai puțin obișnuit, poate, dar mai adecvat, cum se va vedea, obiectivului cercetării noastre.

În unele cazuri, însă, o singură persoană stăpînea mai multe moșii, iar în altele proprietari diferiți aveau aceleași nume. Nu avem informa-

www.dacoromanica.ro

ţiile necesare pentru a preciza în fiecare caz de acest tip care a fost situaţia reală. De exemplu, în matricolele nominale şi în lista moşiilor apar două proprietăţi al căror proprietar se numea Nicolae Chiriac. Deoarece în cazuri de acest tip nu ştim dacă a fost sau nu un singur proprietar real, calculele noastre privesc nu *proprietarii* din 1864, ci *numele de proprietari* din 1864 (sau 1905, sau 1918). Cu alte cuvinte în calculele noastre am socotit că „Nicolae Chiriac" reprezintă un singur nume de proprietar şi „Chiriac" un singur nume de familie, fapt de care trebuie ţinut seama în interpretarea rezultatelor obţinute [8].

Am împărţit numele de proprietari pe categorii în funcţie de numărul clăcaşilor trecuţi pe lista noastră în dreptul fiecărui nume. Ni s-a părut prudent ca pentru precizarea evoluţiei componenţei clasei marilor proprietari să luăm în considerare, într-o primă etapă, lista numelor de proprietari cu mai mult de 10 clăcaşi [9].

3. *Anuarul general al României pe 1905* [10] indică la fiecare comună din România numele „proprietarilor rurali". În mod curent, prin proprietari rurali se înţelegeau atunci marii proprietari, respectiv proprietarii a cel puţin 100 ha. Deci *Anuarul* permite stabilirea unei liste a numelor de mari proprietari din întreaga ţară; lista indică pentru fiecare nume: comuna (comunele) în care existau moşii (sau cote-părţi din moşii stăpînite în indiviziune) aparţinînd unui purtător al acelui nume; acelaşi nume putea fi purtat, cum am precizat, de mai mulţi proprietari [11].

Desigur la alcătuirea *Anuarului* s-au comis şi erori. Unii mari proprietari au fost omişi, dar astfel de cazuri au fost, credem, puţine, căci moşierii erau cunoscuţi şi redacţia era foarte interesată să nu scape numele vreunuia din cei interesaţi să cumpere, din motive de prestigiu, *Anuarul*. Mai frecvente au fost cazurile în care printre proprietarii rurali au fost trecute persoane care nu deţineau proprietăţi mari, dar erau dornice să afişeze ceea ce li se părea a fi un statut social superior [12]. De aceste probabile erori trebuie să ţinem seama în utilizarea *Anuarului*, utilizare care se impune însă pentru că această sursă oferă singura posibilitate de reconstituire a unei liste incluzînd numele aproape al tuturor marilor proprietari de la începutul secolului XX în ajunul marilor răscoale ţărăneşti din 1907.

4. *Dosarele reformei agrare de după primul război mondial.* Fondul denumit „Reforma agrară din 1921" de la Arhivele Statutului din Bucureşti cuprinde documente emise începînd din 1919 privind aplicarea legilor de reformă agrară de după primul război mondial. Ne-am propus să culegem datele din aceste documente despre situaţia cît mai multor moşii din vechea Românie în momentul adoptării decretului lege de expropriere din 18 decembrie 1918. Legile de reformă agrară au luat în considerare suprafaţa moşiei în acel moment. Am studiat dosarele din anii 1919—1931 deoarece sondajele făcute ne-au arătat că dosarele din anii următori nu aveau multe şanse să ne mai ofere informaţiile dorite. Datele culese ne-au permis să întocmim fişe privitoare la o listă de 1283 nume de proprietari care în decembrie 1918 posedau 1385 moşii cu cel puţin 100 ha teren cultivabil. Caracterul incomplet al acestor date nu constituie o piedică de netrecut pentru studiu, deoarece eşantionul disponibil ne permite să aplicăm metodele cercetării selective şi ale inferenţei statistice [13]. Faţă de datele *Anuarului din 1905* datele extrase din fondul reformei agrare, deşi incomplete, au avantajul că se referă la o categorie precis delimitată — moşii de peste 100 ha teren cultivabil.

www.dacoromanica.ro

Calculatorul a fost utilizat între altele pentru stabilirea listelor alfabetice de nume de mari proprietari. Am obținut patru liste, cîte una pentru anii 1857, 1864, 1905, 1918, în care pentru fiecare mare proprietar s-au înregistrat și o serie de alte informații (județul și comuna în care avea moșii, rangurile boierești pentru lista din 1857, numărul clăcașilor pentru lista din 1864, suprafața moșiilor pentru lista din 1918 etc.).

Pentru anul 1864 s-a calculat automat și numărul total al călcașilor de care dispunea proprietarul mai multor moșii. De asemenea calculatorul a fost folosit pentru compararea automată a listelor de nume de mari proprietari și selectarea automată a numelor de proprietari aflate pe două liste, precum și a informațiilor despre proprietarii respectivi.

S-au efectuat deci, printre altele, compararea, ordonarea și agregarea automată a unor informații nenumerice : nume de persoane, comune, județe etc. Deoarece trebuiau prelucrate peste 14 000 de înregistrări de nume (și informațiile corespunzătoare fiecărui nume înregistrat), efectuarea „manuală" a operațiilor ar fi necesitat un mare timp de muncă rutinieră. Calculatorul a economisit această muncă și a furnizat liste care au ușurat operațiile pe care am preferat să le facem manual.

Vom prezenta acum unele concluzii ale comparațiilor efectuate.

Am dorit mai întîi să aflăm cîți dintre boierii mari proprietari din 1857 aveau un nume de familie care să apară pe lista moșierilor din 1905. Pentru a ilustra modul în care am procedat dăm următorul exemplu. Pe listele din 1857 și respectiv din 1905 întîlnim următoarele nume de proprietari din familia Aslan :

1857	1905
Aslan Alecu	Aslan Ecaterina
Aslan Gheorghe	Aslan Gheorghe
Aslan Tudor	

În acest caz am considerat că numele de familie a trei mari proprietari din 1857 se găsesc printre numele de familie ale moșierilor din 1905 sau că trei nume de familie de pe lista din 1857 se regăseau pe lista din 1905.

În total din 1409 boieri cu cel puțin 142 ha înregistrați în listele de alegători din 1857, numai 925 aveau nume de familie care se regăseau printre numele de familie de pe lista completă a marilor proprietari din 1905. Cu alte cuvinte, 484 sau 34,3 % din numele de familie de pe lista din 1857 nu se mai regăsesc pe lista din 1905. Ce semnificație are acest fapt?

Dispariția de pe lista din 1905 a unui nume de familie de pe lista din 1857 poate avea cel puțin una din următoarele două explicații. Era posibil ca în intervalul dintre datele de alcătuire a celor două liste toți boierii care în 1857 au purtat acel nume de familie și (sau) moștenitorii lor cu același nume de familie să fi pierdut situația de mari proprietari ca urmare a vînzării sau divizării moșiilor lor. De asemenea, era posibil ca moșiile boierilor de pe prima listă să nu fi fost pierdute sau micșorate în intervalul de timp amintit, dar în 1905 să nu mai fi fost în viață nici o persoană care să poarte numele de familie de pe lista din 1857. În acest din urmă caz, pămîntul marilor proprietari din 1857 a fost transmis prin moștenire fie unor persoane cu alt nume de familie (inclusiv unor fiice sau nepoate măritate), fie unor persoane juridice[14].

Trebuie să avem în vedere următoarele : dacă un boier de pe lista din 1857 și (sau) toți moștenitorii săi purtători ai aceluiași nume de fa-

www.dacoromanica.ro

milie şi-au pierdut pînă în 1905 situaţia de mari proprietari sau dacă alt boier din 1857 murise şi nu mai avea urmaşi cu acelaşi nume de familie în viaţă în 1905, dar mai existau totuşi în 1905 printre moşieri alţi purtători ai acelor nume de familie, atunci numele de familie respective nu au fost incluse în procentul de 34,3% indicat mai sus. De exemplu, pe lista din 1857 apar nouă boieri moldoveni cu numele de Rosetti. Deoarece acest nume de familie apare şi pe lista marilor proprietari din 1905, nici unul din cei nouă Rosetti din 1857 nu a fost inclus printre cei al căror nume de familie a dispărut de pe lista din 1905. Dar comparînd genealogia familiei Rosetti cu listele noastre, am putut stabili că dintre Rosetteştii moldoveni de pe lista din 1857, doi (Alecu şi Lascăr) nu au avut nici un fel de urmaş direct în viaţă în 1905, iar alţi doi (Dumitru şi Grigore) au avut urmaşi cu acelaşi nume de familie, care în 1905 trăiau, dar nu mai aveau moşii [15].

Mai departe, prezenţa aceloraşi nume de familie pe listele de mari proprietari din 1857 şi 1905 poate fi urmarea unor simple coincidenţe între numele unor persoane fără legături de rudenie între ele.

Aceste considerente ne duc la concluzia că cifrele citate mai sus ne indică procentul minim al boierilor de pe listele din 1857 care nu se mai numărau printre marii proprietari din 1905 nici nu aveau printre aceşti proprietari moştenitori sau alţi urmaşi cu acelaşi nume de familie.

Cel puţin 34,3% dintre boierii proprietari a minimum 142 ha de pe lista din 1857 nu mai făceau parte dintre moşierii din 1905 şi nici nu aveau urmaşi sau alte rude cu acelaşi nume de familie printre moşierii din 1905, pentru că între timp toţi purtătorii numelor lor de familie se stinseseră din viaţă sau nu mai aveau suficient pămînt pentru a-şi păstra situaţia de mari proprietari [16].

Procentul boierilor de pe lista din 1857 al căror nume de familie datorită unora din cauzele arătate mai sus dispăruseră de pe lista din 1905 a fost de 40,9% (202 din 493) în Moldova şi de numai 30,6% (282 din 916) în Muntenia. Diferenţa confirmă impresiile autorilor amintiţi la începutul studiului, cu privire la ruinarea boierimii moldovene într-o proporţie mai mare decît a boierimii muntene, adăugîndu-le însă o dimensiune cantitativă mai precisă. Diferenţa se dovedeşte a fi importantă, dar nu considerabilă.

De asemenea, proporţia acelor nume de familie de pe lista din 1857 care nu mai apar pe lista din 1905 este mai mare în cazul boierilor mici decît în cazul boierilor mari. 36,5% din numele de familie al boierilor mici de pe lista din 1857 [17] şi numai 27,6% din numele de familie al boierilor mari [18] de pe aceeaşi listă dispăruseră după 58 de ani de pe lista numelor se familie ale moşierilor. Faptul nu este surprinzător, căci boierii mari aveau şi o putere economică mai mare [19].

În comparaţiile de pînă acum am luat în considerare numai numele de familie care se întîlnesc pe ambele liste, fără a ţine seama de judeţul în care se aflau moşiile proprietarilor. Comparînd şi judeţele am constatat că, pe ansamblul ţării, numai 452, respectiv numai 32%, din numele de familie ale boierilor de pe lista din 1857 se regăsesc pe lista din 1905 în acelaşi judeţ. Deoarece şi în acest caz identitatea numelor de familie putea fi expresia unei coincidenţe întîmplătoare şi nu a rudeniei, aceasta înseamnă că minimum 68% din persoanele de pe lista din 1857 nu se mai numărau în 1905 nici printre proprietarii de moşii din judeţul în care posedaseră una în 1857, nici printre rude cu acelaşi nume de

www.dacoromanica.ro

familie care să stăpînească o moşie în acel judeţ. Era posibil, desigur, ca proprietarul din 1857 sau moştenitorii lui cu acelaşi nume de familie încetînd de a mai fi proprietari în acelaşi judeţ să-şi păstreze sau să dobîndească moşii în alte judeţe. Oricum, procentul de 68% ilustrează marea amploare pe care a avut-o în 1857—1905 procesul circulaţiei titlurilor de proprietate asupra moşiilor (prin vînzare, schimb, înzestrarea fetelor, transmitere prin moştenire etc.).

Cifrele citate pînă aici se referă cum am arătat numai la boierii cu proprietăţi de cel puţin 142 ha, care au fost trecuţi pe listele electorale din 1857. Boierii din această categorie care nu împliniseră 30 de ani, cei omişi de pe listă dintr-o croare (voită sau nu) şi care în Moldova nu au venit la vot, nu au putut fi luaţi în considerare în calculele noastre. Volumul eşantionului nostru este însă suficient de mare şi concluziile noastre suficient de prudente şi elastice pentru ca acestea să nu fie esenţial afectate de incompletitudinea datelor. În orice caz, dintre izvoarele disponibile astăzi cu privire la problema urmărită, cel utilizat de noi este cel mai puţin incomplet şi aproximaţiile formulate pe baza lui întregesc imaginea procesului de evoluţie a marii moşierimi cu trăsături ce nu pot fi ignorate.

Spre deosebire de listele electorale din 1857, lista întocmită pe baza matricolelor nominale alcătuite în legătură cu aplicarea reformei agrare din 1864 cuprinde proprietăţile particulare din acel an indiferent de vîrsta, sexul, statutul social (apartenenţa sau neapartenenţa la boierime) şi electoral ale proprietarilor. Lista proprietarilor cu peste 10 clăcaşi din 1864 include şi proprietarii unor suprafeţe mai mici de 142 ha. În mod firesc deci ultima listă cuprinde mai multe nume decît cea din 1857 şi anume cuprinde 2329 nume de proprietari[20].

Numărul mai mare al numelor de proprietari de pe lista din 1864 explică de ce şi numărul absolut de 1293 al numerelor de familie de pe această listă regăsite pe lista marilor proprietari din 1905 este mai mare decît numărul numelor de familie de pe lista din 1857 regăsite pe cea din 1905. Dar şi numărul absolut şi mai ales *procentul* numelor de familie de pe lista din 1864 neregăsite pe lista din 1905 sînt mai mari decît numărul absolut şi procentul numelor de familie de pe lista din 1857 nepăstrate pe cea din 1905. Şi anume, 1036 sau 44,6% dintre numele de familie ale proprietarilor cu peste 10 clăcaşi din 1864 nu se mai întîlnesc pe lista din 1905.

Ar putea fi o indicaţie că proporţia celor care nu se mai numărau printre moşierii din 1905 şi nici nu mai aveau urmaşi cu acelaşi nume de familie care să stăpînească o moşie în 1905 era mai mare în cazul proprietarilor de pe lista din 1864 decît în cazul proprietarilor de pe lista din 1857. Faptul s-ar putea explica prin prezenţa pe lista din 1864 a unei proporţii mai mari de proprietari cu întinderi mai mici de 142 ha şi deci mai slabi din punct de vedere economic. Pentru formularea unei concluzii valabile în această problemă trebuie însă să aşteptăm ca datele să fie supuse unor prelucrări (comparări şi agregări) automate suplimentare care n-au putut fi realizate pînă la redactarea studiului de faţă.

Comparaţiile despre care am vorbit pînă aici ne-au indicat amploarea minimă a procesului de ruinare şi stingere a vechilor familii de boieri mari proprietari şi în general a familiilor marilor proprietari funciari dinainte de 1864. Această amploare este mai mică poate decît păreau s-o sugereze lucrările citate la începutul articolului. Dar nu trebuie totuşi

www.dacoromanica.ro

să uităm că este vorba de amploarea minimă și nu de amploarea totală, desigur mai mare.

Procesul decăderii unei părți a vechii moșierimi s-a îmbinat cu un altul, de pătrundere în rîndurile marilor proprietari a elementelor provenite din alte pături decît cele ale boierilor mari proprietari dinainte de 1858 și în general din alte pături decît cele ale marilor proprietari dinainte de 1864. Despre acest al doilea proces vom vorbi acum oprindu-ne pentru început asupra situației din 1905.

Ne izbește în primul rînd creșterea considerabilă a numărului marilor proprietari. Față de 1409 boieri proprietari a cel puțin 142 ha înregistrați în lista disponibilă pentru anul 1857, și față de cele 2329 nume de proprietari cu peste 10 clăcași din 1864, *Anuarul din 1905* a înregistrat 4683 nume de „proprietari rurali", adică de mari proprietari. Creșterea față de 1857 nu se poate decît în mică măsură explica prin faptul că în 1905 limita de la care se considera că o proprietate este mare scăzuse de la 100 fălci adică 142 ha (sau echivalentul lor în pogoane) la 100 ha. Numărul proprietarilor înscriși în *Anuar* era de peste două ori mai mare și decît cel de pe lista pentru 1864 în care au fost înscriși și proprietarii mai mici decît în 1857.

Creșterea numărului moșierilor a fost legată în primul rînd de divizarea sub diferite forme a vechilor moșii. Moșiile au putut fi divizate între moștenitorii proprietarilor din deceniile VI—VII ale secolului trecut și între cumpărătorii diferitelor părți de moșii. Desigur, unii dintre acești noi proprietari au preferat să stăpînească moșiile în indiviziune, în care caz cotele părți din moșii nu erau delimitate pe teren, ci numai la împărțirea drepturilor și sarcinilor bănești. Dar persoanele care stăpîneau moșii în indiviziune au fost în mod firesc înregistrate fiecare în *Anuar* ca proprietari (particulari). Divizarea vechilor moșii a fost una din condițiile datorită căreia a fost posibil ca, deși o bună parte a vechii boierimi s-a menținut în rîndurile moșierimii, majoritatea marilor proprietari rurali să fie formată în 1905 din elemente provenite din alte pături decît cele din 1857—1864.

Într-adevăr, din cele 5 256 proprietăți (și cote-părți de proprietate indivize), rezultate din totalizarea înregistrărilor din *Anuarul din 1905*, 42,1% (2 217) aparțineau unor proprietari al căror nume de familie se găsea pe lista boierilor cu peste 142 ha din 1857, iar 57,8% (3 039) aparțineau unor proprietari al căror nume de familie nu apărea în această listă. Deoarece apariția unor nume de familie din 1857 pe lista din 1905 a fost nu odată rezultatul unor coincidențe întîmplătoare și nu a legăturilor de rudenie [21], putem conchide că cel puțin 57,8% din marile proprietăți sugerate de înregistrările *Anuarului din 1905* aparțineau unor bărbați proveniți din alte familii decît ale boierilor proprietari a cel puțin 142 ha de pe lista din 1857 (sau soțiilor unor astfel de bărbați). Se reflectau aici rezultatele procesului de vînzare a moșiilor vechilor familii de boieri către persoane bogate de origine neboierească, precum și ale pătrunderii în familiile foștilor boieri a elementelor ieșite din alte medii sociale (prin căsătorii cu descendentele vechilor familii boierești etc.).

În ce privește proprietarii, din cele 4 683 nume de familie ale marilor proprietari din 1905, 1 813 apar și 2 870 nu apar pe lista numelor de boieri mari proprietari din 1857. Numărul numelor de persoane nu indică, precum am amintit, un număr egal de persoane reale. Ceea ce putem spune este însă că procentul minim al marilor proprietari înregis-

www.dacoromanica.ro

trați ca atare de *Anuarul din 1905* care proveneau din alte familii decît cele ale boierilor mari proprietari de pe lista din 1857 (sau care în cazul femeilor intraseră în astfel de familii) se situa în jur de 61,2%.

Compararea listelor din 1905 cu cea din 1864 duce la rezultate apropiate. Pe lista marilor proprietari din 1905 am găsit 1 878 nume de familie întîlnite și pe lista proprietarilor cu peste 10 clăcași din 1864 deci cu numai 65 mai multe decît acele nume de familie din 1905 care se întîlnesc și pe lista din 1857. Persoanele care aveau unul din cele 1 878 nume de familie comune cu cele ale proprietarilor cu peste 10 clăcași din 1864 posedau după cum reiese din *Anuarul din 1905*, 2 387 moșii (numai cu 70 mai multe decît cele ale moșierilor din 1905 care aveau un nume de familie întîlnit și pe lista din 1857. Aceasta înseamnă că dintre numele de mari proprietari din *Anuarul din 1905*, 60% erau ale unor bărbați proveniți din alte familii decît cele ale proprietarilor cu peste 10 clăcași din 1864 (sau ale soțiilor unor astfel de bărbați), care stăpîneau cel puțin 64,7% din moșiile a căror existență era reflectată de înregistrările acelui *Anuar* [22].

Cum a evoluat după 1905 componența moșierimii sub aspectul care ne interesează aici? Pentru a răspunde la această întrebare avem la dispoziție cum am arătat datele extrase din dosarele reformei agrare de după primul război mondial. Aceste date constituie de fapt două eșantioane: unul extras din colectivitatea tuturor moșierilor afectați de legile de reformă agrară din 1918—1921 și celălalt extras din colectivitatea tuturor proprietarilor acestor moșii. Este vorba de moșiile cu o suprafață declarată de peste 100 ha teren cultivabil și de proprietarii lor [23].

Moșiile supuse exproprierii de după primul război mondial se împart din punctul de vedere care ne interesează în două categorii după cum proprietarii lor aveau sau nu numele de familie întîlnite pe lista din 1857. De asemenea, moșiile se pot împărți în două categorii după cum proprietarii lor aveau sau nu numele de familie întîlnite pe lista din 1864. Proprietarii moșiilor pot fi divizați și ei în două categorii după cum numele lor de familie se întîlnește sau nu pe listele anterioare.

Fie o colectivitate de elemente care se divid în două categorii după cum posedă sau nu o anumită caracteristică C. Un eșantion selectat dintr-o astfel de colectivitate în așa fel încît probabilitatea de selectare în eșantion pentru elementele care posedă caracteristica C este egală cu probabilitatea de selectare a elementelor care nu o posedă, constituie în terminologia statisticii matematice un eșantion aleator relativ la caracteristica C [24].

Dacă un eșantion este aleator relativ la o caracteristică C, atunci pornind de la procentul elementelor din eșantion care nu au caracteristica dată, se pot calcula limitele între care cu o probabilitate foarte mare se situează procentele respective în întreaga colectivitate din care provine eșantionul. Aceste limite determină ceea ce se numește interval de încredere.

Eșantioanele disponibile de moșii din 1918 și cel corespunzător de proprietari ai moșiilor au rezultat dintr-un proces de selecție naturală și istorică, din înlănțuirea de întîmplări care a făcut ca unele din documentele elaborate în legătură cu aplicarea legilor de reformă agrară din 1918—1921 să se piardă, iar altele să se păstreze și să poată fi consultate de noi. Nu avem motive să credem că această înlănțuire de întîmplări a favorizat păstrarea numelor moșierilor urmași ai proprietarilor de pe listele din 1857 și 1864 și pierderea numelor lor de familie în invers. Avem dimpotrivă

www.dacoromanica.ro

toate motivele să credem că şansele de păstrare în arhivă a numelui unui moşier au fost independente de prezenţa sau absenţa lui pe lista din 1857 sau pe cea din 1864. Eşantioanele noastre putînd fi considerate aleatoare relativ la caracteristica studiată, am procedat la calcularea intervalelor de încredere pentru procentele care ne interesează. Rezultatele calculelor sînt prezentate în tabelele 1 şi 2.

Tabelul 1

Anul	Moşii	Moşii NFP 1857		Moşii NNFP 1857		Moşii NFP 1864		Moşii NNFP 1864	
		Absolut	% din (2)	Absolut	% din (2)	Absolut	% din (2)	Absolut	% din (2)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1905	5 256	2 217	42,1	3 039	57,8	2 387	45	2 869	54,5
1918	1 324	479	36,1 30—32 Int. încr.	845	63,7 59,6—66,5 Int. încr.	660	49,9 33—46 Int. încr.	664	50,1 46,5—53,6 Int. încr.

Moşii NFP 1857 (1864) = moşii al căror proprietar avea acelaşi nume de familie ca al unui proprietar de pe lista din 1857 (1864).
Moşii NNFP 1857 (1864) = moşii al căror proprietar nu avea acelaşi nume de familie ca al unui proprietar de pe lista din 1857 (1864).
Int. încr. = interval de încredere cu probabilitate de 99%.

Tabelul 2

Anul	Nume de moşieri	Nume de familie GL 1857		Nume de familie NGL 1857		Nume de familie GL 1864		Nume de familie NGL 1864	
		Absolut	% din (2)	Absolut	% din (2)	Absolut	% din (2)	Absolut	% din (2)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1905	4 683	1 813	38,7	2 870	61,2	1 878	40,1	2 805	59,8
1918	1 253	459	36,7 37,2— 40,2 Int. încr.	794	63,3 59,8— 66,8 Int. încr.	595	47,8 43,9— 49,2 Int. încr.	658	52,5 48,8— 56,1 Int. încr.

G L 1857 (1964) = care se găseşte şi pe lista din 1857 (1864).
NGL 1857 (1864) = care nu se găsceşte şi pe lista din 1857 (1864).
Int. încr. = interval de încredere cu probabilitate de 99%.

Din cele 1 324 de moşii din 1918 incluse în eşantionul nostru 63,7% aveau proprietari al căror nume de familie nu se află pe lista boierilor mari proprietari de la 1857. Cu o probabilitate calculată de 99% procentul moşiilor de acest tip în totalitatea celor afectate de legile de reformă agrară de după primul război mondial se situa între 59,6% şi 66,5%. Putem admite ipoteza că faţă de 1905, procentul respectiv a crescut întrucîtva. Admiţînd această ipoteză riscul probabilităţii calculate de a greşi este de 1%[25].

Dintre cele 1 324 de nume de moşieri din eşantionul nostru 63,3% nu se regăsesc, sub aspectul numelor de familie, pe lista din 1857. Dacă

www.dacoromanica.ro

ne-am călăuzi numai după acest procent indicat de eşantion am putea reţine concluzia că procentul respectiv a crescut faţă de 1905 cînd a fost de numai 57,8%. Dar cu o probabilitate de 99% procentul respectiv în ansamblu numelor de familie ale moşierilor supuşi exproprierii se situa între 59,8% şi 66,8%. Nu se poate deci exclude ipoteza că în 1918 procentul discutat s-a menţinut la nivelul de 61,32%. Rezultatele calculelor noastre sînt deci compatibile şi cu ipoteza că în 1918 procentul a fost acelaşi ca în 1905.

Mai departe, aşa cum se vede din tabelul 1, cu o probabilitate de 99%, în totalitatea moşiilor din 1918 afectate de reforma agrară, procentul celor aflate în proprietatea unor persoane al căror nume de familie nu se afla pe lista proprietarilor cu peste 10 clăcaşi din 1864 s-a situat între 46,5% şi 53,6%. Din totalitatea numelor de moşieri din 1918 afectaţi de reformă, procentul numelor de familie care nu se întîlnesc pe lista din 1864 se situa cu aceeaşi probabilitate de 99% între 48,8% şi 56,1%. Putem admite ipoteza că ultimile două procente au scăzut faţă de 1905, riscul (probabilitatea calculată) de a greşi fiind şi în acest caz de numai 1%.

Informaţiile disponibile sugerează concluzia că în 1918 proporţia moşierilor proveniţi din alte familii decît cele ale proprietarilor cu peste 10 clăcaşi de la 1864, precum şi a moşiilor stăpînite de astfel de moşieri au scăzut întrucîtva faţă de 1905. Eventualitatea ca aceste procente să fi fost cu puţin mai mici de 50% nu poate fi exclusă. Aceasta arată că în 1905—1918 crescuse întrucîtva ponderea elementelor provenite din familiile care în 1864 avuseseră peste 10 clăcaşi fără ca în 1857 să fi făcut parte dintre boierii mari proprietari. Este un fapt care pune în lumină una din păturile din care au provenit persoanele nou-venite în rîndurile moşierimii în 1905—1918.

Datele noastre mai sugerează o altă concluzie esenţială. Deşi proporţia moşierilor proveniţi din alte familii decît cele ale boierilor mari proprietari din 1857 a putut rămîne în 1918 aceeaşi ca în 1905, totuşi, în acelaşi timp a crescut proporţia moşiilor stăpînite de persoane provenite din alte familii decît ale boierilor mari proprietari din al şaselea deceniu al veacului trecut. Diferenţa dintre ritmul evoluţiei celor două proporţii se explică prin frecvenţa cazurilor în care un moşier stăpînea mai multe moşii. În orice caz, în ajunul reformei agrare din 1918 majoritatea proprietarilor de moşii, care stăpînea majoritatea moşiilor, era formată din bărbaţi proveniţi din alte familii decît cele ale boierilor mari proprietari de la 1857 (sau din soţii ale unor astfel de bărbaţi). În cele şapte decenii scurse de la convocarea Adunărilor elective din 1857 componenţa clasei marilor proprietari trecuse din acest punct de vedere printr-o mutaţie semnificativă cu urmări importante pentru întreaga viaţă social-politică a ţării. Printre altele, pătrunderea masivă în rîndurile moşierimii, care datorită sistemului electoral cenzitar avea rolul cunoscut în conducerea statului, a unor elemente venite din afara boierilor mari proprietari dinainte de 1857, a înlesnit transformările societăţii româneşti în direcţia burgheză, potrivit cu exigenţele unei dezvoltări capitaliste specifice.

Operaţiile (comparare, sortare, agregare) pe care le-am efectuat cu ajutorul calculatorului electronic asupra unor informaţii istorice nenumerice, ne-au permis deci, ca într-un stadiu ulterior, să trecem la prelucrări numerice simple (însumări, calculări de procente) şi să precizăm

www.dacoromanica.ro

dimensiunile cantitative ale unui proces de schimbare calitativă a componenței clasei marilor proprietari.

Pe de altă parte, prelucrarea informațiilor nenumerice cu ajutorul calculatorului și-a păstrat o importanță de sine stătătoare, putînd ajuta la elaborarea unor studii care nu abordează în nici un fel aspectele cantitative ale istoriei. De exemplu, listele alfabetice de mari proprietari, alcătuite cu ajutorul calculatorului constituie un auxiliar prețios pentru orice cercetare biografică. Ele vor putea fi folosite de oricine își va propune să lămurească dacă una din personalitățile vieții politice, culturale, sociale din 1857—1905 a provenit sau nu dintr-o familie de mari proprietari și în caz afirmativ unde și-a avut proprietatea etc.

Utilitatea calculatorului pentru prelucrarea informațiilor istorice nenumerice ni se pare pe deplin confirmată de experiența pe scurt prezentată aci.

NOTE

[1] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, ed. a III-a, vol. XIV; *Domnia lui Cuza Vodă*, partea a doua, București, f. a., p. 153—154 (acest volum reproducea o monografie consacrată de Xenopol lui Cuza în 1902); N. Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen zweiter Band*, Gotha, 1905, p. 4; Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, București, 1907, p. 256—258.

[2] C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol 2, București, 1976, p. 76—77; Răzeșul de la Scurta (A. P. Brăescu), *Evoluția partidelor*, București, 1896, p. 24—25.

[3] De pildă în romanele *Tănase Scatiu* de Duiliu Zamfirescu și *Sfîrșit de veac în București* de Ion Marin Sadoveanu.

[4] Rangurile boierești au fost desființate în 1858.

[5] Reforma agrară adoptată în 1864 sub domnia lui Cuza a desființat claca și celelalte prestații feudale la care țăranii erau obligați prin lege, și, totodată, a trecut în proprietatea foștilor clăcași loturile de moșie asupra cărora aceștia din urmă avuseseră pînă atunci doar un drept de folosință (în schimbul clăcii).

[6] Ghenadie Petrescu, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VI, partea I, București, 1896, p. 1—30.

[7] Erau trei categorii de clăcași după numărul vitelor pe care le posedau și suprafața de pămînt la care aveau dreptul.

[8] Deoarece în dosarele consultate sînt înregistrate 4380 proprietăți și 3661 nume de proprietari ar reieși că, dacă prin absurd nu ar fi existat nici un proprietar cu mai multe proprietăți, numărul *proprietarilor* ar fi fost cu 16,4 % mai mare decît numărul *numelor de proprietari* consemnat în matricole.

[9] Un proprietar pe a cărui moșie s-au împroprietărit în 1864 doi fruntași, cinci mijlocași și trei codași dispunea de cel puțin 56,1 ha pămînt cultivabil în Țara Românească și cel puțin 80,7 ha pămînt cultivabil în Moldova.

[10] Anuarul General al Agriculturii, Comerțului și Industriei României pe 1905, București. Anuarul a fost alcătuit cu sprijinul Camerei de Comerț și Industrie din București și al guvernului (ibidem p. 16).

[11] *Anuarul din 1905* a înregistrat 4682 nume de proprietari rurali particulari. Uneori același nume de proprietar rural figurează în mai multe comune, în astfel de cazuri fiind vorba de un proprietar cu mai multe moșii sau de un nume purtat de persoane diferite. Din acest motiv numărul înregistrărilor în care apar cele 4682 nume de proprietari este mai mare și anume 5256. Fiecărui nume de proprietar trecut la o comună îi corespunde însă o anumită proprietate particulară, fie că era vorba de o moșie stăpînită în întregime de un singur proprietar, fie că era vorba de cota-parte dintr-o moșie stăpînită în indiviziune. Reiese că, în ipoteza ireală în care nici un moșier n-ar fi stăpînit mai multe moșii, numărul maxim al marilor proprietari ascuns de cele 4682 de nume ar fi fost cu circa 12,3 % mai mare decît numărul numelor.

[12] Compararea prin soudaj a *Anuarului din 1905* cu alte surse ne-a permis să identificăm cîțiva arendași trecuți ca proprietari rurali în comuna în care dețineau doar moșii în arendă. Am indicat în nota precedentă numărul moșierilor și moșiilor rezultat din însumarea înregistrărilor *Anuarului din 1905*. Ori, [illegible] înregistrat 4117 persoane fizice

www.dacoromanica.ro

şi juridice proprietare a peste 100 ha teren cultivabil, cifră care, pentru a ne da numărul marilor proprietari particulari, trebuie redusă în funcţie de numărul persoanelor juridice (circa 160) şi al moşierilor care aveau moşii în mai multe judeţe şi sporită în funcţie de numărul persoanelor care stăpîneau moşii în indiviziune. (N. G. Căpităneanu, *Raport prezentat domnului ministru de finanţe asupra recensămîntului fiscal din 1905*, Bucureşti, 1906, p. VI, VIII, XIV, 56).

Un recensămînt din 1902 a înregistrat 5385 proprietăţi cu peste 100 ha teren cultivabil (G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, Bucureşti 1907), cifră care, pentru a ne da numărul marilor proprietăţi particulare, trebuie redusă în funcţie de numărul moşiilor statului, persoanelor juridice şi domeniilor coroanei (în total 852) şi sporită în funcţie de numărul cotelor părţi ale moşiilor stăpînite în indiviziune. Spre deosebire de *Anuar* ambele recensăminte au avut în vedere numai terenul cultivabil al proprietăţilor şi nu al pădurilor şi bălţile a căror luare în considerare ar fi mărit numărul moşiilor recenzate şi ai proprietarilor lor.

[13] Potrivit raportului asupra legii de reformă agrară, în 1916 existau: 4003 proprietăţi cu peste 100 ha teren cultivabil (Dezbaterile Adunării Deputaţilor, sesiunea ordinară 1920—1921, p. 18). Fiecare proprietate a fost luată ca unitate şi s-au inclus probabil moşiile statului şi instituţiilor. Fişele noastre se referă la moşiile particulare, iar în documentele care le-au stat la bază au fost luate în considerare cotele părţi ale moşiilor indivize. Fişele ar acoperi însă circa un sfert din numărul moşiilor. Pe de altă parte, pentru aplicarea inferenţei statistice, este important în cazul nostru nu raportul dintre numărul elementelor din eşantion şi numărul total al moşiilor, ci numărul foarte mare al elementelor din eşantion.

[14] Dezmoştenirile descendenţilor erau limitate prin lege şi rare.

[15] Reamintim şi impresia includerii pe lista din 1905 a unor persoane (arendaşi etc.) care nu erau de fapt mari proprietari.

[16] Cifrele privitoare la procentul *numelor de familie* de pe lista din 1857 dispărute de pe lista din 1905 nu ne permit să tragem concluzii cu privire la procentul *persoanelor* care şi-au pierdut situaţia de mari proprietari în intervalul dintre alcătuirea listelor. Pentru a formula astfel de concluzii am avea nevoie de date privind numărul persoanelor care au purtat în acest interval diversele nume de familie de pe lista din 1857, de studii genealogice speciale etc.

[17] Respectiv 92 din 333.

[18] Respectiv 392 din 1076.

[19] În 1857, în momentul alcătuirii listelor electorale folosite de noi, boierii erau împărţiţi în trei clase în Ţara Românească şi în două clase în Moldova; boierii care deţineau dregătoriile cele mai înalte formau în ambele principate clasa I. Prin boieri mari înţelegem boierii din prima „clasă".

[20] În plus, după cum am amintit, unul şi acelaşi nume de proprietar de pe lista din 1864 putea fi purtat de mai mulţi proprietari reali.

[21] Ne referim în primul rînd la nume frecvente în România, precum Constantinescu, Ionescu, Petrescu, Popescu, Vasilescu etc. Frecvenţa acestor nume la familiile boiereşti din 1857 se explică prin pătrunderea în rîndurile boierimii în epoca Regulamentului Organic a numeroase elemente provenite din rîndurile burgheziei, funcţionărimii etc. (Vezi Dan Berindei, *Mutations dans le sein de la classe dirigeante valaque au cours du deuxieme quart du XIXe siècle*, în *Genealogica et Heraldica Reports of the 14 International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Copenhagen 25—28 August 1980*, Copenhagen, 1982, p. 359—363 şi Paul Cernovodeanu, *La structure sociale de la classe des boyards roumains pendant sa derniere etape d'existence institutionnelle* (1831—1858), în *Comunicaciones la XV Congresso International de les Ciiencies Genealogica y Heraldica Madrid 19—26 IX 1982*, Madrid, 1983, p. 429—443.

[22] Precum am văzut în sînul boierilor mari proprietari de la 1857 proporţia celor care şi-au păstrat şi situaţia de moşieri a fost mai mare decît în ansamblul proprietarilor cu peste 10 clăcaşi de la 1864. Dacă în sînul moşierilor din 1905 ponderea celor proveniţi din familiile proprietarilor cu peste 10 clăcaşi din 1864 a rămas totuşi ceva mai mare decît a celor proveniţi din familiile boierilor mari proprietari din 1857, explicaţia este că numărul celor de pe lista din 1864 (şi deci nivelul absolut de la care a început reducerea ponderii lor) a fost în mod firesc mai mare decît cel al persoanelor de pe lista din 1857.

[23] Proprietarii a cel puţin 100 ha cultivabile care nu numai că au eludat complet exproprierea, dar au izbutit să evite orice contestaţie şi deci să nu intre în categoria celor la care se referă documentele cercetate de noi au fost foarte puţini.

[24] Pentru noţiunea generală de eşantion aleator relativ la o anumită caracteristică, indiferent de tipul de caracteristică studiat şi de modul de repartizare a valorilor ei, vezi G. Udny Yule şi M. G. Kendall, *Introducere în teoria statisticii*, Bucureşti, 1969, p. 389.

[25] Compararea unui procent calculat pe baza unui eşantion aleator cu alt procent, este o altă probelmă decît cea a estimării intervalelor de încredere, încadrîndu-se în verificarea ipotezelor statistice, pe care nu o discutăm aici.

www.dacoromanica.ro

CALCULATEUR ÉLECTRONIQUE ET INFORMATIONS NON-NUMÉRIQUES. À PROPOS DE L'ÉVOLUTION DE LA CLASSE DES GRANDS PROPRIÉTAIRES FONCIERS EN ROUMANIE (1857—1918)

Résumé

Partant de l'une des applications les plus efficientes du calculateur électronique dans l'investigation de l'histoire, à savoir celle consistant à traiter les informations non-numériques, l'on aborde un important problème d'histoire socio-économique.

L'étude se propose de vérifier du point de vue quantitatif l'idée de la modification survenue dans la composition de la classe des boyards par la disparition de ses rangs d'une importante partie des familles de grands boyards avant la réforme de Cuza et qui furent remplaces par des éléments provenant d'autres familles que celles des grands propriétaires de 1864, processus survenu dans la seconde moitie du XIX-e siécle et au début du XX-e.

La précision des dimensions quantitatives de ce processus de modification qualitative de la composition de la classe des grands proprietaires a été réalisée par la comparaison, l'ordination et l'agrégation automatique d'environ 14.000 informations numériques concernant des noms de personnes, communes, départements etc., tirées des listes d'électeurs pour les assemblées ad-hoc de 1857, les matricules nominales des habitants rendus propriétaires par la loi rurale de 1864, l'Annuaire Général de la Roumanie pour 1905 et les dossiers touchant la réforme agraire d'aprés la premiére querre mondiale.

Dans le même temps, l'on a obtenu un précieux matériel auxiliaire (dont les listes de grands propriétaires fonciers dressées par ordre alphabétiques, importantes pour toute étude biographique), étant de la sorte confirmée l'utilité du calculateur dans le troitement des informations historiques non-numériques.

www.dacoromanica.ro

CARACTERISTICI ALE VECHILOR STRUCTURI SOCIALE. O ABORDARE SOCIOLOGICO-ISTORICĂ (UN STUDIU DE CAZ)

IANCU FILIPESCU

Cercetarea multi- şi interdisciplinară a unor unităţi şi procese sociale este o însuşire a sociologiei româneşti. Astfel, Şcoala sociologică de la Bucureşti, de sub conducerea lui D. Gusti, a desfăşurat investigaţii de teren utilizînd echipe formate din specialişti în ştiinţele sociale particulare, inclusiv istorici[1].

Pornind de la realizările obţinute în abordarea sociologico-istorică a unor procese sociale, studiul de faţă urmăreşte să surprindă o serie de trăsături ale vechilor structuri sociale rurale dintr-un judeţ considerat ca „reprezentativ" pentru satele de deal şi de munte din Ţara Românească[2].

De asemenea, reţinem că prin termenul *sociologico-istoric* am desemnat deja interdisciplinaritatea, respectiv ceea ce preciza filosoful francez M. Dufrenne : „Sociologia şi istoria sînt, într-adevăr, două discipline chemate la cea mai strînsă colaborare. Sociologii devin istorici atunci cînd caută sensul sistemului social sau cultural, pe care-l studiază nu numai în structura şi articularea elementelor, ci şi în trecut şi în viitor, deci în vîrsta fiecărui element... La fel, istoricul, dacă este inteligent, nu se mulţumeşte să dateze evenimentele, să povestească anecdote, sau să întocmească inventare ; el devine sociolog atunci cînd, la rîndul său, se întreabă cu privire la sensul şi funcţia cutărui element...". [3]

CARACTERISTICI ALE SATELOR DEVĂLMAŞE LIBERE

Asupra prezenţei unui număr mare de ţărani liberi în satele de munte a atras atenţia, pentru prima oară la noi, N. Bălcescu : „Munţii erau mai populaţi şi tot locuitorul a trebuit să-şi aibă moşia sa. Cîmpia, care din apăsarea năvălirii barbarilor pe alocurea rămase pustie, trebuie să fi rămas pe seama statului, formînd ceea ce la romani se numea „ager publicus". Din aceste locuri domnii făceau danii. Ele însă au trebuit să fie puţine la număr, căci curînd după aceea domnii au fost siliţi a cumpăra moşii de la moşneni spre a face danie vreunui boier sau a înzestra vreo mănăstire"[4].

În legătură cu aceste idei, Ion Donat preciza : „Anume după o seamă de istorici societatea românească din epoca întemeierii statelor cuprindea numai ţărănimea liberă şi stăpînitoare de pămînturi. Abia mai tîrziu, printr-o evoluţie socială lentă, o parte din această ţărănime sărăcind ar fi fost aservită gliei. Aşadar, în societatea patriarhală a începuturilor nu ar fi existat oameni lipsiţi de libertate şi pămînt, pe care-i cunoaştem sub numele de rumâni sau vecini. S-a observat cu toată dreptatea, pe baza documentelor din secolul al XV-lea şi al XV-lea, că existenţa

www.dacoromanica.ro

acestora din urmă, în cea mai veche epocă pentru care avem izvoare scrise, trebuie privită ca absolut sigură"[5].

Urmărind surprinderea unor trăsături definitorii ale feudalismului românesc, P.P. Panaitescu scria: „Fenomenul social-economic al păstrării structurilor de sub stăpînirea feudală se completează în istoria ţărilor române cu acela al existenţei satelor libere de moşneni şi răzeşi în toate timpurile perioadei feudale şi, în parte, în timpul celei capitaliste... Acest fapt istoric nu se întîlneşte la cele mai multe popoare şi în cele mai multe state europene, unde aservirea obştilor ţărăneşti a fost totală"[6]. Dintre cauzele menţinerii în proporţie de masă a satelor libere în ţară noastră, P.P. Panaitescu reţine: „satele de la munte şi de la pădure nu produc destule grîne ca să fie vorba de o marfă abundentă pentru a fi trimisă la piaţă, ele nu atrag, în genere, lăcomia boierilor şi mînăstirilor, iar dintre cauzele extraeconomice: dîrzenia şi lupta neîntreruptă pentru libertate a ţăranilor liberi constituiţi în obşti"[7].

După H.H. Stahl, obştile ţărăneşti de la noi au cunoscut două etape de evoluţie: cea a *satului devălmaş de tip arhaic* şi cea a *satului devălmaş umblător pe bătrîni*.

a) *Satul devălmaş arhaic* este „un sat cu o obştie democratic egalitară, vag colorată gerontocratic, cu o populaţie omogenă alcătuită exclusiv din băştinaşi, formînd o singură „ceată" închisă nebăştinaşilor, folosind trupul de moşie în „devălmăşie absolută", prin „stăpîniri locureşti" şi, excepţional, „pe sumă de stînjeni", pe baza unei economii naturale, dominată de „folosirea" prin muncă directă a pămîntului, în tehnicile primitive ale defrişărilor şi desţelenirilor permanente"[8].

Stăpînirea colectivă se întindea asupra a tot ce era creat de natură (pădure, păşune, cîmp, ape etc.), iar stăpînirea gospodărească se exercita asupra a tot ce fusese obţinut prin muncă: curăturile, prisăcile, grădinile de zarzavat, heleşteul săpat de mîna omului, viile plantate, livezile cu pomi roditori şi, în primul rînd, casa construită de fiecare familie.

Apoi, obştea avea dreptul de a distribui colectiv terenurile lotizate. „Spre deosebire de mir, distribuţiile de loturi nu au însă în satele noastre un caracter de periodicitate; o dată distribuite, loturile rămîn în posesia statornică a gospodăriilor, transmiţîndu-se ereditar sau prin vînzări şi donaţii"[9].

b) *Satul devălmaş umblător pe bătrîni* este „un sat cu o obştie înlăuntrul căreia s-au produs diferenţieri de avere cu drepturi inegalitare, expresie a unei populaţii scindate în cete multiple şi categorii sociale diverse, cei bogaţi începînd să domine asupra celorlalţi membri, cu interese antagonice, puternic invadată de nebăştinaşi şi acaparatori locali, care-şi întemeiau drepturile nu pe băştinăşie, ci pe contracte, ducînd o aprigă luptă socială pentru acapararea „veniturilor" şi a fondului vălmaş, pe baza unei economii de schimb şi a unor tehnici de lucru permiţînd exploatarea an de an a aceloraşi terenuri. În obşte deveneau tot mai accentuate relaţiile de exploatare, distribuţiile egalitare ale pămîntului se făceau tot mai rar, pînă ce dispăreau cu totul în favoarea proprietăţii private"[10].

A doua etapă va dăinui în cazul obştilor libere pînă în secolul al XX-lea.

Caracteristic pentru istoricii menţionaţi mai sus este faptul că aceştia au susţinut că ţărănimea a fost la început liberă, o parte a ei căzînd în aservire mai tîrziu, că satele libere „sînt excepţionale şi speci-

www.dacoromanica.ro

fice doar ţării noastre, singura ţară europeană unde au dăinuit pînă în vremurile noastre, putînd fi astfel supuse unei studieri la faţa locului"[11].

Pe o poziţie opusă s-au situat acei istorici pentru care : „Boierii, erau, în epoca veche, toţi *stăpînii de pămînt*, indiferent de suprafaţa stăpînită. Şi cel care avea zeci de sate şi acela care trăia în devălmăşie cu rudele lui pe o parte dintr-un sat—adică *moşneaul* sau *răzeşul*—tot boier se chema"[12].

Spre deosebire de punctul de vedere de mai sus, se poate afirma că distincţia dintre proprietatea moşnenească sau răzeşască şi cea boierească, dintre moşneni sau răzeşi şi boieri, este capitală pentru înţelegerea ştiinţifică a vechilor structuri sociale rurale de la noi.

Deci, ceea ce defineşte vechea noastră clasă ţărănească *nu este aservirea ei totală de către clasa feudalilor*, *„servajul„ nu a cuprins toată masa sătenilor ca în cazul feudalismului occidental*, fapt atestat şi de analiza vechilor structuri sociale rurale din judeţul Vîlcea.

CONSCRIPŢIA VIRMONTIANĂ (1722) DESPRE SITUAŢIA SOCIALĂ A SATELOR DIN JUDEŢUL VÎLCEA

Reprezentînd cea mai veche înregistrare statistică a situaţiei sociale şi demografică a satelor din Oltenia, Conscripţia virmontiană a fost făcută în timpul scurtei administrări a acestei provincii de către austrieci[13].

În primul rînd este de reţinut modul în care sînt clasificate aceste sate : a) *sate libere (megieşeşti)* ; b) *sate boiereşti* ; c) *sate episcopale* ; d) *sate mînăstireşti* şi e) *sate domneşti (fiscale)*. Această clasificare a satelor reflectă, în fond, structura socială tipică a feudalismului românesc.

Luînd ca bază împărţirea administrativă existentă în anul 1831, situaţia socială a satelor din judeţ era la 1722 următoarea :

Plasa	Total	Sate libere	Sate aservite
Total	153 (100%)	85 (55,5%)	68(44,5%)
Cozia	12	6	6
Rîmnic	19	4	15
Oltul	22	9	13
Otăsău	14	4	10
Horezu	32	24	8
Cerna	18	15	3
Olteţu	36	23	13

Pentru fiecare categorie de sate, Conscripţia ne oferă următoarele informaţii :

1. *Sate megieşeşti*, definite ca libere, „che non hanno padroni terrestri". Ele sînt în judeţul Vîlcea în număr de 85, reprezentînd 55,5% din totalul satelor recenzate, depăşind ca număr media satelor libere din Oltenia (47,1%). Cele mai multe sate moşneneşti se aflau răspîndite în plasele Horezu, Olteţu şi Cerna. Dacă avem în vedere şi notările unor sate ca fiind luate în stăpînire mai recent, putem trage concluzia că numărul satelor libere era înainte de Conscripţie mult mai mare. Astfel se dovedeşte corectă concluzia că : „satele libere denumite în acea epocă „megieşeşti" şi „moşneneşti", ca mai tîrziu, constituie un fenomen de masă în scădere, deţinînd aproape jumătate din totalul satelor din regiunile de munte"[14].

www.dacoromanica.ro

2. *Sate boiereşti*, „che hanno padroni terrestri", sate răspîndite neuniform în cuprinsul judeţului, atestîndu-se astfel constatarea că : „latifundiile noastre boiereşti ca şi cele mînăstireşti nu constituiau un singur domeniu teritorial, ci sînt o adunătură întîmplătoare de sate..." [15]. Din această categorie amintim : următoarele sate : *Bujoreni*, *Căzăneşti*, *Stolniceni*, *Mihăeşti*, *Vlădeşti*, *Suşani*, *Otetelişu*, *Slăviteşti*, *Strejeşti*, *Scaioşi*, *Colibaşi* etc.

3. *Sate domneşti*, înregistrate ca fiscale : *Răstoaca* şi *Ruda*.

4. *Sate episcopale.* : Muereasca, Bogdăneşti, Mihăieşti, Modoaia, Prundeni, Drăgăşani, Dosul

5. *Sate mînăstireşti* în număr de 24 şi anume : *Mînăstirea Cozia* poseda următoarele sate : Călimăneşti, Sevestreni ; *Mînăstirea Govora* : Valebueşti, Glodul şi Ioneşti ; *Mînăstirea Horezu* : Horezu, Foleşti şi Runcu ; *Schitul Mănăileşti* : satul Mănăileşti ; *Mînăstirea Arnota* : Dobriceni şi Bogdăneşti ; *Mînăstirea Bistriţa* : Costeşti, Vaideei, Milostea şi Băbeni ; *Schitul Sărăcineşti* : satul Sărăcineşti ; *Mînăstirea Slătioara* : satul Slătioara ; *Schitul Titireciu* : satul Titireciu ; *Mînăstirea Dintr-un Lemn* : Frînceşti (1), Frînceşti (2), Dejeşti ; *Mînăstirea Surpatele* : satul Surpatele ; *Mînăstirea Stăneşti* : satul Mamu ; *Mînăstirea Călui* : Tomşani. Ultimele două tipuri de proprietate au o răspîndire în judeţ, lucru ce devine limpede dacă avem în vedere faptul că : „acesta este al doilea judeţ din Principate sub raportul numărului de lăcaşe înregistrate, o regiune cu o mare densitate a lăcaşurilor bisericeşti şi mînăstireşti" [16].

SITUAŢIA SOCIALĂ A SATELOR LA 1831

Întocmite în anul 1831, ca urmare a prevederilor Regulamentului Organic, catagrafiile cuprind şi ele informaţii cu privire la situaţia economică, socială şi demografică a satelor noastre. Din nou se constată predominanţa satelor libere în judeţele de munte, deşi acestea au scăzut ca pondere comparativ cu situaţia de la începutul secolului al XVIII-lea, aşa cum reiese din tabelul următor [17] :

Judeţul	Total sate	din care:	
		sate libere	sate aservite
OLTENIA	1.189(100 %)	459(38,6 %)	730(61,4 %)
Gorj	247(100 %)	142½(57,7 %)	104½(42,3 %)
Vîlcea	192(100 %)	98½(51,3 %)	93½(48,7 %)
Mehedinţi	341(100 %)	134 (39,3 %)	207 (60,7 %)
Dolj	248(100 %)	57½(22,2 %)	190½(76,8 %)
Romanaţi	161(100 %)	26½(16,5 %)	134½(83,5 %)

Pe judeţe satele libere din Oltenia sînt repartizate statistic în felul următor : *Gorj* : 31,0 % ; *Mehedinţi* : 29,2 %, *Vîlcea* : 21,5 % ; *Dolj* : 12,5 % ; *Romanaţi* : 5,8 %, iar cele aservite : *Mehedinţi* : 28,4 %, Dolj : 26,1 %. *Romanaţi* : 18,4 %, Gorj : 14,3 %, *Vîlcea* : 12,8 %.

De asemenea, aceste înregistrări statistice permit evidenţierea celei de a doua etape de evoluţie a satului devălmaş, a celui „umblător pe bătrîni". „Deşi nu se poate vorbi de o destrămare totală a obştilor la mijlocul secolului al XVII-lea—deoarece într-o formă slăbită ele au continuat să existe, cele aservite pînă la Regulamentul Organic, cele libere pînă în secolul al XX-lea totuşi o fază importantă, faza de luptă împotriva feudalismului şi de organizare a muncii în obşti, se încheie cu mijlocul veacului al XVII-lea" [18].

www.dacoromanica.ro

La 1831 satele vîlcene se aflau încă în faza de *sat devălmaș umblător pe moșii*, așa cum apare și din următoarele exemple : Bălteni : *moșia mînăstirii Horezu și a moșnenilor de acolo de-a valma pe 3 moși* ; Alimpești : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 2 moși* ; Colțești : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 15 moși* ; Ulmetu : *moșie stăpînită de casa protopop S. Copăceanu și de moșneni de-a valma pe 4 moși* ; Copăceni : *moșie stăpînită de boiernașii Copăcenii și de moșneni de-a valma pe 6 moși* ; Lăpușata : *moșia răposatului polcovnic Lațcu Lăpușoiu și a moșnenilor de-a valma pe 7 moși* ; mah. Lădești : *moșie stăpînită de chir Băluță Teișanul ot Rîmnic și de casa lui Ioniță Zătreanul* ; Ciumagi : *moșie moștenească stăpînită de-a valma pe 4 moși* ; Găgeni : *moșie moștenească stăpînită de-a valma pe 2 moși* ; Modoaia : *moșie stăpînită de Episcopia Rîmnicului și de mînăstirea Dintr-un Lemn și moșneni de-a valma pe 6 moși* ; Roești : *moșie stăpînită de chiar Băluță Teișanul și de moșneni de-a valma pe 4 moși* ; Ciocîltei : *moșie stăpînită de mînăstirea Dintr-un Lemn, B. Teișanul și de moșneni de-a valma pe 3 moși* ; Coeni : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 4 moși, iar moșia Barbarigeni stăpînită de B. Teișanul ot Rîmnic* ; Stănești-Cerna : *moșie stăpînită de Niculae Giulescu, Ioniță Stănescu, Filcul negustător ot Craiova și de moșneni de-a valma pe 6 moși* ; Bărcănești : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 3 moși* ; Dejoi : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 4 moși* ; *Dozești* : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 5 moși* ; Nisipi : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 4 moși* ; Zăvoieni : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 2 moși* ; Măciuca : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 7 moși* ; Rusănești : *moșie stăpînită de schitul Dobrușa, paharnicul St. Gănescu și de moșneni de-a valma pe 7 moși* ; Drăganu : *moșie stăpînită de Episcopia de Rîmnic, paharnicul St. Gănescu, fără Cacoți, de casa lui Fl. Drăgănescul, cu moșnenii de-a valma pe 5 moși...*" [19].

După cum reiese din exemplele de mai sus, în multe situații stăpînirea boierească sau cea bisericească nu a cuprins toată moșia satului, ceea ce confirmă observația lui Aurelian Sacerdoțeanu : „În multe cazuri stăpînirea boierească nu a cuprins tot satul, ci mai întîi anumite părți, rămînînd la aceste situații sau cuprinzînd apoi tot satul" [20].

CATAGRAFIA DE LA 1834 A EPISCOPIEI DE RÎMNIC

Prelucrînd datele furnizate de Catagrafia Episcopiei Rîmnicului[21], am obținut următoarea situație socială a satelor din județul Vîlcea :

Plasa	Total sate	din care:		
		megieșești	mixte	aservite
Total	202(100 %)	104(51,4 %)	30(14,9 %)	68(33,7 %)
Cozia	22	9	1	12
Rîmnic	18	4	2	12
Oltul	34	14	4	16
Otăsău	23	5	5	13
Horezu	33	24	4	5
Cerna	26	19	6	1
Olteț	46	29	8	9

Procentul satelor megieșești se menține aproximativ egal cu cel din 1831, respectiv 51,4 %. În schimb reținem existența a 14,9 % sate mixte, deci a unor sate parțial aservite. Din această categorie fac parte sate

www.dacoromanica.ro

precum : *Mitrofani* (moşie megieşască şi moşie episcopală); *Foleştii de jos* (moşie megieşască şi moşie a mănăstirii Horezu); *Romani* (moşie a m-rii Horezu şi moşie megieşască); *Fometeşti* (moşie megieşască şi moşie a m-rii Horezu); *Mănăileşti* (moşie a m-rii Bistriţa şi moşie megieşască) etc.

Ţărănimea liberă are, deci, în judeţ o pondere mare, jucînd un rol însemnat în viaţa economică, culturală şi socială

„STATISTICA RĂZEŞILOR"[22] A LUI P. PONI (1921)

Întocmită pe baza Recensămîntului din 1912, această statistică prezintă cea mai veridică situaţie a vechilor structuri sociale rurale din Ţara Românească şi Moldova. În cazul judeţului Vîlcea, ea furnizează următoarele date :

Plasa	Total	Moşneneşti	mixte				Clăcăşeşti
			+75%	50—75%	25—50%	—25%	
Total	443(100%)	208(47,0%)	50	20	12	12	141(31,8%)
Oltul	51	6	4	1	3	2	35
Cozia	52	23	—	2	3	—	24
Govora	34	10	1	—	—	1	22
Drăgăşani	65	33	7	3	1	—	21
Horezu	36	10	5	2	—	6	13
Balceşti	66	37	10	5	1	—	13
Olteţu	72	36	12	5	4	3	12
Cerna	67	53	11	2	—	—	1

Statistica întocmită de P. Poni atestă în modul cel mai convingător că satele moşneneşti au fost un fenomen de masă în zonele de munte şi de deal. În cazul judeţului Vîlcea, „răzeşii întrec numărul de 30.000, cifră care nu este atinsă de nici unul din celelalte judeţe din ţară" [23].

Procesul de aservire a fost mai accentuat în plasa Oltului, dacă avem în vedere faptul că din 51 de sate recenzate 35 au fost complet clăcăşeşti. Urmează apoi plasa Cozia cu 24 sate clăcăşeşti şi plasa Govora cu 22 de sate de acest tip.

Cei mai mulţi moşneni se aflau în plasa Cerna. Astfel, aici avem 6.498 moşneni, care locuiau în 66 de sate, din care 53 erau moşneneşti pure şi 13 mixte. În plasa Olteţu, 36 de sate erau complet libere, 24 mixte şi 12 sate foste călcăşeşti etc.

De asemenea, „Statistica răzeşilor" permite reliefarea procesului de stratificare socială, proces prezent nu numai în satele de clăcaşi, dar şi în satele unde nu au existat boieri, unde neamuri de moşneni mai înstăriţi, avînd un surplus de moşie, foloseau pentru muncă moşneni săraci. Totodată, o parte din cei care nu posedau pămînt „proveneau dintre „străinii" aserviţi, „care fugiseră de pe moşiile boiereşti şi care pătrunseră în satele libere devălmaşe în măsura în care existau terenuri libere pentru muncă. De obicei clăcaşii din satele libere întemeiau cătune separate" [24]. Locuitorii comunei Băeşti mai păstrau încă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea un asemenea fapt în memorie : „La început, această comună se compunea din două cătune : Dobricea şi Turburea. Mai pe urmă, s-a unit şi cătunul Strâchineşti, care singur forma o comună,

www.dacoromanica.ro

căci locuitorii îl părăsise din cauza jugului celui neuman al boierilor proprietari, ducîndu-se prin comunele vecine. Cei cari au mai rămas s-au unit cu comuna Băeşti" [25] (subl. ns. — I.F.).

MENŢIUNI DOCUMENTARE PRIVIND EVOLUŢIA SOCIALĂ A UNOR SATE DIN JUDEŢ

Primele atestări documentare ale procesului de aservire datează din veacul al XIV-lea. Astfel, la 20 mai, 1388, Mircea cel Mare dăruieşte m-rii Cozia, ctitoria lui, o serie de sate printre care „Călimăneşti pe Olt, fost al lui Nan Udoabă şi Orleşti, fost al lui Cazan..." [26]. Deşi procesul de aservire a continuat în secolele următoare, atingînd momentul maxim în veacul al XVI-lea, marea masă a satelor a rămas liberă.

Să luăm în considerare, în primul rînd, documentul din anul 1587 prin care Mihnea vodă pedepseşte un grup de 23 sate moşneşti din Depresiunea Subcarpatică, acuzate de a fi prădat pe un boier care încercase să fugă în Transilvania [27]. Dintre aceste sate 11 erau din judeţul Gorj şi anume: *Polovragi, Cernădia, Săcel, Crasna, Băileşti, Baia de Fier, Pociovaliştе, Hirişeşti, Novaci, Cărbuneşti* şi 12 din judeţul Vilcea: *Rîmeşti, Vaideei, Negreni, Fometeşti, Zvînji, Mariţa, Gotca, Racoviţa, Otecşti, Slătioara, Mateeşti* şi *Sîrbeşti.*

Referitor la acest grup de sate, H. H. Sthal scria: „Ce pot fi aceste 23 de sate *libere* şi *responsabile colectiv*, decît o confederaţie de sate şi un exemplu de felul cum vor fi trebuit să piară cine ştie cîte alte asemenea formaţii sociale" [28].

Să urmărim evoluţia socială a cîtorva sate consemnate mai sus:

Satul *Mariţa* este menţionat ca moşnenesc într-un document din 1596, cînd „Stoica Ganja, Stanciu Zăvoi şi Vlad Modică din Zăvoieni dau moşnenilor din Mariceni, anume lui Manea şi fratelui său, lui Avram Neagoe, lui Bucur Molohan, lui Oprea Tutea, lui Stansislav Gogoeşti şi lui Bran, părţile lor de moşie din hotarul Zăvoiana, din cîmp, din pădure, din plai, din munte, din apă cu vad de moară, din săliştea de case, din pometuri, deoarece nu au avut de unde să plătească 1350 de aspri, birul pe care trebuia să-l dea împreună cu satul Mariţa" [29]. Catagrafiile de la 1722, 1834, 1840 îl înregistrează tot ca moşnenesc.

Satul *Vaideei*, menţionat documentar în anul 1504, cînd Radu cel Mare întăreşte moşnenilor de aici stăpînirea asupra muntelui Vaideei, este aservit în timpul domniei lui Matei Basarab: „*Satele Vaideei şi Cîndoi au fost libere şi s-au vîndut vecini cu feciorii lor şi cu toate părţile lor de moşie cu 400 ughi, bani gata, domnului, care i-au dat mănăstirii*" [30]. (Bistriţa n. n.). Această situaţie socială s-a menţinut şi în secolele următoare.

Satul *Oteeşti*, menţionat ca liber la 1587, este cumpărat în timpul lui Mihai Viteazul, de către Clucerul Radu Buzescu. La 1695, C. Brîncoveanu întăreşte mai multe moşii mînăstirii Horezu între care şi satul Oteeşti. În catagrafia de la 1840 el este menţionat ca aparţinînd tot mînăstirii Horezu...

Să luăm în considerare alte două sate *Costeşti* şi *Dobriceni*. Astfel, satul Costeşti era moşnenesc pînă în timpul lui Mihai Viteazul. Acest lucru apare formulat în documentul de la 1604 în care „Radu Şerban v. v., nepotul lui Basarab voevod, întăreşte mînăstirii Bistriţa satul Costeşti dăruit de Mihai Viteazul, care l-a *cumpărat de la toţi megieşii cu 42000 aspri din leafa ostaşilor* [illegible] *Oprea, Moşoaiei, care*

www.dacoromanica.ro

s-au vîndut de bună voie să fie vecini. Blestem. Întăreşte aşezămîntul lui Mihai v. v., scutind satul Costeşti de bir şi de toate mîncăturile" [31]. Documentul de la 1610 la fel menţionează :...„*Cnezii din sat s-au vîndut de bună voie, închinîndu-se vecini*" [32] (subl. ns. — I.F.). Starea de aservire s-a menţinut şi în veacurile următoare.

Satul *Dobriceni* : În anul 1633, „Matei v. v., nepotul lui Basarab, întăreşte lui Stan Opriş, Chiţul, Grozav şi altora, cu fiii lor, moşia din satul Dobriceni-Măglaşi, partea lor cît se va alege de peste tot hotarul şi să fie slobozi de către Chisar Rudeanul paharnic, feciorul lui Chirca comis din satul Ruda, pentru că în *satul Dobriceni au fost oamenii proprietari cu moşiile lor, pînă în vremena lui Mihai voevod, la leat 7103*, cînd au luat arvună de la tatăl lui Chisar paharnicul şi să-i scoată de la magla de la Ocna cea Mare şi să fie vecini. Dobricenii s-au ridicat în divan ; s-au ales 12 martori (....), care au declarat în divan, împreună cu Stanciu hagiul din Stoeneşti, Lăpădat din Dobriceni şi alţii, că Chisar-i-a ţinut vecini numai pentru acea arvună..." [33] (subl. ns. — I.F.).

La 1640, sătenii din Dobriceni „se vînd" cu moşiile lor mînăstirii Arnota : „Toţi sătenii adeveresc că au fost judeci pe pămîntul lor, cu moşiile lor şi s-au vîndut rumâni mănăstirii Arnota cu toată moşia, pentru 400 ughi, deoarece erau datori la haraciu de an cu 300 ughi şi 1s mierea de an cu 250 ughi. Am primit în mînă 950 ughi..." [34]. Urmează apoi un lung şir de procese prin care aceşti săteni urmăreau să se elibereze de rumânie. Astfel, la 8 ianuarie 1715, Şerban Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti, întăreşte mînăstirii Arnota stăpînirea peste rumâni din satul Dobriceni, care „ridicîndu-se-au cu pîră şi cu multă gîlceavă asupra sfintei mănăstiri găsind multe pricini, zicînd că au fost rumâni şi s-au răscumpărat încă mai denainte vreme din zilele răposatului Constantin voevod Şerban..." [35].

La 10 iunie 1722, administraţia Olteniei judecă pricina egumenului de la Arnota cu locuitorii din Dobriceni, care au reclamat că sînt rumâniţi pe nedrept, şi hotăreşte să fie stăpîniţi ca rumâni ai mînăstirii [36].

La 15 iunie 1724, administraţia Olteniei porunceşte vel portarului I. Băleanu să meargă la Dobriceni şi Bogdăneşti, unde rumânii nu permit egumenului de la Arnota să stăpînească „nici moşia cumpărată..." [37].

În timpul lui Constantin Nicolae Mavrocordat s-au răscumpărat „numai cu capetele, iar moşiile acestor doao sate au rămas supt stăpînirea sfiintei mănăstiri" [38].

Luptele sociale continuă. Astfel, la 15 iulie 1782, egumentul de la Arnota reclamă marelui ban al Craiovei că locuitorii din Dobriceni şi Bogdăneşti „să scoală cu mare împotrivire asupra sfintei mănăstiri şi asupra ispravnicilor ce sînt rînduiţi la poslușenie de zic că iaşte moşiia lor şi zic că nu vor îngădui odată cu capul lor să stăpînească livezile şi pomii mănăstirea, şi vor face şi moarte" [39].

În concluzie, şi din perspectivă sociologico-istorică se poate afirma faptul, ilustrat de cazul jud. Vîlcea, că ţărănimea liberă a deţinut o pondere însemnată în ansamblul clasei noastre ţărăneşti, aservirea avînd loc treptat şi neliniar, în decursul mai multor veacuri. De asemenea, lupta ţărănimii pentru libertate a constituit, cum se ştie, o caracteristică definitorie a istoriei patriei noastre. Totodată, prezenţa în masă a ţăranilor liberi, aşa cum am văzut mai sus, dă feudalismului românesc una din trăsăturile sale specifice

www.dacoromanica.ro

1. A se consulta: H. H. Stahl, *Nerej. Un village d'une region archaïque* Bucarest, I.S.S.R., 1939; *idem, Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, București, 3 vol. (1958—1965); Tr. Herseni, *Forme străvechi de cultură poporană românească* Edit. Dacia, Cluj, 1977 etc.

2. Pentru problemele metodologice: I. Filipescu, *Transformări în structura socială a colectivităților rurale din județul Vîlcea*, T.U.B., 1985, (rez. tezei de doctorat), *idem, Cercetarea sociologică zonală*, în „Știință și tehnică", nr. 11, 1985, p. 12—13.

3. M. Dufrenne, *Arta*, în: *Interdisciplinaritatea și științele umane*, Edit. politică, București, 1986, p. 408.

4. N. Bălcescu, *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, în *„Opere alese"*, vol. 1, ESPLA, București, 1960, p. 155. Această idee este reluată și dezvoltată de H. H. Stahl: „Domnia, la începutul constituirii ei, nu deținea întreg teritoriul țării, abia cu încetul reușind să cucerească cîmpia, în spre părțile tătărești. Procesul social care a putut avea loc în regiunile de munte și podgorie, baza de pornire a formațiunii statale, a fost deci altul decît în regiunile de cîmpie, de mai tîrzie formație. În partea de munte și podgorie se află dealtfel masa cea mare a satelor răzeșești și moșnenești, pe cînd, dimpotrivă, în cele de cîmpie domină satele aservite". (H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia ordînduirii tributale*, București, 1980, p. 187).

5. I. Donat, *Hotarele Olteniei*, în „Arhivele Olteniei", XVI, nr. 92—94, 1937, p. 227.

6. P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, Edit. Academiei, București, 1964, p. 84.

7. *ibidem*, p. 85.

8. H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. 2, Edit. Academiei, București, 1959, p. 9.

9. *ibidem*, pp. 60—61.

10. *ibidem*, pp. 9—10.

11. H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze...*, p. 125.

12. C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, ed. a II-a, Edit. Albatros, București, 1974, p. 226.

13. C. Giurescu, *Materiale pentru istoria Olteniei supt austrieci*, vol. 2, București, 1944, pp. 304—330

14. H. H. Stahl, *Contribuții...*, vol. 1, 1958, p. 36.

15. H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, Ed. Științifică, București, 1968, p. 893).

16. C. C. Giurescu, *Principatele Române la începuturile secolului al XIX-lea*, București, Ed. Științifică, 1957, p. 66.

17. H. H. Stahl, *Contribuții...*, vol. 1, 1958, p. 37.

18. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 116; vezi și Fl. Constantiniu, *Reacția țărănimii față de legătura lui Mihai Viteazul: o ipoteză*, în „Revista de istorie", nr. 3, 1986, pp. 249—257.

19. I. Popescu-Cilieni, *Biserici, tîrguri și sate din județul Vîlcea*, Craiova, 1941, *passim*.

20. A. Sacerdoțeanu, *O chestiune de diplomatică românească: „satul cu tot hotarul"*, în „Arhivele Olteniei", XI, 1940, p. 18.

21. *Catagrafiile Episcopiei Rîmnicului (1834)*, mss. 379; 380 — 383; 384 — 385, Arhivele Statului București.

22. P. Poni, *Statistica răzeșilor*, București, 1921.

23. *ibidem*, p. 14.

24. Gh Iordache, *Unitate și diversitate socio-etnografică*, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1977, pp. 32—33.

25. C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Vîlcea*, Tipografia și Fonderia de litere „Th. Basilescu", București, 1893, p. 20.

26. *Documente priv. istoria României*, B, sec. XIII—XIV, vol. 1, *d. 26*, p. 42.

27. *ibidem*, B, sec. XVI, vol. 5, *d. 352*, pp. 336—337.

28. H. H. Stahl, *Contribuții...*, vol. 1, 1958, p. 187.

29. *Tezaur medieval vîlcean*, vol. 1, București, 1983, *d. 191*, p. 80.

30. *ibidem, d. 381*, p. 144.

31. *ibidem, d. 210*, p. 88.

32. *ibidem, d. 221*, p. 91.

33. *ibidem, d. 334*, p. 130.

34. *ibidem, d. 410*, p. 153.

35. *Documente priv. relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. 1: *Țara Românească*, Edit. Academiei, București, 1960, *d. 82*, p. 272—273.

36. *ibidem, d. 109*, p. 298.

37. *ibidem, d. 127*, p. 313.

38. *ibidem, d. 316*, p. 480.

39. *ibidem, d. 353*, p. 51

www.dacoromanica.ro

CARACTÉRISTIQUES DES ANCIENNES STRUCTURES SOCIALES. UN APPROCHE SOCIO-HISTORIQUE (UNE ÉTUDE DE CAS)

Résumé

Parmi les faits caractéristiques de l'histoire des Roumains qu'on peut encadrer dans la formule braudelienne de la „longue durée" se trouvent „les communautés villageoises des anciens paysans libres", existantes dans les zones de collines et de montagnes en proportions de masse.

À partir des résultats obtenus par une série d'auteurs dans l'investigation de ce probleme (N. Bălcescu, H. H. Stahl, I. Donat, P. P. Panaitescu) et en s'appuyant sur des données statistiques, l'étude veut saisir une série de traits caractéristiques des anciennes structures sociales rurales du département de Vîlcea, considéré comme représentatif pour les anciens villages des zones de collines et de montagnes de la Valachie.

www.dacoromanica.ro

DIN NOU PE URMELE VECHILOR TRATATE ALE MOLDOVEI ŞI ŢĂRII ROMÂNEŞTI CU POARTA OTOMANĂ

MIHAI MAXIM

Lipsa pieselor originale poate constitui o dovadă a inexistenţei acestor acte? Se ştie că pînă la această oră arhivele n-au dat încă la iveală nici un text original al vechilor tratate şi înţelegeri încheiate de domnii moldo-munteni cu Poarta otomană în evul mediu (s-au păstrat astfel de acte doar pentru principii Transilvaniei)[1], sub forma islamică a unor acte de privilegii, emise unilateral de suveranii otomani şi numite, de regulă, *'ahdnāme* (sau, în pronunţie turcească modernă, *ahidname*).

Cum se explică această situaţie?

Deosebirea dintre soarta actelor acordate principilor Transilvaniei şi aceea a celor emise pentru domnii moldo-munteni se explică, în primul rînd, prin aceea că tocmai de la mijlocul secolului al XVI-lea, cînd Transilvania a intrat sub suzeranitate otomană (1541), practica acordării de *ahidname*-le („cărţi de jurămînt") pentru domnii Moldovei şi Ţării Româneşti a intrat treptat în desuetudine, vechile „tractaturi" fiind înglobate în noi acte — *berat*-e („diplome") şi *hatt-i şerif*-uri („scrieri ilustre", autografe, ale sultanilor)—, mai potrivite cu noile realităţi istorice, cu noua etapă survenită în raporturile dintre cele două principate românești extracarpatice şi Poarta otomană[2]. Or, pentru perioada anterioară mijlocului secolului al XVI-lea, situaţia documentelor otomane se prezintă radical diferită de aceea posterioară momentului amintit, cînd se organizează marile colecţii de condici ale Porţii şi în primul rînd *Mühimme Defterleri* (Condicele afacerilor importante), în care se conservă, sub formă de concepte, dar mai ales de copii oficiale, un număr important de documente. Iată de ce documentaţia noastră pentru primul secol şi jumătate de relaţii româno-otomane este, în ce priveşte sursele otomane de arhivă, foarte precară. Pe de altă parte, pentru relaţiile Ţării Româneşti cu statul otoman pînă la 1402 lipsa documentelor otomane se poate explica prin faptul că arhiva statului otoman, existentă la acea dată la Bursa, a fost distrusă după bătălia de la Ankara de către nepotul lui Timur Lenk, Mirza Mehmed, care, în fruntea unui corp de oaste de 30 000 de oameni, a jefuit şi ars cumplit capitala otomană[3], unde abia au mai rămas în picioare cîteva case dintr-un oraş alcătuit în majoritate din locuinţe de lemn. În urmărirea emirului Süleyman, fiul lui Bayezid, oastea timuridă a atacat, de asemenea, palatul sultanal, de unde prinţul otoman abia a reuşit să se salveze împreună cu vistieria şi fraţii săi. Reşedinţa sultanală, crunt jefuită, a fost dată pradă flăcărilor, cu acest prilej fiind distrusă şi arhiva statului otoman[4].

După aceea, între 1402 şi 1453, documentele de stat otomane au fost păstrate în palatul de la Edirne, dar, după mutarea capitalei, în

www.dacoromanica.ro

1453, la Istanbul, ele au rămas pe loc, iar odată cu arderea palatului, au pierit în flăcări şi aceste documente [5], ultimele rămăşiţe dispărînd la 1878, cu ocazia invaziei ruseşti [6]. În consecinţă, ne-au mai rămas documente de stat otomane abia după cucerirea Constantinopolului, unde noua reşedinţă imperială de la Topkapî s-a construit treptat în intervalul 1455—1464 [7]. Aceasta înseamnă că şi primul *ahidname* acordat Moldovei lui Petru Aron, între 4 octombrie 1455 şi 9 iunie 1456, la fel ca şi *ahidname*-ul emis pentru Ştefan cel Mare la începutul domniei acestuia [8], se vor fi păstrat în condiţii precare, rătăcindu-se sau dispărînd ulterior. Lucrul poate fi considerat valabil şi pentru originalele (conceptele) „capitulaţiilor" Ţării Româneşti cu Poarta din prima jumătate a secolului al XV-lea pînă la 1462, inclusiv [9].

E imposibil de verificat veridicitatea celor declarate de Poartă la 1779, cu prilejul semnării convenţiei de la Aynalı Kavak cu Rusia, în sensul că „ea nu are în arhivele sale nici un privilegiu acordat Moldovei în timpul sultanului Mehmed IV" (1649—1687) [10], într-o vreme în care arhivele Porţii erau departe de a fi puse în ordine. Dealtfel, pînă la Atatürk, care avea o concepţie radical diferită despre rolul arhivelor în viaţa unei naţiuni, lipsa de grijă pentru păstrarea documentelor, manifestată de vechile autorităţi otomane, a mers atît de departe, încît în timpul primului război mondial mai multe vagoane de documente de arhivă au fost vîndute aliaţilor bulgari ca simplă „hîrtie nefolositoare" („wastepaper") [11].

Cînd discutăm despre dispariţia atîtor documente otomane trebuie să avem în vedere şi numeroasele incendii, care au avut loc în Istanbulul imperial şi care, fie şi parţial, au afectat şi soarta arhivelor de stat. Astfel de incendii au avut loc în 1754, 1788, 1808, 1838 şi 1878, făcînd să ardă reşedinţa oficială a marelui vizir, cunoscută de europeni sub numele de Sublima Poartă (în turceşte: *Bab—ı Ali*), sediu care, dealtfel, s-a tot mutat după 1654 dintr-un palat în altul, din cauza acestor dese incendii [12]. Cunoaştem, bunoară, că incendiul din 14/15 noiembrie 1808 de la Sublima Poartă, cînd au fost distruse circa 5 000 de case, în majoritate de lemn, a făcut să piară în flăcări numeroase documente de la sediul marelui vizirat [13].

Se pare că nici arhivele altor state nu se găseau într-o stare cu mult mai bună decît cele otomane. Pe la 1597, în instrucţiunile date lui Stanislaw Gulski, mare sol polon la Poartă, se spunea: „Într-adevăr, sînt la noi şi scrisori despre aceasta (faptul că Moldova s-a aflat odinioară „sub suzeranitatea şi puterea regilor poloni"—M. M.) şi *un dulap plin de vechi privilegii*, cu omagiul ţării Moldovei" (subl. ns. —M.M.) [14]. Ce s-a ales din acel dulap, un adevărat tezaur pentru istoria Moldovei? Un important document din 1610, care confirma alegerea regelui polon la tronul Rusiei a dispărut pînă în 1634, cînd deputaţii ruşi îl cereau îndărăt, pierdere întîmplată „ca urmare a dezordinei care domnea în arhivele Coroanei", după cum se exprimă distinşi istorici poloni contemporani [15].

Nu e de mirare, deci, că şi documentele trimise de Poartă domnilor noştri — de fapt, acestea erau adevăratele piese originale — au cunoscut aceeaşi soartă vitregă. Am sugerat în altă parte unele explicaţii ale acestui destin atît de crud al acestor veritabile *documente de stat*, doveditoare ale drepturilor şi privilegiilor autonome ale ţărilor noastre [16], şi nu revenim aici asupra lor. Un lucru pare însă limpede: *pe vremea redactării*

www.dacoromanica.ro

Istoriei Imperiului otoman și a Descrierii Moldovei, deci la începutul secolului al XVII-lea, Dimitrie Cantemir știa că pînă la 1686 existaseră și se păstraseră în arhivele publice ale Moldovei" (in scrinis publicis Moldaviae) vechile „tocmeli cu Poarta", „diplome", „hrisoave împărătești" și „tractate", care garantau statutul autonom al Moldovei față de Poartă, aceste acte fiind arse sau duse în Polonia în 1686 cu prilejul expediției lui Sobieski [17]. În aceeași vreme și Nicolae Mavrocordat, în apărarea vechilor drepturi ale Țării Moldovei, făcea apel la „adeverințele ce au dat acei trecuți împărați raelilor" și pe care „le știa de la răposatul Exaporitul, părintele său" [18].

Așadar, faptul că „vechile privilegii ale țării" (formulare dintr-un document din 1674) dispăruseră între timp din arhive nu înseamnă că ele nici nu existaseră, tot așa cum dispariția completă a *catastihurilor* tîrgurilor moldovenești din secolele XV — XVII ori pierderea mai multor volume din *Condica sfîntă* a Mitropoliei Moldovei din secolele XV — XVII și prima jumătate a secolului XVIII nu ne dau nici un temei să contestăm existența unor asemenea acte, atestată cu deplină certitudine [19]. Cu alte cuvinte, așa cum observa recent Ștefan Gorovei, „este și o chestiune de logică: *existența unui document — indiferent dacă el s-a mai păstrat ori nu — trebuie acceptată, atunci cînd alte documente depun mărturie în acest sens*" [20] (subl. ns. — M. M.). De fapt, cînd e vorba de acte *interne*, nimeni nu se gîndește să le conteste existența, dovedită de alte mărturii istorice, dar lucrurile se schimbă cînd e vorba de acte *cu caracter internațional* și de importanța vechilor tratate cu Poarta, care fixau statutul politico-juridic de autonomie față de Poartă al principatelor românești extracarpatice.

Este foarte important de notat că după Küçük Kaynarca (1774) marile puteri și însăși Poarta au recunoscut treptat valabilitatea de fond chiar a „tractaturilor" alcătuite (reconstituite) de patrioții români, pare-se de prințul Mihail Cantacuzino, cu prilejul tratativelor de pace care au urmat războiului ruso-otoman din 1768—1774, *deși la 1779, ca și la 1858, se știa că Principatele Române nu mai posedă în arhivele lor nici o piesă din tratatele autentice (ahidname) de odinioară* [21]. *Însuși acest fapt arată cît de adînc înrădăcinată era în cercurile politico-diplomatice europene conștiința existenței unor vechi tratate ale Moldovei și Țării Românești cu Poarta.* De aceea, e semnificativ că chestiunea autenticității „tractaturilor" prezentate de români a preocupat mai puțin marile puteri, interesate mai ales de fondul problemei — restabilirea autonomiei românești, prin restrîngerea drepturilor abuzive ale Porții —, decît de forma în sine a actelor doveditoare. „Nu e vorba — declara prințul N. V. Repnin, care în numele Rusiei finalizase tratativele de la Küçük Kaynarca și semnase convenția aplicativă de la Aynalı Kavak din 1779 — de a cerceta dacă privilegiile lui Mehmed IV se găsesc sau nu în Arhivele Porții, ci problema constă în a trata pe locuitorii Moldovei și Țării Românești conform cu acel timp, în privința plății tributului și a libertăților lor" [22]. Or, întrucît „capitulațiile" prezentate de boieri nu cuprindeau nimic în contradicție cu actele oficiale de pînă atunci ale Porții înseși [23], aceasta a sfîrșit prin a recunoaște valabilitatea *de fond* a acestor texte, acceptînd în articolul 5 al tratatului de la Adrianopol (1829) că principatele Moldovei și Țării Românești au intrat sub suzeranitatea otomană „în urma unei capitulații" [24]. Era un mare pas înainte în lupta românilor pentru redobîndirea

www.dacoromanica.ro

unor drepturi micşorate sau încălcate treptat de Imperiul otoman, dar formal niciciînd anulate.

Mai tîrziu, cu prilejul lucrărilor de la Bucureşti ale „Comisiei europene pentru reorganizarea Moldovei şi Ţării Româneşti" (1857—1858), care a pregătit documentele necesare Conferinţei de la Paris din mai—august 1858, reprezentanţii Rusiei, Basily, şi Prusiei, Richthofen, au declarat, potrivit protocolului şedinţei din 11 ianuarie 1858 (30 decembrie 1857): „Capitulaţiile sînt citate în Divanuri ca sursă istorică a dreptului politic reciproc al ţării şi al Sublimei Porţi. Nu intră deloc în atribuţiile Comisiei să examineze acest punct, nici să constate autenticitatea textului acestor documente, *a căror existenţă este atestată în chip suficient de tratatele încheiate de Poartă în timpurile moderne şi de un mare număr de hatişerifuri.*

(...) Dealtfel, ştim că este de notorietate publică faptul că vicisitudinile crizelor politice, pe care ţara le-a traversat de-a lungul secolelor, au făcut să dispară toate vechile documente" [25] (subl. ns. — M. M.). Totuşi, Conferinţa de la Paris a celor 7 puteri garante a adoptat textul unei Convenţii, *semnat şi de reprezentantul Porţii*, care recunoştea „privilegiile şi imunităţile" Principatelor faţă de Poartă „în temeiul capitulaţiilor" [26].

Se ştie că Marx, care a republicat textele „capitulaţiilor" din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea şi le-a comentat în mai multe rînduri [27], a folosit aceste texte ca argument istoric şi teoria suveranităţii din dreptul public european [28] ca argument juridic, pentru a dovedi că pămîntul Principatelor nu putea constitui obiect de tranzacţie între marile puteri, de vreme ce „Turcia nu putea ceda ceea ce nu-i aparţinea, pentru că Poarta otomană n-a fost niciodată suverană asupra ţărilor române. Poarta însăşi recunoscuse acest lucru cînd, la Karlowitz, presată de poloni să le cedeze Moldo-Valahia, ea răspunse că nu are dreptul de a face vreo cesiune teritorială, deoarece capitulaţiile nu-i conferau decît un drept de suzeranitate" [29]. De asemenea, recunoaşterea „capitulaţiilor" — indiferent de forma lor — de către guvernul rus, care urmărise anexarea acestor Principate [30], era pentru Marx un lucru mai important chiar decît recunoaşterea acestor acte de către Imperiul otoman, slăbit acum, la mijlocul secolului al XIX-lea: vechile „capitulaţii", scrie Marx, au fost „recunoscute ca fiind valide şi în vigoare de guvernul rus, de Poartă şi de locuitorii principatelor" [31].

Aşadar, *însuşi succesul „tractaturilor" din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea constituie o dovadă indirectă a existenţei vechilor, adevăratelor „capitulaţii"*, căci acest succes, facilitat, desigur, şi de rîvna propagandistică a patrioţilor români, n-ar fi fost posibil dacă în sferele diplomaţiei europene [32], ori în anumite cercuri ale opiniei publice internaţionale, n-ar fi dăinuit conştiinţa existenţei unor vechi tratate dintre Ţările Române şi Imperiul otoman. Vom urmări, de aceea, ceva mai departe unele mărturii privind prezenţa acestei conştiinţe.

Să amintim, înainte de aceasta, încă un argument indirect în favoarea existenţei vechilor tratate cu Poarta: *însăşi realitatea vie de pe teren*, aşa cum a sugerat Edgar Quinet în secolul trecut: „În ceea ce priveşte Poarta, admit pentru o clipă, ceea ce este un neadevăr, că toate tratatele cunoscute prin care Moldo-Valahia şi-a păstrat autonomia şi suveranitatea s-ar fi pierdut. Susţin că există un fapt mai puternic, mai vizibil decît tratatele şi care nu lasă loc nici unei ambiguităţi (...) Luaţi în consideraţie, în forma lui imuabilă, dreptul musulman; el va răspunde fără oco-

www.dacoromanica.ro

lişuri. Peste tot unde musulmanii au făcut o cucerire, au făcut-o în numele lui Allah; au alipit pămîntul supus pămîntului musulman, declarîndu-l în stăpînirea Dumnezeului din *Coran*. Iată de ce primul semn de proprietate sau numai de posesiune a fost totdeauna construcţia moscheii, semn evident pentru toate privirile că pămîntul cucerit a devenit pămîntul lui Allah. Aşa se face că peste tot unde musulmanii au pus stăpînire pe un teritoriu, pe un regat, au început prin a aduce cinstire pentru victoria lor Dumnezeului lui Mahomed, iar acest mare act de proprietate a fost însemnat pe pămînt prin ctitoriile lor sacre, dovadă Spania, Atica, Morcea, Arhipelagul, Bizanţul, Asia Mică, Serbia, Bulgaria (Albania, Ungaria—M.M.). Nu există cucerire musulmană fără semnul acesta.

Or, nimic asemănător nu se găseşte în principate. Printr-o excepţie, care sare în ochi, extraordinară, musulmanii, de cum au pătruns în ţară, şi-au interzis dreptul de a clădi fie şi o singură moscheie. De la începuturi şi pînă în zilele noastre s-au ţinut de cuvînt. Ce demonstraţie mai sigură că pămîntul românesc nu este şi nici n-a fost vreodată pămînt musulman, că nu a fost însemnat cu pecetea cuceririi, că autonomia şi suveranitatea i-au fost respectate? (...) Pămîntul românesc rămînînd pămînt creştin, urmarea juridică era că nici un musulman nu putea să fie proprietar pe cuprinsul lui, să posede un ogor, o casă sau măcar să locuiască pe el. (...)

Provinciile Dunărene nu aparţin aşadar islamului; de unde rezultă tot atît de limpede că islamul nu are nici un drept să cedeze, să înstrăineze sau să dea vreo parte din el. Cum de mahomedanismul a putut ceda Bucovina—Austriei şi Basarabia — Rusiei?" (subl. ns.—M. M.) [33].

Aceste cuvinte, parcă tăiate în piatră, aproape nu mai au nevoie de comentarii. Ele ne pun în mod firesc întrebarea: dacă nici măcar o singură moscheie nu s-a construit pe pămîntul Principatelor timp de secole, cum se poate să nu fi existat iniţial tratate, care să reglementeze acest statut aparte, *de ahd*, al acestor ţări, aşa cum s-a mai întîmplat, bunăoară, cu Ragusa?

Mărturia surselor otomane. Deşi, prin conţinutul lor, *ahidname-l* ele erau acte bilaterale, contractuale, cu drepturi şi obligaţii reciproce, ca formă, însă, ele erau acte unilaterale de privilegii, emise de cancelaria otomană, în numele sultanului, aşadar *acte otomane*. De aceea, în căutarea vechilor noastre tratate cu Poarta, pista cea mai sigură o constituie documentaţia otomană, care în acelaşi timp este şi cea mai promiţătoare, dată fiind bogăţia materialului arhivistic păstrat, în comparaţie cu cel românesc. O trecere în revistă a *documentelor emise de cancelaria otomană*, publicate pînă la această oră, scoate în evidenţă *un număr de 11 piese care confirmă în mod indubitabil existenţa vechilor ahidname-le ale Moldovei şi Ţării Româneşti*. Dintre acestea, cea mai veche şi, poate, cea mai importantă este copia *ahidname*-ului reînnoit lui Ştefan cel Mare de către Mehmed al II-lea [34] la o dată neconsemnată în document, dar care se plasează cu siguranţă între a doua jumătate a anului 1479, cînd solii lui Ştefan cel Mare se aflau la curtea otomană, [35] şi 3 mai 1481, cînd moare sultanul emitent. Reluarea examenului acestui *ahidname*, copiat într-un codice miscelaneu la 896 H/14 nov. 1490—3 nov. 1491 [36], al „adeverinţei" date de Vistieria otomană în timpul lui Neagoe Basarab (1512—1521), poate în 1515 [37], privind evoluţia haraciului Moldovei şi Ţării Româneşti pînă la acea dată, precum şi al informaţiilor de sorginte românească din intervalul 1479—1481 [38], corobo[illegible] financiară şi diplomatică

www.dacoromanica.ro

otomană, ne-a dus la concluzia — cu titlu de ipoteză — că intervalul emiterii actului poate fi restrîns între 13 martie 1480, cînd începea anul Hegirei 885, în care s-a făcut majorarea (dublarea) haraciului Moldovei la 6 000 de galbeni, şi mai 1480, cînd Ştefan comunica regelui Cazimir că sultanul îi ceruse — deci în urma încheierii păcii — să redeschidă drumul spre Polonia [39]. Indiferent de datarea finală la care se va ajunge (problema rămîne în continuare deschisă, în urma aducerii în discuţie, în ultima vreme, a noi elemente [40]), un lucru e sigur: compararea acestui act cu *ahidname*-lele acordate în epocă Veneţiei, cu *ahidname*-ul dat de Bayezid II lui Matei Corvin în 1483, precum şi cu alte *ahidname*-le, inclusiv pentru Transilvania, a căror existenţă n-o neagă nimeni [41], dovedeşte neîndoielnic că avem de-a face cu un caz tipic de „capitulaţie" reînnoită, fapt consemnat chiar în document: „reînnoirea legămîntului (*tecdid-i 'ahd*)", ceea ce presupune şi existenţa altui *ahidname* anterior, pentru acelaşi domnitor. Emitentul însuşi precizează, dealtfel: „Şi l-am învrednicit (pe domnitor) cu acest *ahidname*". Se ştie că acest gen de documente poate fi uşor recunoscut prin formula „să fii prieten prietenilor şi duşman duşmanilor (noştri)" (*dosta dost ve düşmana düşmanolub*), care exprimă obligativitatea beneficiarului de a duce o politică externă concertată cu a emitentului, dar şi obligaţia acestuia de a-l ocroti pe „protejat" (aceste acte erau din categoria „tratatelor de protecţie tributară" — *ahd ad-dhimma*). În fine, neagresiunea şi neamestecul statului musulman în treburile interne ale ţării nemusulmane, beneficiară de *ahd*, erau şi ele solemn garantate, în schimbul plăţii unui tribut de către aceasta din urmă. *Or, toate aceste elemente, tipice ahidname-lelor, le regăsim în documentul analizat şi se încadrează perfect în tot ceea ce ştim despre ahidname-le şi regimul de ahd existent în teoria şi practica juridică musulmană de-a lungul secolelor.* Dacă nu s-ar fi descoperit decît acest *ahidname* — fie şi în copie (dar o copie autentică, cum dovedeşte notiţa Vistieriei) — şi încă am fi avut o dovadă suficientă spre a vorbi de existenţa vechilor tratate ale ţărilor noastre cu Poarta.

Dar iată că un alt act oficial, de data aceasta original, — un raport al kadîului de Aydos, Mustafa, trimis în 1486 să reglementeze hotarul dintre Moldova şi Imperiul otoman în urma anexării Chiliei şi Cetăţii Albe la stăpînirile otomane în 1484 — precizează din nou, negru pe alb, vorbind de acelaşi voievod „Ştefan (*Istefan*)" cel Mare [42]: „Acesta a arătat *ahidname*-lele sale (*ahidnamelerin gösterüb*)" [43]. Faptul că aceste *ahidname*-le au fost arătate într-o chestiune de hotar şi împrejurarea că tot Ştefan cel Mare (*Koca Istefan*) încheiase cu Bayezid II o „carte de frontieră" (*sınurname*), care se păstra în cetatea Chiliei [44], dovedesc că *una din funcţiile de bază ale acestor acte consta în garantarea integrităţii hotarelor ţării*, la fel cum ne-o arată şi cazul *ahidname*-lelor Transilvaniei [45].

O altă scrisoare oficială, trimisă de un anume Mehmed, posibil sangeacbeiul de Nicopol, marelui vizir, în ajunul morţii lui Neagoe Basarab, domnul Ţării Româneşti (1512—1521), conţine recomandarea privitoare la acesta din urmă: „pentru liniştirea hatîrului său să i se trimită şi acel *ahidname*, despre care se poruncise" [46]. Avînd în vedere că domnul era suferind, deci îşi simţea sfîrşitul aproape, iar fiul său, Theodosie, „mic", cum se preciza chiar în documentul nostru, e de presupus că *ahidname*-ul, solicitat de domn şi aprobat de sultan, avea menirea să recunoască succesiunea la tron pentru nevîrstnicul Theodosie. Această nouă funcţie a *ahidname*-lelor moldo-muntene [illegible] în cazul *ahidname*-lelor

www.dacoromanica.ro

Transilvaniei [47], reia în fond, practica întîlnită, pînă în 1517, la califii abbasizi de la Bagdad şi Cairo, care, în calitatea lor de conducători ai Comunităţii musulmane *('Umma)* — calitate preluată de padişahii otomani — emiteau *ahidname*-le pentru sultanii selgiuchizi şi mameluci la preluarea tronului (după cum aceştia, la rîndul lor, acordau un *ahidname* prinţului moştenitor) [48].

Astfel, treptat, pe măsura preluării de către otomani a practicilor arabo-musulmane după 1517 şi a schimbării raporturilor de forţă între Ţările Române şi Imperiul otoman, în favoarea acestuia din urmă, *ahidname*-lele acordate domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti capătă tot mai mult caracterul de *berat* („diplomă de învestire în funcţie") şi *hatt-i şerif* sau „*hatt-ı hümâyûn* („rescript imperial").

Foarte semnificativ din acest punct de vedere este faptul că ambii termeni — de *ahidname* şi de *berat* — se întîlnesc, chiar fără prepoziţia copulativă „şi" (*ve*), într-un alt act oficial otoman [49] privind pe Mihai Viteazul şi care confirmă că marelui domn i s-a acordat un *ahidname* în 1599 înainte de plecarea în Transilvania, document numit, însă, de cronicarul Selānikî *hatt-ı hümâyûn* [50]. Dimpotrivă, termenul de *ahidname* se mai întîlneşte în epoca Movileştilor, în alte două acte oficiale otomane — e vorba de rapoarte rezumative ale marelui vizir către sultan — de la începutul secolului al XVII-lea, în timpul [51] şi după moartea lui Ieremia Movilă [52]. Cel dintîi dintre aceste documente consemnează cererea domnului Ţării Româneşti de a i se acorda şi lui *ahidname*, „deoarece domnul Moldovei are la mînă *ahidname* (*lâkin Boğdan voyvodasının elinde ahidname olub*)", ceea ce — indiferent de faptul că e posibil să nu fie vorba de Ieremia şi de Simion Movilă, ci de alţi domni [53] — pune iarăşi în lumină, în mod indubitabil, existenţa vechilor *ahidname*-le ale Moldovei şi Ţării Româneşti. Al doilea act priveşte acordarea domniei Moldovei pentru Constantin, fiul lui Ieremia, „potrivit *ahidname*-lei (*ahidname mücebince*)".

Este extrem de important că această transformare treptată a *ahidname*-lelor în *berat-e* şi *hatt-i şerif*-uri (*hatt-ı hümâyûn*-uri) poate fi surprinsă pe viu, în cazul înglobării formulelor şi elementelor din *ahidname*-le în noile acte, furnizîndu-ne astfel o nouă dovadă că vechile tratate au existat. Bunăoară, beratele date lui Mihnea Turcitul, domnul Ţării Româneşti, în 1577 [54] şi 1585 [55], conţin formula *dosta dost ve düşmana düşman olub*, menţionează faptul că Mihnea este fiu de domn, deci are drept la domnie, potrivit obiceiului ţării, şi — în schimbul obligaţiei de a plăti haraciul şi peşcheşurile cuvenite — actul garantează solemn şi răspicat neamestecul otoman în treburile interne ale ţării.

Pentru a face să dispară orice urmă de îndoială privind existenţa vechilor *ahidname*-le ale Moldovei şi Ţării Româneşti şi *continuitatea, lor funcţională ca acte garante ale autonomiei de stat, autoconducerii şi integrităţii hotarelor acestor principate*, să ne fie permis să punem cap la cap extrase esenţiale din cîteva texte : *ahd*-ul acordat nadjranienilor în 632 şi considerat „prima schiţă a statutului de protecţie" sau modelul — obligatoriu — al „tratatelor de protecţie tributară (*ahd ad-dhimma*) [56], *ahidname*-ul acordat lui Ştefan cel Mare, probabil în primăvara lui 1480, *berat*-ul dat lui Mihnea în 1585 (aproape identic cu cel din 1577) şi un *ahidname* dat lui Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, la 1 iulie 1614.

Ahd-ul din 632 garanta nadjranienilor faptul că : „protecţia (*dhimma*) lui Allah şi garanţia profetului Muhammad, trimisul lui Dumnezeu, se întind asupra Nadjranului şi împrejurimilor sale, asupra bunurilor lor

www.dacoromanica.ro

(ale nadjranienilor — M. M.), asupra familiilor lor, asupra lăcaşurilor sfinte şi asupra a tot ceea ce, cu mic cu mare, se află în posesia lor. Nici un episcop nu va fi schimbat de la locul lui, nici un călugăr de la mănăstirea sa şi nici un preot de la parohia sa. Nici o umilinţa nu va cădea asupra lor şi nici sînge de răzbunare (pentru fapte) anterioare supunerii (nu va curge). Ei nu vor fi constrînşi, nici supuşi la dijme. Nici o turmă (musulmană) nu va călca pe pămînturile lor..." [57].

Ahidname-ul dat lui Ştefan cel Mare glăsuia solemn : „nici el (domnitorul — M. M.), nici avutul său şi nici ţara sa nu vor fi atacate de mine, nici de sangeacbeii şi nici de ceilalţi supuşi ai mei" [58].

Berat-ul (numit şi *nişan-ı hümâyûn*, un alt semn de recunoaştere a „capitulaţiilor"), dat lui Mihnea Turcitul la 1585, garanta : „Şi nimeni dintre marii mei viziri, nici dintre beilerbei sau bei şi nici dintre slujitorii Porţii mele a Kericirii sau din rîndul altora să nu se atingă niciodată şi prin nimic (*asla ve katiyyen*) nici de Ţara Românească, nici de beii săi, nici de logofeţii săi, nici de boierii săi, nici de cnezii săi, nici de raiaua sa, nici de fiii şi fiicele sale" [59].

Ahidname-ul din 1 iulie 1614 către principele Transilvaniei conţinea următoarele clauze :

„Odată cu moartea principelui din Ardeal, sau datorită unei alte situaţii, dacă va fi nevoie ca principele să fie reînnoit, atunci, potrivit maltului firman, va fi numit de către sultanat unul dintre cei mai mari dintre transilvăneni, care va fi dorit şi acceptat de către toţi beii Transilvaniei şi de către notabilii celor trei neamuri. Nu se va da crăiia fără consimţămîntul notabililor şi al raialei, dacă o vor solicita cei ce nu au dreptul, precum nici celor care vor încerca să ia puterea prin uzurpare. Atîta timp cît principele, eminii şi notabilii, precum şi raiaua vor arăta ascultare, beii care sînt în vecinătate, precum şi ostaşii din împrejurimi, *nu vor ataca nici unul din hotarele Ţării Ardealului*. Prizonierii vor fi înapoiaţi dacă vor fi găsiţi nevinovaţi (...). Ca şi mai înainte, Ardealul să şi trimită în mod sigur haraciul (...) şi, atunci cînd se va ivi duşmanul, să ajute, după cum va fi nevoie, la înlăturarea lui (...). *Să nu fie atacate şi călcate hotarele Transilvaniei* ..." [60] (subl. ns. — M. M.).

Metodologic, nu trebuie, însă, să rămînem numai la asemenea texte. Pentru a reconstitui *conţinutul* vechilor tratate ale Moldovei şi Ţării Româneşti trebuie, de asemenea, să recurgem la *ahidname*-lele acordate altor state tributare, ca Ragusa (unde, firesc, prevederile comerciale sînt cele mai numeroase şi mai detaliate) [61], la alte informaţii (otomane, româneşti, europene), de care va fi vorba mai departe, la tratatele sau proiectele de tratate pe care le realizau domnii moldo-munteni cu monarhii marilor puteri creştine şi în care se pleca de la condiţiile deja cîştigate în raporturile cu otomanii [62].

Procedînd în acest chip, ajungem la tabloul următoarelor condiţii de bază sau „articole" (lat. *capitula*), prevăzute în vechile tratate moldo-muntene cu Poarta :

1. păstrarea domniei de rit creştin, după alegerea prealabilă a candidatului „de către ţară", din sînul unei familii autohtone cu drepturi la tron, şi confirmarea lui de către padişah ;

2 conservarea deplină a „drepturilor şi libertăţilor" ţării, a „legilor şi credinţei", „după datina cea veche", pe scurt autoguvernarea şi autoadministrarea, fără nici un amestec otoman ;

3. plata haraciului şi a peşcheşurilor către sultan şi marii săi dregători ;

www.dacoromanica.ro

4. domnul să fie „prieten prietenilor și dușman dușmanilor" (*dosta dost ve düşmana düşman olub*) padișahului, adică să ducă o politică externă concertată cu cea a Porții și să furnizeze informații și detașamente auxiliare la caz de nevoie; la rîndul său, Poarta era obligată să „apere', și să „protejeze" țara de orice agresiune externă;

5. schimbul reciproc de negustori, fugari și prizonieri.

Or, în esență, acesta și este statutul de ahd. adică statutul rezervat în dreptul islamic, în interpretarea lui Al-Mawardi și a altor mari juriști musulmani, statelor tributare cuprinse în categoria *dar al-ahd*, distinctă atît de *dar-al Islam*, cît și de *dar-al-harb* („Casa războiului", a inamicilor Islamului).

Acest statut a continuat pentru Moldova și Țara Rpmânească nu numai în secolul al XVII-lea, ci și în cel următor, „fanariot"[62 bis], deși atunci i s-au adus grave atingeri. Continuitatea acestui statut este relevată de un document otoman din 1679 privitor la portul Galați, în care se interziceau acte contrare legii și împotriva *ahidnāme*-ului împărătesc (*hilāf-kânun ve mugâyir-i ahidnāme-i hümāyûn*")[63], precum și de două *fetvā*-le (*responsa* ale șeyh-ül-Islam-ului otoman) din 1714 și 1717 privind Țara Românească[64]. Ultimele două piese, pe care le-am comentat în altă parte[65], conțin justificarea, din punct de vedere al dreptului musulman, a executării lui Constantin Brîncoveanu (1714) și a întreprinderii unei expediții de pedepsire împotriva unor ghiauri (*kefere*) rebeli din Oltenia (1717), întrucît au încălcat statutul de *ahd*, ce decurgea din faptul că Brîncoveanu fusese „dimpreună în alianță și în înțelegere și avea legămînt cu sultanul (*taraf-ı saltanat ile icmā' ve ittifak ve ahd ve misak üzere iken*)", iar răsculații din Oltenia, dependenți de principatul Țării Românești „ai cărui locuitori ghiauri au pact cu musulmanii (*keferesi ehl-i islam ile muahidin olan*)", aliindu-se cu dușmanii Porții, prin aceasta „au stricat legămîntul (*nakz-i ahd*)"; ca atare, ieșind din *dar al-ahd*, rebelii puteau fi făcuți robi. Nu importă aici faptul că la începutul secolului al XVII-lea domnul Țării Românești mai primea încă un document formal numit *ahidname*, ori numai un *berat*. Ceea ce ne interesează în cazul de față este că *tradiția ahidname-lelor era încă atît de puternică, încît în limbajul juridic otoman se folosea în continuare terminologia clasică*. E un nou argument în sprijinul afirmației că Moldova și Țara Românească au avut, și ele, vechi tratate cu Poarta, de tipul *ahidname*.

Și *izvoarele narative otomane* confirmă existența acestor acte, deși, în genere, atitudinea lor grandomană le determină să evite termenul de *ahidname*, preferîndu-le pe cele de *hatt- i şerif* și *berat*. Amintim, totuși, mărturiile lui Mehmed Neșri, Idris Bitlisi, Ibn-i Kemal, Ibrahim Peçevî, Mustafa Celalzade, Mustafa Selānikî ș.a.[66]. Foarte semnificativ pentru faptul că, în realitate, acești cronicari erau obișnuiți cu practica acordării de *ahidname*-le către domnii români, este cazul lui Idris Bitlisi (m. 1520): în opera sa *Heșt behișt* (Cele 7 raiuri), *autorul amintește nu mai puțin de nouă ori de asemenea acte, atunci cînd se referă la români*[67]. Dincolo de faptul că în unele cazuri e vorba de exagerări[68], important pentru noi este că autorul, apropiat de Bayezid II și Selim I, considera drept firești asemenea afirmații. Existența vechilor „capitulații" poate fi, deci, argumentată și prin această mentalitate.

[1] *Mărturii românești și străine* (*europene*). Soarta vitregă a vechilor noastre arhive a făcut ca și *mărturiile românești* directe despre tratatele

www.dacoromanica.ro

Moldovei și Țării Românești cu Poarta să ajungă pînă la noi în mod cu totul fragmentar și mai ales din arhive străine, fiind de aceea nevoiți să recurgem mai mult la izvoare narative.

Cea dintîi știre românească autentică despre „capitulații" a ajuns pînă la noi din relatarea unei solii moldovene, condusă de hatmanul Vartic, trimisă de Petru Rareș în Polonia în 1542, relatare descoperită de curînd în această țară. Aflăm din această relatare că Rareș a transmis prin solul său regelui polon că sultanul a încălcat „tratatul și înțelegerile încheiate de înaintașii săi cu moldovenii", referirea făcîndu-se, în context, la Ștefan cel Mare" [69]. Așadar, — și se putea să fie altfel? — urmașii marelui domn aveau știre de tratatele încheiate de el cu Poarta și de caracterul contractual al acestora. Avem toate motivele să bănuim că fiul marelui Ștefan avea chiar la îndemînă aceste prețioase documente ale părintelui său, ale țării. Mai tîrziu, la începutul secolului al XVII-lea, domnul Moldovei, Alexandru Movilă, amintea omologului său muntean de „convențiile acordate de sultan atunci cînd moldovenii i se supuseseră, în virtutea cărora nimeni care nu e pămîntean nu poate fi domn al Moldovei" [70].

Alte mărturii domnești directe, deci cele mai autorizate, ne vin de la D. Cantemir și N. Mavrocordat, pe care i-am mai amintit la începutul acestui studiu.

Mărturii indirecte despre existența „capitulațiilor" găsim, cum am mai spus, în tratatele și înțelegerile încheiate de domnii noștri cu marile puteri creștine. O primă mărturie în acest sens o constituie legămîntul lui Radu de la Afumați către Ferdinand de Habsburg, în care se reiau „articolele" de bază din vechile tratate cu Poarta : suzeranul să garanteze „vechile noastre libertăți, drepturi și bune obiceiuri de care ne-a fost mereu pînă acum", „după datina cea veche", „să ne apere și ocrotească cu armatele sale" [71]. Or, de la raguzanul M. Bocignoli (1524), care a fost el însuși în Țara Românească, știm că la moartea lui Neagoe Basarab, în condițiile tentativei sangeacbeiului de Nikopol de a transforma țara în pașalîc, replica românească a fost teribilă și atunci sultanul, temîndu-se și de o alianță româno-ungară, „a început să negocieze cu valahii în vechile condiții (*propositis antiquis condicionibus*)" ; drept urmare, „s-a încheiat un tratat (*foedus*) (de remarcat termenul latinesc folosit—M.M.) : sultanul să numească domn pe unii dintre românii pe care i-ar avea la el, iar românii să plătească tribut tot ca mai înainte și, dacă nu au dat cumva ceva din tributurile trecute, să le întregească, iar turcii, în afară de aceasta, să nu mai aibă după aceea nici o putere în provincie" [72]. O altă mărturie indirectă despre existența și caracterul „capitulațiilor" o găsim în tratatul lui Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei, cu Alexei Mihailovici, țarul Rusiei, din 17/27 mai 1656, tratat în care voievodul român amintește suveranului rus că turcii, deși „au luat chiar tribut de la.... [voievozii] dinaintea noastră și de la noi din țară, cinstea domniei însă și orînduiala țării cu nimic n-au stricat" [73] ; este interesant că Gheorghe Ștefan folosește în continuare, poate cel dintîi după Grigore Ureche, termenul de „închinare" a țării pentru o primă etapă a suzeranității otomane [74]. În general, terminologia cronicilor noastre, care sînt mult posterioare perioadei clasice a *ahidname*-lelor, și contemporane cu practica beratelor și hatișerifurilor, este influențată de aceasta din urmă, ceea ce trebuie să îndemne la prudență pe cercetători [75].

Trecînd la *mărturiile străine* (cu excepția celor otomane, trecute în revistă mai sus) despre tratatele moldo-muntene cu Poarta, amintim mai

www.dacoromanica.ro

întîi, în treacăt, pe cele bizantine (Ducas[76], Chalcocondil[77], Pseudo-Phrantzes[78] etc.), dar credem că ar trebui cercetate sistematic, în folosul temei noastre, şi izvoarele sud-slave.

Nu importă, în discuţia de faţă, dacă detaliile concrete şi elementele cronologice despre tratatele şi înţelegerile încheiate de domnii români cu Poarta, aşa cum sînt transmise ele de asemenea izvoare, rezista sau nu în faţa examenului criticii istorice actuale. Important este că pentru autorii acestor ştiri încheierea unor asemenea tratate şi înţelegeri cu Poarta *şi de către domnii români* era un lucru firesc.

Un argument de cea mai mare greutate în favoarea existenţei vechilor tratate cu Poarta îl constituie faptul că *atestarea acestora vine şi din partea unor reprezentanţi ai sferelor diplomaţiei europene şi încă, printre aceştia, a unor diplomaţi contemporani, implicaţi direct în tratativele cu Imperiul otoman*. În această privinţă, nu ne rămîne decît să facem trimitere la importantul studiu consacrat de Şerban Papacostea acestor surse şi în care distinsul medievist citează pe lîngă F. Buonaccorsi - Callimachus (cu faimoasele cuvinte scrise pe la 1490 : „iar valahii, după ce au respins armele şi încercările ei, s-au învoit prin tratate nu ca învinşi, ci ca învingători")[79], şi pe M. Bocignoli şi Antonius Wrancius (Verancics) din secolul al XVI-lea[80]. De reţinut termenii folosiţi de aceşti diplomaţi şi cărturari contemporani cu evenimentele descrise : *pactiones* (Buonaccorsi - Callimachus), *pacta* (Verancics), *foedus* (pl. *foedera*) (M. Bocignoli), care scot în evidenţă „contractualismul bilateral, cu un ireductibil reziduu de egalitate", pe linia tradiţiei *foedus*-ului roman, tradiţie moştenită şi de români, în contradicţie cu caracterul de inegalitate şi unilateralitate al *ahidname*-lelor[81]. În această lumină şi dat fiind că pînă în secolul al XIX-lea românii n-au folosit termenul de „capitulaţii", care desemnează, pentru europeni, un anumit gen de tratate (respectiv privilegiile *comerciale* acordate unilateral de Poartă *după 1569* puterilor europene) şi întrucît acest termen evocă actele alcătuite — deşi pe baza unui „fond real, cert", cum a demonstrat prof. Ştefan Ştefănescu[82] — de boierii români în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, creînd confuzie, credem că *ar fi mai bine să utilizăm, pentru vechile înţelegeri scrise româno-otomane, termenii de „tratate" şi „ahidnamele", corespunzînd celor două concepţii şi mentalităţii diferite, amintite mai sus*, precum şi unei categorii de acte deosebite de „capitulaţiile" comerciale acordate de Poartă puterilor europene după 1569.

Alt lung şir de mărturii europene despre aceste vechi tratate cu Poarta putem aminti în continuare : un anonim italian, autor al unei *Descrieri a Moldovei* (1587)[82bis], un anonim polon de după 1622, autor al unei cronici a Moldovei[83], Charles de Joppecourt[84], Giovanni - Battista Malbi (Montalbani) (1620)[85], Radziejowski[86], celebrii Paul din Alep[87], Paul Rycaut[88], de la Croix[89], în secolul al XVII-lea, apoi către sfîrşitul secolului Erasmus Francisci (1684)[90], către mijlocul veacului următor, Flachat[91].

Există şi mărturii de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea : W. Eton (1798)[92], Th. Tnornton (1807)[93] ş. a., dar deja asemenea izvoare nu ne mai interesează, ele fiind susceptibile de a fi fost influenţate de memoriile patrioţilor români ori de contactele directe cu aceştia, deşi în cele două cazuri citate sursa de informare putea fi şi Rycaut.

La capătul acestui studiu, în care, spre a putea convinge, a trebuit să reluăm unele izvoare şi argumente pe care le folosisem deja în lucrarea consacrată vechilor tratate româno-otomane în 1982[94], dar a trebuit

www.dacoromanica.ro

totodată să renunţăm, din motive de spaţiu, la o serie de alte izvoare, citate şi argumente, vechi sau noi, aşadar, la finele acestui nou bilanţ al cercetării într-o problemă majoră a istoriografiei noastre, ne exprimăm din nou speranţa că, în temeiul dovezilor aduse, „orice istoric serios şi de bună credinţă va admite, ca pe *un fapt incontestabil*, *existenţa acestor vechi acte*, care garantau continuitatea statală a principatelor româneşti, integritatea lor teritorială şi autoconducerea, potrivit legilor proprii, în schimbul unor obligaţii economico-financiare şi militare faţă de Poartă"[95].

NOTE

[1] Recent, prof. Mihail Guboglu comunica faptul că din cele 30 000 de *hatt-i hümâyun*-uri („scrieri ilustre", autografe, ale sultanilor) cercetate în arhivele din Istanbul, a depistat 39 de *ahidname*-le („cărţi de jurământ") pentru Transilvania, multe dintre ele publicate, dar nici un *ahidname* pentru Moldova şi Ţara Românească (şedinţa de comunicări din 22 ianuarie 1986 a Laboratorului de studii otomane al Facultăţii de Istorie-Filosofie a Universităţii din Bucureşti).

[2] Mihai Maxim, *Din istoria relaţiilor româno-otomane — „Capitulaţiile"*, „Anale de istorie", XXVIII, 6/1982 (abreviat: *„Capitulaţiile"*), p. 61. Însăşi colecţia de *hatt-i hümâyun*-uri, cercetată de prof. M. Guboglu, este posterioară secolului al XVI-lea (Mihail Sertoğlu, *Muhteva bakımından Başvekâlet Arşivi*) Arhiva Preşedinţiei Consiliului de Miniştri din punct de vedere al conţinutului, Ankara, 1955, p. 51).

[3] Reamintim că între 1326—1402 capitala otomană s-a aflat la Bursa (Brusa), de unde s-a mutat apoi la Edirne (Adrianopol), până la 1453 (Halil Inalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600*, New York — Washington, 1973, p. 76). Aceasta nu exclude posibilitatea ca Edirne să fi devenit *a doua capitală* otomană în secolul XIV, potrivit unei practici larg răspândite în evul mediu a capitalelor itinerante sau a multiplelor capitale.

[4] *Mufassal Osmanlı Tarihi* (Istoria otomană detaliată), lucrare colectivă, vol. I, Istanbul (1958), p. 201 (text de Mustafa Cezar) şi, mai ales, p. 229 (text de Mihail Sertoğlu, director general adjunct — şi ulterior director general — al Arhivelor Preşedinţiei Consiliului de Miniştri, fostă arhivă a marilor viziri, din Istanbul).

[5] *Ibidem*, p. 229

[6] Comunicare făcută de prof. M. Guboglu în cadrul Laboratorului de studii otomane al Universităţii din Bucureşti, la 19 noiembrie 1986.

[7] Halil Inalcık, *op. cit.*, p. 76.

[8] Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 50—51; Ştefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea primului secol de relaţii moldo-otomane*, în „AIIAI", XVII, 1980, p. 641.

[9] Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 47—48; idem, *Cu privire la înţelegerile de pace româno-otomane din timpul domniei lui Mircea cel Mare*, în volumul colectiv, *Mircea cel Mare. Culegere de studii* (sub tipar la Editura Academiei).

[10] Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment I[1], p. 976, doc. MCCCLXXXVIII.

[11] St. J. Shaw, *Professor Paul Wittek (1894—1978)*, în „International Journal of Middle East Studies", vol. 10 (1979), p. 139—141, şi în „Belleten", XLIII, 172(1979), p. 836—840; Mihai Maxim, *Atatürk şi începuturile istoriografiei turceşti moderne*, în „RdI", t. 35, nr. 1/1982, p. 111.

[12] Mithat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi* (Enciclopedia ilustrată a istoriei otomane), Istanbul, 1958, p. 263, articolul: *Paşa kapısı*. Reşedinţa marelui vizir, cunoscută şi sub acest nume, s-a aflat mai mult timp chiar pe locul unde se află astăzi Başbakanlık Arşivi.

[13] A. F. Miller, *Mustapha Pacha Baïraktar*, Bucarest, 1973, p. 353—354.

[14] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, doc. 199, p. 382.

[15] *Histoire de Pologne*. par Aleksander Giyesztor, Ştefan Kieniewicz, Emmanuel Rostworowski, Janusz Tazbir, Henryk Werszcycki, Warszawa, 1971, p. 237.

[16] Mihai Maxim, *„Capitulaţiile"*, p. 65—68.

[17] D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman. Creşterea şi căderea lui*, trad. rom. de I. Hodoşiu, vol. I, Bucureşti, 1876, p. 275, nota 40 şi p. 297, p. 84; idem, *Descrierea Moldovei*, Edit. Minerva, Bucureşti, 1973, p. 74, 85.

[18] Matei D. Vlad, *Un principe iluminist pe tronul ţărilor române*, în „Magazin istoric", nr. 9 1985, p. 9.

[19] Ştefan S. Gorovei, *Câteva însemnări pentru istoria relaţiilor româno-otomane în veacurile XV—XVI*, în vol. *Românii în istoria universală*, I, coordonatori: I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iaşi, 1986, p. 33.

[20] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

[21] În vara anului 1775, prințul N. V. Repnin a cerut la Iași, în drum spre postul său de ambasador al Rusiei la Istanbul, ca boierii moldoveni, care-i prezentaseră un nou și amplu memoriu privind drepturile autonome ale Moldovei, să-i aducă originalul tratatului invocat de aceștia, dar boierii moldoveni — ca și cei munteni, de altfel, — nu au putut veni cu nici un act original. Cf. Hurmuzaki (Seria nouă), *Rapoarte consulare (1770—1796)*, I, București, 1962, p. 100, 104, Pentru Conferința de la Paris vezi mai jos nota 26.

[22] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I[1], p. 976, doc. MCCLXXXVIII.

[23] Mihai Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte au cours de la seconde moitié du XVIe siècle*, în „RÉSEE", XV, 2/1977, p. 207—232; pentru secolele XVII—XVIII a se vedea volumele de documente turcești publicate în ultima vreme: Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I—III, București, 1976—1986, *passim*; Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turcești (1601—1712)*, București, 1984, *passim*; Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711—1821). Documente turcești*, București, 1984, passim.

[24] Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I, București, 1888, p. 326—328.

[25] Dimitrie A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *Acte și documente*, vol. VI, Partea a II-a, București, 1896, p. 542.

[26] *Ibidem*, vol. VII, p. 291—292 (protocolul ședinței din 10 aug. 1858) și p. 307 (art. 2 al Convenției semnate la 19 aug. 1858).

[27] „New York Daily Tribune" nr. 4134 din 9 iunie 1854; K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 10, București, 1961, p. 180—181, 328—329; K. Marx, *Însemnări despre români (Manuscrise inedite)*, publicate de A. Oțetea și S. Schwann, București, 1964, p. 106.

[28] Pentru aceasta cf. G. G. Florescu, *L'aspect juridique des khatt-i chérifs. Contributions à l'étude des relations de l'Empire Ottoman avec les Principautés Roumaines*", în „Studia et Acta Orientalia", I, București, 1958, p. 129.

[29] K. Marx, *Însemnări despre români*, p. 106.

[30] K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 12, București, 1962, p. 257—259.

[31] K. Marx, *Însemnări despre români*, p. 106.

[32] Cf. Șerban Papacostea, *Tratatele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV—XVI: ficțiune politică și realitate istorică*, în vol. *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 93—105.

[33] Edgar Quinet, *Les Roumains. Allemagne et l'Italie. Mélanges*, Paris, 1857, p. 93—94; vezi și Edgar Quinet, *Opere alese*, II, traducere și selecție de Angela Cismaș, București, 1983, p. 362—365.

[34] Descoperit și publicat de Aurel Decei: *Tratatul de pace — Sulhname — încheiat între sultanul Mehmed II și Ștefan cel Mare în 1479*, în „Revista istorică română", vol. XV (1945), fasc. IV, p. 465—494; ultima ediție, cu trad. rom., apud Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, București, 1976, p. 5—7, unde actul e datat în anul Hegirei 885/13 martie 1480 — 1 martie 1481.

[35] În ianuarie 1480 Ștefan transmitea brașovenilor unele informații privind pregătirile militare ale sultanului, informații aduse de solii săi, întorși de curînd de la otomani (Șerban Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în „RdI", t. 35, 5—6/1982, p. 625).

[36] Mihail Guboglu, *Tabele sincronice...*, București, 1955, p. XLIX.

[37] Idem, *Le tribut payé par les principautés roumaines à la Porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques*, în „Revue des Études Islamiques", 1/1969, p. 76—77. Datarea documentului e propusă în legătură cu vizita lui Neagoe la Istanbul, unde domnul — menționat în documentul Vistieriei — se găsea la 23 sept. 1515 (*ibidem*, p. 66).

[38] În ianuarie 1480 solii lui Ștefan se întorseseră de curînd de la sultan (cf. *supra* n. 35). În mai 1480, Ștefan comunica regelui polon că Mehmed II îi ceruse deschiderea drumului spre Polonia (Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 625), „cererea sultanului — scrie Șerban Papacostea (*ibid.*) — nu era decît aplicarea uneia din prevederile acordului moldo-otoman". Astfel, după opinia distinsului medievist, „pacea" („acordul") se încheiase „cel mai tîrziu în mai 1480". O scrisoare trimisă de Țepeluș brașovenilor și datată a doua jumătate a anului 1480, întrucît Laiotă Basarab, decedat în 22 dec. 1480, e menționat ca fiind în viață, făcea cunoscut că în problema eliberării familiei sale „am vorbit eu cu voievodul Ștefan și-mi voiu face treaba prin mijlocirea lui" (I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, București, 1905, doc. C. XXVII, p. 157—159). Bogdan Murgescu, care o semnalează *(O nouă reglementare de pace moldo-otomană în 1481?*, în „SAI", LI—LII, 1985, p. 268, n. 3). vede în aceasta un nou argument pentru datarea încheierii păcii" cel mai probabil în primăvara anului 1480" *(ibid.*, p. 268).

[39] Contradicția dintre adeverința Vistieriei otomane, care consemnează plata a 5000 de galbeni de către domnul Moldovei „pînă în 885", adică pînă la 19.III. 1480, și *ahidname*-ul sultanului, care menționează că Ștefan și-a dublat (chipurile, el însuși) haraciul de la 3000 la

www.dacoromanica.ro

6000 de galbeni, evidențiază, după părerea noastră, că, o dată, domnul român a plătit 5 000 de galbeni, în 884/25.III.1479 — 12.III.1480 și, a doua oară, 6000 de galbeni în 885/13. III.1480—1.III.1481. Cum haraciul se achita de Sf. Gheorghe *(Hıdrellez*, 23 aprilie /5 mai), cînd se strîngeau și dările unor comunități creștine balcanice, ca ale vlahilor, fapt confirmat de practica secolului al XVI-lea, cînd termenul de evidență a tributului Moldovei era 1 mai (și al Țării Românești 1 aprilie), înseamnă că undeva în jurul acestei date sfîrșitul lui aprilie — începutul lui mai a plătit Ștefan, ori numai (plătind doar 5000) s-a angajat să plătească în exercițiul financiar viitor, noul haraci de 6000 galbeni. Dincolo de plata efectivă a tributului într-un moment sau altul (plătise oare deja Ștefan tributul de 6000 galbeni înaintc de 3 mai 1481, cînd murea Mehmed II?), important este că emiterea actului de pace nu se putea face decît după plata unui tribut majorat și după acceptarea dublării sumei inițiale. Aceasta *presupune negocieri*; finalizate cu reînnoirea *ahidname*-ului, care, în această lumină și avînd în vedere că în mai Ștefan deja făcea cunoscut regelui Poloniei redeschiderea drumului cerută de Mehmed, pare mai probabil a fi emis *după 13.III.1480* (începutul anului 885 al Hegirei) și *sfîrșitul lui aprilie — începutul lui mai același an.* Numai de aceea, Țepeluș putea mai tîrziu să conteze pe mijlocirea lui Ștefan, ceea ce înseamnă că domnul Moldovei dobîndise o poziție mai bună la Istanbul în comparație cu Țepeluș, lucru firesc grație imensului prestigiu militar și politic al domnului Moldovei.

Precizăm, de asemenea, că forma verbală narativă *(rivayet* în *imiș)* nu presupune obligatoriu nuanța de îndoială, ci doar faptul că relatarea se face pe baza unor surse, nu direct, pe viu, cum rezultă din chiar notița Vistieriei, în care toate datele despre haraci, pînă la predecesorii contemporanului Neagoe Basarab, sînt transmise în această formă (uzitată și astăzi în relatările presei și posturilor de radio turcești).

[40] Credem că opinia lui Ștefan S. Gorovei, din excelentul studiu *Moldova în „Casa Păcii"* (p. 640), precum că descoperirea notiței financiare, de care a fost vorba mai sus, „a pus capăt discuțiilor cu privire (...) la datarea (*sulhname*-ului)" trebuie reconsiderată în lumina noilor elemente relevate în ultima vreme de cercetători.

[41] Mihai Maxim, „*Capitulațiile*", p. 42—43 *(ahd*-ul acordat de însuși profetul Muhommad în 632 e. n. micii republici creștine a Nadjranului), p. 57—60 *(ahidname*-le pentru Transilvania).

[42] Tahsin Gemil, *Observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Moldova și Imperiul otoman (1486)*, în „Revista Arhivelor", an LX, vol. XLV, 2/1983, p. 117—128 (cu mențiunea contribuțiilor anterioare ale lui N. Beldiceanu, Șt. S. Gorovei ș. a.).

[43] Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești*, I, p. 10—11, doc. 9; T. Gemil (vezi *supra*, nr. 44).

[44] Başbakanlık Arşivi (Istanbul), *Mühimme Defteri*, vol. 46, p. 69, doc. 134 din 10 şaban 989/9 sept. 1581; Mihai Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte*, p. 209.

[45] Mihai Maxim, „*Capitulațiile*", p. 57—60.

[46] Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești*, I, p. 13.

[47] Mihai Maxim, *Capitulațiile*", p. 59—60.

[48] Ismail Hakkı Uzunçarşılı *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal* (Introducere în organizarea de stat otomană), 2 baskı, Ankara, 1970, p. 3, 304—306, 382, 445.

[49] A. Decei, V. Veliman, *Izvoare turcești despre Mihai Viteazul*, în „Revista Arhivelor", 2/1975, 1, 158, 166—169.

[50] Mihail Guboglu, Mustafa Mehmed, *Cronici turcești privind Țările Române*, I, București, 1966, p. 379.

[51] Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești*, doc. 1, p. 67—68; vezi și V. Veliman, în „Revista Arhivelor", 4/1976, p. 449.

[52] Cengiz Orhonlu, *Telhisler. 1597—1607*, Istanbul, 1970, p. 118—119; Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, București, 1974, p. 96—99.

[53] Vezi discuția lui Mihai Maxim, „*Capitulațiile*", p. 64, n. 150—152

[54] Tahsin Gemil, *Documente turcești inedite*, în „Revista Arhivelor", 3/1981, p. 351—355.

[55] Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, doc. 14, p. 62—68.

[56] Albert Morabia, *La Notion de Ğihad dans l'Islam médieval*, Lille, 1975, p. 315; n. 115; Mihai Maxim et Viorel Panaite, **Pax Ottomanica** *et les Pays Roumains* (I), „A.U.B.I" XXXV, 1986, p. 13.

[57] Mihai Maxim, „*Capitulațiile*", p. 42, n. 42.

[58] Mustafa Mehmed, *Documente turcești*, I, p. 5—7.

[59] Vezi *supra* nota 56.

[60] Mihail Guboglu, *Cronici turcești*, II, București, 1974, p. 70—71; idem, *Crestomație turcă*, București, 1978, p. 496—497.

[61] N. H. Birgman, *The Turco-Ragusan Relationship. According to the firmans of Murad III (1575—1595) extant in the State Archives of Dubrovnik*, The Hague—Paris, 1967, p. 46—60 (The Charter).

[62] Vezi, de pildă, Costin Feneșan, *Legămîntul lui Radu de la Afumați, față de Habsbugi. Semnificații și urmări*, „Anuarul Inst. de ist. și arh. Cluj-Napoca", 1980 p. 383—395.

www.dacoromanica.ro

[63bis] Mihai Maxim, *Le statut des Pays Roumains envers la Porte ottomane aux XVIe — XVIIIe siècles*, „RRH", XXIV, 1—2/1985, pp. 49—50.

[63] Mihai Maxim, *„Capitulațiile"*, p. 64; T. Gemil, *Relațiile*, doc. 164, p. 355—356.

[64] Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane*, doc. 11, p. 85—87 și doc. 24, p. 108—111.

[65] Mihai Maxim, *Cu privire la statutul de 'ahd al Țărilor Române față de Poartă. Considerații pe marginea unor izvoare otomane*, în „RdI", t. 39, 6/1986, p. 529.

[66] Mihai Maxim, *„Capitulațiile"*, p. 48, 53.

[67] *Cronici turcești*, I, p. 156, 158, 159, 161, 163 (de două ori), 165, 166, 167.

[68] Discuția la Mihai Maxim, *Cu privire la înțelegerile de pace româno-otomane în timpul lui Mircea cel Mare* (sub tipar).

[69] Constantin Rezachevici, *Politica externă (a lui Petru Rareș)*, în vol. colectiv, *Petru Rareș* (Redactor și coordonator: Leon Șimanschi), București, 1978, p. 47.

[70] Apud Șerban Papacostea, *Tratatele*, p. 102.

[71] Vezi *supra* n. 63.

[72] *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 178; Ș. Papacostea, *Tratatele*, p. 101—102.

[73] Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu și Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, București, 1971, p. 190; vezi și Matei D. Vlad, *Statutul juridic al Țărilor Române în perioada 1600—1829*, în „SAI", XLVII—XLVIII, 1983, p. 68.

[74] *Ibidem.*

[75] Vezi, de pildă, *berat = hatt - i șerif = ahidname* la Miron Costin (cf. Mihai Maxim, *„Capitulațiile"*, p. 63; vezi și p. 61).

[76] Despre „pacea" *(pacem)*, încheiată de Vlad Dracul cu sultanul, termen tradus de istoricul turc T. Gökbilgin prin „înțelegere" *(anlaşma)* (deci, iată și o recunoaștere din partea unui reprezentant al istoriografiei turce contemporane a existenței vechilor tratate și înțelegeri ale domnilor români cu Poarta), cf. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı müesseseleri teşkilâtı ve medeniyeti tarihine genel bakış* (Privire generală asupra istoriei organizării instituțiilor și civilizației otomane), Istanbul, 1977, p. 82. Și alți istorici turci de marcă recunosc existența *ahidname*-lelor moldo-muntene (H. Inalcık, M. Șertoğlu ș.a.).

[77] Vorbind de luarea tronului otoman de către Mehmed I Çelebi, L. Chalcocondil scrie: „Și domnul Daciei trimițînd soli la el, a încheiat un tratat de pace cu condiția să aducă tribut..." (L. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 120).

[78] Giorgios Sphrantzes, *Memorii*, ed. V. Grecu, București, 1966, p. 223 (despre „înțelegerea" Mircea—Bayezid).

[79] Ș. Papacostea, *Tratatele...*, p. 98.

[80] *Ibidem*, p. 100—102.

[81] Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 128.

[82] Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 101—117.

[82bis] *Călători străini despre țările române*, III, p. 204 (Petru Șchiopul se plînge de creșterea abuzivă a sarcinilor fiscale impuse de sultan „fără a fi prevăzut lucrul în vreun *tratat*").

[83] Constantin Rezachevici, *Știri despre Ștefan cel Mare într-o cronică inedită a Moldovei (sec. XIII — incep. sec. XVII)*, *descoperită în Polonia*, „RdI", t. 35, nr. 5—6/1982, p. 660 („ca urmare a tratatelor, Poarta este obligată să numească totdeauna un domn creștin" etc).

[84] Baret, *Histoire des Troubles de Moldavie* (după memoriile lui Joppecourt), în Al. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, II, București, 1863, p. 68.

[85] *Călători străini*, IV, p. 440. (Domnul Moldovei și poporul „sînt asupriți fără a se ține seamă de *tratate* și *de jurămîntul sultanului*, care a făgăduit...").

[86] *Călători străini*, VII, p. 163 (la Brăila, „în Țara Românească", s-a instalat un cadiu și s-a construit un mecet, „desigur împotriva tratatelor").

[87] *Ibidem*, VI, p. 244 (la 1658 s-a cerut marelui vizir de către munteni „să se țină de cele hotărîte de sultanii de dinainte, *cu care ei au avut atîtea înțelegeri și tocmeli*" — subl. ns. — M.M.)

[88] Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire...*, London, 1668, p. 61 (*...* contrary to the original *Capitulations* agreed on at the time that these people submitted to the Ottoman yoke"). Pasajul *în această formă* lipsește în ediția franceză (Paul Ricaut, *Histoire de l'état present de l'Empire Ottoman...*, Amsterdam, MDCLXX, p. 152—153 și în traducerea românească din *Călători străini*, VII). Semnalarea acestei omisiuni aparține lui Bogdan Murgescu (vezi *infra* n. 90).

[89] *Călători străini*, VII, p. 256.

[90] Erasmus Francisci, *Der Türkischer Gubernator und Vasall...*, ediția 2-a, Nürnberg, 1685, p. 94, valorificată recent de Bogdan Murgescu, *Imaginea terfului: cîteva considerații în legătură cu o tipăritură germană puțin cunoscută despre statutul Țărilor Române față de Poartă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, comunicare în curs de publicare.

[91] Cf. Mihai Maxim, *„Capitulațiile"*, p. 64 și n. 153.

www.dacoromanica.ro

[92] Cf. Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. II, Bucureşti, 1986, p. 31.

[93] *Ibidem*, p. 59—60.

[94] Mihai Maxim, *„Capitulaţiile"*, p. 34—68. Vezi şi varianta, cu mici schimbări, *„Capitulaţiile" în istoria relaţiilor româno-otomane în Evul Mediu*, în vol. *Din cronica relaţiilor poporului român cu popoarele vecine*, I, Bucureşti, 1984, p. 68—118.

[95] Mihai Maxim, *„Capitulaţiile"*, p. 65.

DE NOUVEAU SUR LES TRACES DES ANCIENS TRAITÉS OU „CAPITULATIONS" DE LA MOLDAVIE ET DE LA VALACHIE AVEC LA PORTE OTTOMANE

Résumé

On a beaucoup discuté dans l'historiographie roumaine sur l'existence des traités et conventions conclues par les Principautées Roumaines avec l'Empire ottoman. Aprés qu'au début du XXe siècle il a été démonstré le caractère non-authentique des „capitulations" publiées au XIXe siècle, de plus en plus s'étaient repandue l'opinion selon laquelle les relations entre la Moldavie et la Valachie, d'une part, et la Porte ottomane, de l'autre, n'ont pas été réglementées par des actes écrits. Mais la découverte aux Archives de Turquie d'une copie du traité conclu par Étienne le Grand avec Mehmed le Conquérant, semble-t-il en printemps 1480, a donné, dans la période d'après-guerre, une tournure aux recherches concernant „le dossier" des anciens traités roumano-ottomans. Maintenant, aprés deux décennies d'investigations systématiques faites par les turcologues roumains aux Archives turques, on peut dresser un bilan de ces recherches, dont la tâche a été assumée par la présente étude.

Il en résulte que l'existence des anciens traités (*pacta*, *pactiones*, *foedera*, *ahdname*) entre les principautées de Moldavie et de Valachie, d'une part, et la Porte, de l'autre (l'existence des *ahidname* octroyés aux princes de Transilvanie n'a été nullement contestée) *est attestée sans aucune doute* par une dizaine des sources turques officielles, par des chroniqueurs ottomans, par des sources roumaines et européennes, de même que par des arguments de nature juridique, historique-comparatif et logique. Ces actes, en dépit de leur forme extérieure, de diplômes de privilèges, imposée par la conception islamique de l'État ottoman, garantissaient aux XVe —XVIIe siècles aux Principautées moldo-valaques tributaires la confirmation ou la réconfirmation d'un prince toujours chrétien, élu par le pays parmi ceux ayant des droits légitimes au trône ; la non-immixtion ottomane dans les affaires intérieures ; le respect de l'intégrité des frontières de la principauté et de la sécurité de la vie et des biens de ses habitants ; l'octroi de l'appui militaire ottoman au besoin ; la rétrocession (réciproque) des prisonniers et fuyards.

www.dacoromanica.ro

UNIREA PRINCIPATELOR — EDIFICAREA STATULUI MODERN ÎN PERSPECTIVA DEZVOLTĂRII NAȚIUNII ROMÂNE (1856—1866) (II)

GRIGORE CHIRIȚĂ

3. EDIFICAREA STATULUI ROMÂN MODERN

Principiul Unirii românilor, al Unirii Principatelor, constituia neîndoios, pentru toți fruntașii politici de la mijlocul secolului trecut, *premisa* și totodată *condiția sine qua non* a edificării statului național. În concepția lor, Unirea trebuia să fie un proces complex care, înlăturînd tot ce era învechit, restructurînd și reformînd potrivit principiilor și metodelor burgheze existente în apusul Europei compartimentele vieții economice, sociale, politice și culturale, să edifice în fapt un stat nou, esențial diferit de cele anterioare, care să fie perfect închegat, temeinic așazat pe temelii moderne.

Un astfel de stat trebuia nu numai să înlăture formele perimate, instituțiile politice anacronice care frînau progresul, punerea în valoare a resurselor materiale și umane, ci, totodată, deschizînd drum noilor relații de producție burgheze, să orienteze țara spre forme și căi ale civilizației moderne. De asemenea, asigurîndu-i poporului un loc important, stabil și demn în ansamblul relațiilor internaționale prin promovarea unei politici de sine stătătoare, vizînd apărarea intereselor lui permanente, majore, el urma să fie, în același timp, reprezentantul legitim de drept și de fapt al întregii națiuni române, centrul de raliere al tuturor aspirațiilor și energiilor românești, tinzînd spre întărirea unității naționale și desăvîrșirea ființei sale prin înglobarea teritoriilor străbune. Acestea erau, în linii mari, obiectivele majore și misiunea istorică a noului stat, ce trebuia să devină o creație conștientă, înmănunchind într-o sinteză originală tradițiile și experiența istorică cu spiritul și cerințele secolului, aspirațiile naționale ale tuturor românilor, interesele generale cu cele specifice ale claselor și păturilor sociale.

Programul înnoirii societății românești pe baze moderne își avea originea în obiectivele și în programul revoluției de la 1821 a lui Tudor Vladimirescu, precum și în noianul de petiții și memorii pe care în anii următori boierii—mari și mici—le înaintaseră Puterilor suzerană și protectoare. Cele mai importante și mai urgente revendicări care se vehiculaseră au fost sistematizate și reformulate sintetic în actele programatice fundamentale ale revoluției de la 1848, formînd ceea ce în mod curent a fost denumit programul revoluției de la 1848. Din motive știute, revoluția fiind înăbușită mai înainte de a fi putut împlini măcar în parte reformele preconizate, programul său s-a constituit într-o moștenire istorică (dacă se poate spune așa) pe care aceiași fruntași politici,

www.dacoromanica.ro

maturizaţi politiceşte, trăgînd învăţăminte din experienţa trăită, şi-au propus să-i dea viaţă pe alte căi şi cu mijloace adecvate noului curs al evenimentelor. Ei au devenit astfel executorii legitimi ai năzuinţelor neîmplinite de revoluţie.

Acelaşi program, dar altfel sintetizat, accentuîndu-i-se prioritatea consolidării şi emancipării naţiunii, a Unirii Principatelor şi, prin intermediul acesteia, a creării statului naţional, însoţit de o amplă argumentare, a fost adoptat de Adunările ad-hoc în 1857, devenind cunoscutul program unionist în patru (= cinci) puncte. O menţiune aparte trebuie făcută în privinţa Adunării din Moldova care — spre deosebire de cea din Ţara Românească — intrînd în dezbaterea reformelor interne neapărat necesare, după îndelungi, aprinse şi uneori contradictorii desbateri a întocmit un cuprinzător repertoriu al reformelor ce trebuiau înfăptuite în toate domeniile, fiecăreia indicîndu-i-se şi principiile pe care urma să se reazime. În linii generale, o parte a programului unionist şi aproape toate propunerile de reforme ale Adunării Moldovei au fost incorporate Convenţiei de la Paris din 7/19 august 1858 care — cu toate limitele şi scăderile sale — a reprezentat fundamentul politic legal intern şi internaţional care, utilizat cu prudenţă şi abilitate, a dat posibilitatea edificării statului modern. După cum bine se ştie, acest program conţinea, în esenţă, în afara Unirii Principatelor sub un principe străin, respectarea autonomiei ţării, guvern constituţional cu o singură Adunare obşteasc㠁, un larg program de reforme, începînd cu abolirea monopolurilor şi privilegiilor boierimii, continuînd cu restructurarea raporturilor agrare prin desfiinţarea clăcăşiei, adoptarea unor măsuri de înbunătăţire a soartei sătenilor şi sfîrşind cu acordarea şi asigurarea exercitării drepturilor şi libertăţilor burgheze individuale tuturor cetăţenilor patriei. Era, prin urmare, un program care, înlăturînd vestigiile feudale devenite, după caz, obstacole sau frînă în calea progresului, trebuia să înlocuiască vechile structuri socio-economice ale ţării, punînd în locul lor pe cele burgheze, să creeze instituţii politice adecvate, să transforme deopotrivă nu numai raporturile de producţie, dar şi relaţiile dintre oamenii, deveniţi cetăţeni, înzestraţi cu aceleaşi drepturi şi avînd aceleaşi îndatoriri către stat şi patrie. Or, în ultimă instanţă, aceste reforme, înnoiri, schimbări ce urmau a cuprinde toate laturile vieţii sociale nu semnificau altceva decît deschiderea unui cîmp larg de acţiune şi manifestare forţelor naţiunii, consolidării şi afirmării ei, iar pe această largă şi trainică temelie edificarea statului naţional modern.

În anii care au trecut de la proclamarea Unirii Principatelor în 1859 şi pînă la deplina ei consacrare în 1862, în pofida eforturilor depuse, nu s-a reuşit (din cauza interacţiunii condiţiilor obiective cu împrejurări subiective) decît să se ia o seamă de măsuri, mai mult de ordin administrativ, privind unificarea armatei, a serviciilor de poştă şi telegraf, a regimului vamal ş. a.[76]. Toate acestea au contribuit fără îndoială la întărirea legăturilor dintre cele două Principate, menţinîndu-se însă individualitatea ambelor state româneşti, fiecare continuînd să-şi aibă structura proprie. Încercările întreprinse de a se da Principatelor o organizare statală unitară (îndeosebi prin proiectul de constituţie elaborat în 1859 de Comisia centrală de la Focşani), de a se soluţiona chestiunile rurală şi electorală pe o bază mai largă şi într-un spirit de comprehensibilă echitate — care, în fond, trebuiau să constituie punctul de plecare pentru realizarea celorlalte reforme — nu s-au putut finaliza, fie (în primul caz)

www.dacoromanica.ro

din pricina opunerii Puterii suzerane, împrejurărilor internaţionale neprielnice, fie (în cazul reformelor interne) opoziţiei obstrucţioniste vehemente, pe toate planurile şi prin toate mijloacele, a marii boierimi conservatoare.

După proclamarea Unirii depline în ianuarie 1862, s-a accelerat şi s-a accentuat procesul de contopire al diverselor instituţii şi servicii, de unificare a legilor şi regulamentelor, pînă la sfîrşitul anului 1862 Unirea administrativă fiind încheiată [77]. Existenţa, din acel moment, a unui singur stat a creat factorilor politici conducători posibilitatea să-şi îndrepte toate eforturile spre lichidarea vechiului regim politic şi reclădirea altuia esenţial înnoit prin înfăptuirea reformelor cerute de nevoia aşezării noii construcţii de stat pe temelii stabile, moderne, deschizătoare de progres.

Dintre acestea, indiscutabil, două se impuneau atît prin amploarea prefacerilor directe şi imediate pe care le antrenau, cît şi prin consecinţele însemnate şi îndelungate ce aveau negreşit să marcheze dezvoltarea ulterioară a României. Era vorba de reforma agrară, adică de restructurarea raporturilor agrare pe baze noi, burgheze, operaţiune de anvergură deoarece privea aproximativ 90% din populaţia ţării, atingînd, în acelaş timp, mari interese economice şi sociale, şi de reforma electorală ce trebuia să aibă în vedere extinderea drepturilor electorale la masa cetăţenilor, încercîndu-se a se anihila astfel monopolul politic pe care Convenţia de la Paris îl crease boierimii şi vîrfurilor burgheziei, aşezîndu-se în acest fel noul stat pe baze mai largi, democratice. În jurul conţinutului celor două reforme, a căilor şi mijloacelor de soluţionare a lor s-a dat, încă din anii pregătirii Unirii Principatelor, o înverşunată luptă care a divizat practic societatea în două tabere opuse : de o parte liberalii de diverse nuanţe (susţinuţi fără rezerve în orice moment de masa ţărănimii care îşi afirma tot mai des, mai făţiş şi mai ameninţător punctele de vedere în forme specifice de luptă) urmărind abolirea clăcăşiei, împroprietărirea sătenilor pe loturile avute în folosinţă ca uzufructuari pînă atunci [78], precum şi o coborîre masivă a censului electoral pentru „a aşeza statul pe naţiune iar nu p-o simplă fracţiune de cinci mii de alegători din cinci milioane de oameni" [79], cum scria C. A. Rosetti cu îndreptăţire ; de alta, marea boierime conservatoare urmărind să-şi menţină o stăpînire liberă, degrevată de orice obligaţii, asupra quasi-totalităţii pămîntului şi să controleze în beneficiul ei un stat organizat modern, se opunea cu încăpăţînare împroprietăririi clăcaşilor pe loturile legiuite din moşiile lor [80], precum şi lărgirii dreptului de vot, excluzînd, în continuare, de la viaţa politică păturile mici şi mijlocii

Merită reţinut un fapt încărcat de multiple şi adînci semnificaţii pentru punerea în valoare a comunităţii de interese şi de aspiraţii ale naţiunii române. Şi anume, că la aspra confruntare de forţe, interese social-economice, concepţii politice care domina viaţa publică din Principate au participat atît românii transilvăneni stabiliţi aici în cursul anilor şi care, fără excepţie, s-au aliniat poziţiilor liberalilor, sprijinindu-i cu toată autoritatea pe care şi-o cîştigaseră în ochii naţiunii (între aceştia erau S. Bărnuţiu, Al. Papiu Ilarian, Ioan Maiorescu, A. Tr. Laurian ş.a) cît şi public, prin intermediul periodicelor române care apăreau dincolo de Carpaţi, periodice bine primite şi larg răspîndite în Principate. Încă în 1861 George Barit[illegible] Transilvaniei" că „impro-

www.dacoromanica.ro

prietărirea şi emanciparea ţaranilor e singurul mijloc de a ridica naţiunea română la stima cuvenită unei naţiuni civilizate" [81]. Cîteva luni mai tîrziu, acelaş periodic declara cu multă îndrăzneală că românii ardeleni „vor declara la toată ocasiunea şi cu toată solenitatea cum că ei în Principatele Române vor cunoaşte existenţa asigurată a naţionalităţii române". Totodată, se arăta că pentru întărirea naţiunii române, pentru prefacerea radicală a stărilor de lucruri din Principate erau necesare: unirea efectivă a acestora; emanciparea clăcaşilor şi împroprietărirea populaţiei rurale (apreciată drept „adevărata naţiune") „pentru ca să nu mai fie străină şi fugătoare pe pămînt în ţara sa"; secularizarea averilor mănăstirilor închinate; o nouă lege electorală „pusă pe temelii neasemănat mai largi"; extinderea învăţămîntului public; dezvoltarea oştirii şi înzestrarea ei cu armament modern etc. [82]. Era, cum se vede, un întreg program de profunde prefaceri înnoitoare, identic în conţinut cu cel al liberalilor [83]. În privinţa căilor şi mijloacelor prin care reformele trebuiau puse în aplicare, existau însă mari deosebiri, „Gazeta Transilvaniei" apreciind mai tîrziu, în 1863, că „Domnul poate face mai sigur voia naţiunii, fără să aibă frică de cea mai puţină imputare că a călcat peste marginile constituţionale" [84]. Îndemnîndu-l să întocmească proiectele legilor electorală şi rurală, îi cerea în acelaşi timp să le dea publicităţii pentru ca naţiunii să i se deschidă ochii şi să poată judeca cum se cuvine „monstruoasa coaliţie" şi Camera dacă acestea aveau să le respingă. Dimpotrivă, liberalii radicali susţineau ca reformele să fie făcute într-un spirit cît mai larg însă respectîndu-se prerogativele Adunării şi stipulaţiile Convenţiei [85]. În afara oricărei discuţii rămîne însă faptul că opiniile exprimate îndeosebi de „Gazeta Transilvaniei", difuzate şi susţinute de unele foi din Principate, au avut o puternică înrîurire atît asupra cercurilor conducătoare cît şi a păturilor largi direct interesate în transformarea cît mai radicală şi mai neîntîrziată a bazelor societăţii.

Participant la revoluţia de la 1848 şi la lucrările Adunării ad hoc a Moldovei, profund cunoscător al stărilor de lucruri din Principate, Domnitorul Cuza urmărea, de pe poziţiile liberalismului moderat profesat de o bună parte a boierimii şi burgheziei române, să soluţioneze prin măsuri legislative iniţiate şi dirijate de autoritatea centrală programul de reforme interne care, înlăturînd vestigiile clăcăşeşti din agricultură, revizuind aşezămîntul electoral, organizarea şi funcţionarea instituţiilor statului, să deschidă calea consolidării edificiului naţional. Dînd curs hotărîrii de a nu mai întîrzia punerea în aplicare a acestui program, în octombrie 1863 el a adus la conducere pe M. Kogălniceanu care a format un guvern din oameni capabili, cu experienţă, decişi să acţioneze prin toate mijloacele. Datorită componenţei cabinetului, programului anunţat conţinînd promisiunea realizării celor mai însemnate şi urgente reforme în toate sferele de activitate, guvernul a fost primit cu satisfacţie de liberalii de toate nuanţele. Aşa, de pildă, anunţînd formarea noului guvern, „Buciumul"lui C. Boliac aprecia că în acel cabinet „pare că diferite părţi ale României şi-ar fi trimis mandatariul său: M. Kogălniceanu din Iaşi, D. Bolintineanu din Bucuresci şi primul tribun al Blaşului Papiu Ilarian din Transilvania", baza acestuia fiind, aşadar, spiritul de la 1848 „în toată întregimea sa" [86]. Iar un corespondent particular al „Românului", pe nume H. Bresniţiu, scria de la Viena în noiembrie 1863 că formarea guvernului Kogălniceanu produsese o impresie favorabilă printre românii din Austria, care, adăuga el semnificativ — „ridică

www.dacoromanica.ro

capetele lor cu mai multă mîndrie și se bucură că în viitor nu vor mai fi expuși a auzi ocările și batjocurile contra statului central al naționalității lor"[87].

Se știe că, după adoptarea în decembrie 1863 a legii secularizării averilor mănăstirești (închinate și pămîntene)—cînd, printr-un energic act de suveranitate, au fost trecute în patrimoniul statului moșii însumînd un sfert din teritoriul țării—Adunarea Deputaților, refuzînd în martie 1864 să ia în dezbatere proiectele legilor rurală și electorală, înaintate de guvern, s-a ajuns la cunoscuta lovitură de stat din 2/14 mai [88]. Acest important act politic care în exterior a consolidat drepturile suverane, autonome, ale țării, a avut pe plan intern consecințe multiple și foarte importante, întărind prerogativele Domniei în dauna puterii legislative și instituind, în același timp, un Corp Ponderator (Senatul). Mai înainte de toate, el a creat premisele necesare înfăptuirii pe bază de decrete-legi a reformelor agrară și electorală, a promulgării legilor de organizare și funcționare ale statului potrivit principiilor liberale de extracție occidentală corelate într-o oarecare măsură realităților românești și presupunînd a corespunde nevoilor structurale ale societății. Prin statutul dezvoltător al Convenției s-a operat o însemnată reformă electorală: coborîndu-se censul, cercul celor care au căpătat dreptul de a fi alegători s-a extins (e adevărat, pe trepte de votare) aproape asupra tuturor cetățenilor țării. În pofida tendințelor democratice, noul sistem electoral, împărțind pe alegători în direcți și indirecți după mărimea averii, nu făcea evident o parte dreaptă tuturor fiilor patriei. El a împlinit totuși parțial o mai veche revendicare a țărănimii de a putea și ea să-și trimită reprezentanții în Adunarea ce avea să facă legile țării. Marea sa însemnătate rezidă în faptul că pentru prima dată la noi a fost acordat un drept esențial, caracteristic societăților moderne, din categoria celor care, exercitate mereu, transformă treptat, cu timpul, pe simplul individ al unei colectivități în cetățean conștient cu drepturi și îndatoriri către țară. Totodată, trebuie avută în vedere și lărgirea considerabilă a bazei social-politice a instituțiilor legislative ale statului, modernizarea acestora potrivit învățămintelor trase din experiența regimurilor reprezentativ-constituționale din apusul Europei. Deși teoretic așezămîntul electoral a creat posibilitatea atragerii maselor la viața politică a țării și, prin însăși acest fapt, promovării intereselor lor, în practică principiile electorale vor fi frecvent nesocotite, aproape întotdeauna grupările și formațiunile politice ale vîrfurilor burgheziei și moșierimii utilizînd mijloace neconstituționale pentru acapararea puterii.

În privința raporturilor agrare, legea rurală decretată la 14/26 august 1864 a avut o importanță covîrșitoare sub dublu aspect. Mai întîi, abolind clăcășia, l-a declarat pe țăranul clăcaș liber, stăpîn pe brațele și pe munca sa, asimilîndu-l în acest fel condiției juridice a celorlalți cetățeni ai țării. Se înlătura astfel munca obligată, o servitute care devenise în ultimele decenii o frînă în calea dezvoltării capitaliste a agriculturii, împlinindu-se totodată și cerința deputaților pontași din Adunarea ad hoc a Moldovei de a nu mai aparține nimănui, de a fi liberi, „numai ai țării", cum spuneau ei. Măsura era, indiscutabil, de o mare însemnătate, căci nici o națiune nu și-a consolidat existența și nu s-a putut dezvolta decît din momentul cînd toți fiii ei au devenit oameni liberi, interesați deopotrivă atît în îmbunătățirea stării materiale și statutului civic, cît și în progresul general al țării, în întărirea sta[illegible] legea rurală a împroprie-

www.dacoromanica.ro

tărit contra unor importante despăgubiri băneşti pe ţăranii clăcaşi pe locurile avute în folosinţă potrivit aşezămintelor agrare din 1851, fie pe moşiile statutului, fie pe cele ale boierilor. În total, au beneficiat de prevederile legii 515 422 ţărani care au fost împroprietăriţi cu 1 894 927 ha [89]. Locul ţăranului care nu poseda nimic în afară de casă şi o avuţie mobilă extrem de sărăcăcioasă, l-a luat săteanul liber, proprietar pe o bucată de pămînt. Dar problema fundamentală, aceea a repartiţiei mai echitabile a pămîntului în folosul celor care, muncindu-l, îl făceau să rodească, n-a primit o soluţie corespunzătoare din moment ce moşierimea continua să deţină aproximativ 70% din suprafaţa cultivabilă a ţării, ţărănimii fiindu-i insuficient pămîntul primit pentru a-şi putea întemeia gospodării independente, prospere sub raport economic. Din acest motiv, căruia i s-a adăugat alte cauze economice [90], s-a considerat necesară şi oportună reintroducerea tocmelilor agricole în martie 1866 printr-o lege complementară reformei agrare ce încheia în fapt procesul de reaşezare a noilor raporturi din agricultură. Preluînd o seamă de reglementări şi norme din legislaţia agrară anterioară, conservînd deci concepţii şi practici învechite, într-un cuvînt rămăşiţe ale relaţiilor feudale, legea tocmelilor (învoielilor) agricole a dus nu numai la înrobirea muncii ţăranilor, dar şi la anularea în fapt a drepturilor şi libertăţilor individuale consacrate prin constituţie, de care, în mod normal, trebuiau să beneficieze şi ei aidoma celorlalţi cetăţeni. În ciuda limitelor şi scăderilor evidente, o apreciere de ansamblu n-ar trebui să piardă din vedere elementul esenţial şi anume că reforma agrară a avut o însemnătate considerabilă în procesul consolidării statului naţional, atît prin generalizarea raporturilor capitaliste în agricultură cît şi prin libertatea personală cîştigată de ţărani, prin lotul de pămînt dobîndit. Atunci, în august 1864, s-a creeat ţăranul-ostaş care, legat statornic de propria-i brazdă, va apăra patria şi fiinţa naţională.

În anii 1864—1865 au fost luate şi alte măsuri de implantare a statului pe temelii moderne privind unificarea legislaţiei civile şi comerciale prin elaborarea de coduri pe ramuri de drept, adoptarea legilor pentru organizarea puterii armate, a instrucţiunii publice [91], înfiinţarea Camerelor de comerţ, organizarea consiliilor comunale şi judeţene, a serviciilor de poştă şi telegraf, introducerea sistemului de măsuri şi greutăţi metrice, nescăpînd atenţiei nici problemele construcţiilor de căi ferate, poduri rutiere şi şosele. Practic, nici un domeniu de activitate n-a rămas în afara preocupărilor unificatoare sau de modernizare ale statului, într-un timp foarte scurt realizîndu-se o operă impresionantă. În felul acesta societatea românească din Principate, parte a naţiunii, a dobîndit un nou cadru de existenţă şi manifestare, o perspectivă larg deschisă spre viitor, avînd o structură şi o funcţionalitate asemănătoare, în bună măsură, statelor din apusul Europei.

Încheierea procesului de edificare a statului naţional prin deplina contopire a Principatelor Dunărene, renovarea structurilor socio-economice şi politice în sens burghez a fost consacrată prin constituţia promulgată la 1/13 iulie 1886 [92]. Reflectînd stadiul de dezvoltare atins de societatea românească, raporturile de forţă materiale şi politice dintre clase, constituţia a stabilit forma de stat (monarhie constituţională ereditară), structura şi atribuţiile organelor de stat, drepturile şi îndatoririle cetăţenilor, principiile electorale. În acest fel ea a creat suprastructura orînduirii capitaliste din România, consacrînd prin interme-

www.dacoromanica.ro

diul normelor juridico-constituționale o sumă de principii burgheze (intangibilitatea proprietății private, separarea puterii executive de cea legislativă și judecătorească, crearea regimului parlamentar, instituirea sistemului electoral ș.a.), care au semnificat instaurarea dominației moșierimii și a burgheziei. Constituția din 1866 (una din cele mai avansate constituții ale Europei de atunci) a reflectat, așadar, în modalități specifice actelor normative de acest gen, încheierea etapei de profunde transformări înnoitoare, în sens burghez, parcursă de societatea românească din Principate la jumătatea secolului al XIX-lea, avînd ca supremă expresie constituirea statului național român. Ea consacra, de asemenea, apariția unui stat avînd structuri moderne, comparabile cu ale altor state europene, capabil să se adape dar și să se integreze circuitului de valori al civilizației acelor vremi și la care, cu timpul, își va aduce o contribuție proprie.

4. STAT—MIȘCARE ȘI UNITATE NAȚIONALĂ

Rămîne să stăruim, în cele ce urmează, asupra dezvoltării și afirmării națiunii române, relevînd (acolo unde materialul documentar permite acest lucru) felul în care noul stat a contribuit la închegarea și exprimarea solidarității naționale, la apărarea intereselor națiunii, la promovarea aspirațiilor și voinței tuturor fiilor patriei. În acest scop, lăsînd la o parte acțiuni și momente bine cunoscute din cercetările anterioare (tratativele româno-maghiare din 1859, din 1863, momentul din vara anului 1866 etc), vom acorda prioritate informațiilor și aprecierilor puțin sau chiar de loc cunoscute rămase în paginile publicațiilor periodice ale vremii, completate cu alte surse documentare inedite ori date la iveală relativ recent, încercînd astfel să conturăm o imagine de ansamblu.

Răsunetul prompt, amplu și profund, pe care cele mai importante etape ale constituirii statului național l-a avut printre românii din teritoriile subjugate—și la care s-au făcut referiri în paginile anterioare—a relevat existența unei puternice solidarități naționale exprimată constant și în modalități variate [93]. Unirea Principatelor — releva pe bună dreptate tovarășul Nicolae Ceaușescu — „a avut un puternic ecou și în Transilvania, întărind conștiința unității naționale a maselor populare din această provincie, stimulînd lupta lor pentru unire cu țara" [94]. Pentru prima dată națiunea română—închegată prin conlucrarea activă a tuturor factorilor genetici caracteristici—se vădea a fi o realitate de zi cu zi, o dimensiune fundamentală a unui proces istoric deschizător de noi orizonturi care, ordonînd și sintetizînd totalitatea aspectelor vieții istorice a poporului din perspectiva altor necesități ce se cereau imperios împlinite, întreținea vie flacăra speranței într-un apropiat viitor comun. În tot răstimpul epocii Unirii, din multitudinea faptelor și evenimentelor istorice se degajă limpede înțelesurile conștiinței naționale a românilor care — cum bine s-a observat—„este prin ea însăși factor generator al solidarității, al coeziunii, element integrator al comunității naționale" [95].

Cînd, în 1860, Al. Papiu Ilarian, în bine cunoscutul său memoriu arăta că în momentul dublei alegeri a Domnitorului Cuza „entuziasmul la românii Transilvaniei era poate mai mare decît în Principate", el nu făcea un act de complezență și nu înfățișa doar opinia sa. Precizînd, în același context, că „românii [illegible] împrejurările de față,

www.dacoromanica.ro

numai în Principate privesc, numai de aici așteaptă semnul, numai de aici își văd scăparea"[96], el exprima o convingere adîncă, larg răspîndită printre românii de peste Carpați[97], pe care, începînd încă de pe la 1830, o mărturisise pe rînd Z. Carcalechi, G. Barițiu, C. Romanu-Vivu, alți conducători politici, ziariști, oameni de cultură. Reflex și, totodată, parte componentă a conștiinței naționale, această solidaritate a românilor de peste munți constituie încă o dovadă a grijii și preocupării lor față de soarta poporului român luat în întregimea sa, a încrederii în capacitatea politică și în patriotismul fraților lor de dincoace de Carpați, a sprijinului pe care-l așteptau din partea României renăscute.

În forme variate, solidaritatea națională a fost mereu prezentă în paginile publicațiilor periodice, în schimburile epistolare. Cîteva extrase, reproduse în ordine cronologică, sînt extrem de sugestive prin conținutul și semnificațiile lor pentru a mai fi nevoie de vreun comentariu. Astfel, din Sibiu la 10/22 octombrie 1860 Ion Rațiu, redactor la „Telegraful român" scria confratelui său I. P. Valerian de la „Naționalul" din București că „noi studiem toți pașii Dv. cu atîta atențiune încît am cuteza a crede că vă cunoaștem poziținea"[98]. Peste cîteva luni, Al. Roman în atît de cunoscuta scrisoare din 4 decembrie 1860 adresată aceluiaș ziar „Naționalul" în care arată că auzise „prin multe locuri nu numai pe cărturari ci și oameni din popor închinînd «Să trăiască badea Ion»" (adică Domnitorul Cuza) mărturisea „interesul ce avem de a urmări cu atențiune toate evoluțiunile politice ale fraților de peste Carpați, a căror soartă și viitorime e și a noastră"[99].

Într-o suită de articole publicate în martie 1863 în „Concordia" română ce apărea la Pesta sub conducerea lui Al. Roman, acesta, avînd în vedere desbaterile violente ale Adunării Deputaților de la București în momentele constituirii „monstroasei coaliții", constata că „în România nu merg treburile cum ar trebui să meargă în interesul națiunii române", deși „noi putem constata progresul ce s-a făcut în România, l-am văzut cu ochii și, cunoscînd puterea spiritului ce domnește în secolul nostru, avem credința tare în viitorul națiunii române". După durerile inerente renașterii „vor veni zilele înfloririi, după care vom gusta fruptele cele dulci ale pomului libertății naționale. Astfel e legea firii"[100]. Articolul continua cu această emoționantă mărturisire de credință națională: „Cunoaștem, fraților din România, cunoaștem starea voastră politică, cea morală și gradul culturii la care ați ajuns, precît se poate de bine după împrejurările noastre și stăruim a îndeplini astă cunoștință; luăm parte la bucuria și durerile voastre; simțim fericirea sau nefericirea, onoarea sau desonoarea ce se revarsă peste voi, precum le simțește însăvă inima voastră; simțim mișcarea electrică a vieții care pulsitează în arterele voastre; cînd vă copleșește vreo neputință, atunci scad și puterile noastre; ma(iar—n. n.) de ați muri, noi încă am muri dimpreună cu voi, căci suntem mădularele aceluiaș trup însuflețit prin unul și acelaș spirit vital"[101]. Cunoscutul cărturar și patriot Aron Pumnul, la 12 septembrie st. n. 1865, într-o epistolă adresată lui V. Alexandrescu-Urechia, scria din Cernăuți, între altele, ca un fel de testament politic: „eu cer și pretind să faceți orice jertfe numai pentru apărarea și întărirea națiunei și, dacă se poate, înflorirea ei"[102]. În primăvara anului 1866, într-un moment de cumpănă pentru menținerea Unirii și consolidarea statului național, într-un comentariu al „Trompetei Carpaților" datorat, se pare, lui G. Missail, se arăta că un [illegible] provincii „răpite din coroa-

www.dacoromanica.ro

'na Moldovei" şi ale cărei lanţuri „se lărgesc cînd mergem şi noi iştí de aici bine şi se restrîng cînd păcătuim a merge rău", îi scrisese cu puţine zile în urmă : „În starea actuală în care vă aflaţi nu vă trebuie alta decît numai puteri morale spre a fi, spre a rămîne în veci uniţi", îndemnînd la conlucrare, fiindcă dacă „veţi separa voi acolo puterile, atunci vai de noi iste d-aici"; „...unind puterile (conchidea el semnificativ) ne-aţi învăţat a cugeta şi a spera"[103]. Dacă se au în vedere dovezile înfăţişate, atunci deviza emblematică a „Tribunei" din Sibiu de la 1884 : „Soarele pentru toţi românii la Bucureşti răsare" apare, în chip logic şi firesc, ca o consecinţă şi o concluzie a unor stări de spirit avînd în urma lor o evoluţie de mai multe decenii de închegare, cristalizare şi expunere a credinţelor naţionale, a solidarităţii tuturor ramurilor poporului nostru. Căci, oricum s-ar privi lucrurile, solidaritatea naţională a fost şi a rămas în toate timpurile simptomul cel mai caracteristic şi, în acelaşi timp, expresia cea mai elocventă a maturităţii în sentimente, în gîndire şi în acţiune a naţiunii.

Dar fenomenul solidarităţii naţionale, mai puternic la naţiunile omogene despărţite vremelnic prin graniţe artificiale politice care nu corespundeau frontierelor etnice, ca în cazul naţiunii române, nu era unilateral, n-avea un singur sens, din teritoriile subjugate de peste munţi către românii din Principate, către statul românesc nou înfiinţat considerat a fi, pe bună dreptate, exponentul intereselor generale ale întregului neam. În chip normal, el se manifesta viguros şi în forme dintre cele mai diferite şi în direcţia inversă. Românii de dincoace de Carpaţi, pe căi particulare—fie invidual, fie ca curente ideologice ori grupări politice—sau pe căi oficiale ori oficioase specifice statului român, instituţiilor sale autorizate, au întreţinut un contact permanent şi nemijlocit cu conaţionalii lor, susţinîndu-i moral şi material, încurajîndu-i în acţiunile iniţiate, exprimîndu-le simpatia şi solidaritatea activă în lupta pentru cîştigarea drepturilor naţionale, luîndu-le mereu apărarea împotriva celor care-i asupreau. Din materialul documentar atît de bogat şi variat care stă la dispoziţie pe această temă, vom selecta doar faptele, aprecierile şi comentariile cele mai caracteristice prin noutatea informaţiei şi semnificaţiile mesajului pentru a ilustra un aspect sau altul.

Luîndu-se atitudine împotriva aserţiunii potrivit căreia în Principate românii din Transilvania nu erau bine primiţi, într-o corespondenţă de la Bucureşti din 6 august 1860 publicată în „Gazeta Transilvaniei" se cerea să nu fie generalizate particularităţile provenite din incidente personale cu substrat confesional, pentru că nu corespundeau simţămîntului obştesc şi adevărului, dimpotrivă, în ţară domnind „cel mai mare tolerantism asupra tuturor, cu atît mai vîrtos asupra fraţilor de un sînge, fie ei ori din ce provincie locuită de români"[104]. Periodicul bucureştean „Naţionalul", de orientare liberal-moderată, care în anii 1858—1861 a avut un rol foarte important în înfăptuirea Unirii Principatelor, precum şi în apărarea cu consecvenţă a marilor interese ale românilor din toate provinciile, rezumînd o corespondenţă primită din Transilvania în care se exprimau temeri în privinţa evoluţiei viitoare a raporturilor româno-maghiare, preciza într-un comentariu redacţional : „România e ţara a tot românului ! Braţele ei se vor fortifica, vor simţi o imensă fericire a primi într-însele pe un frate gonit de durere şi de mizeria oamenilor"[105]. Puţin mai tîrziu, acelaşi periodic, îndemnînd la citirea foilor româneşti din Transilvania, care se luptau eroic pentru

www.dacoromanica.ro

păstrarea naţionalităţii lor, considera că nu era inutil să repete că „cei de peste Carpaţi sunt de un neam şi de un sînge cu noi", că „fraţii transilvani au nevoit de susţinerea noastră", meritînd şi avînd dreptul „la simpatiile şi ajutorul fraţilor lor din toate colţurile ţării" [106]. O altă publicaţie, „Dacia" din Iaşi, scoasă de tinerii patrioţi vizionari, avîndu-i în frunte pe Gh. Petrescu şi V. Alexandrescu (devenit nu peste mult timp V. A. Urechia) cu îngăduinţa şi încurajarea primului ministru An. Panu, cerea să se acţioneze cu mai multă energie pentru consolidarea edificiului naţional fiind că „milioane de români de dincolo de Carpaţi îşi aţint privirile lor către noi; ne întind mâinile lor frăţeşti şi doresc din suflet să strîngă cu căldură pe ale noastre". În consecinţă „să ne dăm mîna cu toţii, căci nu vom fi fericiţi pînă cînd nu vom scrie pe stindardul românismului în caractere de aur această deviză: « Unirea şi frăţia românismului »" [107].

În 1861 poetul Vasile Alecsandri, reunind într-o broşură cîteva scrieri despre situaţia românilor din Transilvania, simţise nevoia să le prefaţeze cu o veritabilă profesiune de credinţă care era, de fapt, a întregii sale generaţii. Problema românilor de peste Carpaţii — scria el — „ne interesează d-a dreptul, căci se atinge de viitorul României una şi nedespărţită"; de aceea „e de mare trebuinţă a o poporarisa între românii de dincoace de munţi, pentru că atunci cînd ziua luptei va veni, cînd stindardul naţionalităţilor se va ridica în toată Europa, opiniunea publică din Principate să fie preparată". Totodată, „opera ce dăm astăzi publicului va arăta fraţilor de peste munţi că românii de dincoace nu i-au uitat..., ci, din contra, că ei au lucrat şi lucrează neîncetat pentru a face cunoscute Europei drepturile şi adevărata istorie a românilor din toate părţile" [108]. Un alt scriitor, Alexandru Odobescu, care, după fericita caracterizare a unui exeget al operei sale, a avut în permanenţă „sufletul deschis şi privirea atentă asupra întregului pămînt şi neam românesc" [109], scria la 15/27 ianuarie 1862 lui G. Bariţiu aceste frumoase şi adevărate cuvinte ce însufleţeau pe toţi acei avînd aceiaşi vîrstă cu el: „Noi vedem încă în ardeleni pe bunii noştri fraţi [...] Toată inteligenţa Principatelor şi mai ales toată junimea lor n-are alt vis, nici altă dorinţă decît unirea în idei şi în lucrare cu fraţii lor de peste munţi, spre a se da înnaintare culturii morale, curăţirei limbei şi explorărilor istorice în naţiunea română. Primiţi dar înfrăţirea cu junimea căci al ei este viitorul" [110]. Din toate mărturiile reproduse se degajă cu claritate existenţa unui curent de opinie publică răspîndit deopotrivă pe ambele versante ale Carpaţilor, avînd ca fundament convingerea românilor că ei formează un singur popor cu aceiaşi origine, viaţă şi aspiraţii naţionale, urmărind statornicie includerea sa într-un singur hotar şi sub un singur steag.

Depăşind nivelul declarativ înregistrat în publicaţiile periodice sau mărturisit în schimbul de corespondenţe, solidaritatea naţională a cunoscut forme concrete de expresie şi manifestare derivînd din cerinţele specifice comunităţii generale de interese şi de sentimente interromâneşti. Aşa, bunăoară, cînd au bîntuit calamităţi naturale (secete, inundaţii etc.) românii de peste munţi au colectat şi trimis în Principate în 1864 şi 1867 ajutoare băneşti [111], în timp ce în 1860 şi 1864 au fost înaintate oficial din Bucureşti mai multe mii de galbeni pentru ajutorarea bănăţenilor şi transilvănenilor loviţi de secetă [112]. De asemenea, în anii 1859—1860 s-au trimis oficial subvenţii şcolilor româneşti din Braşov (frecventate şi de elevi de dincoace de Carpaţi [113]), bisericii Sf. Nicolae din aceeaşi localitate

www.dacoromanica.ro

mitropoliei din Suceava[114], s-au acordat de către stat sau de particulari burse elevilor şi studenţilor români din teritoriile subjugate etc. Însă recunoaşterea cea mai caracteristică a apartenenţei tuturor românilor, oriunde ar fi vieţuit, la aceiaşi patrie o constituie simplificarea la maximum a legislaţiei şi procedurii privind naturalizarea lor de către statul român. La 9 iunie 1860 Adunarea Deputaţilor a Munteniei a stabilit că românii născuţi în afara Principatelor nu aveau nevoie a fi naturalizaţi propriu-zis la fel ca străinii, ci numai să li se *constate* calitatea lor de români pe temeiul unor declaraţii şi acte oficiale şi apoi să li se recunoască naţionalitatea[115], acordîndu-li-se astfel exerciţiul tuturor drepturilor politice. Şi aceasta pe considerentul că „un român este de drept membru al familiei româneşti în orice parte a României"[116]. Rămasă neschimbată în anii următori[117], această procedură ce admitea în planul reglementărilor juridice „existenţa naţiunii în limitele teritoriului strămoşesc"[118], constituia — cum se scria cu îndreptăţire într-un comentariu — „un just omagiu şi semn de amoare ce se dă fraţilor noştri de peste Carpaţi", de unde „s-a răspîndit peste toţi românii scînteia adevărului şi a naţionalităţii noastre"[119]. Dar era, deopotrivă, şi o probă peremptorie a misiunii asumate de noul stat de a strînge prin legături bine precizate pe românii de pretutindeni. Sinteză organică şi originală a unui proces istoric secular potenţat de ascensiunea orînduirii capitaliste, naţiunea română ajunsese în focul evenimentelor revoluţionare de la 1848 şi în anii care au urmat la deplina maturitate a conştiinţei de sine şi pentru sine, la definirea rostului şi menirii pe care trebuia s-o aibă între alte naţiuni din această parte a Europei, şi, potrivit obiectivelor stabilite, la alegerea căilor şi mijloacelor ce trebuiau utilizate pentru realizarea programului naţional. Crearea statului naţional român care, în final, trebuia să înlăture toate barierele ce menţineau divizat poporul român pentru ca toţi fiii săi să poată vieţui într-o entitate statală a cărei autoritate să se desfăşoare pe întreaga întindere a teritoriului natural al patriei străbune, a fost, firesc, obiectivul central al naţiunii române. Cum bine se ştie, acest obiectiv a început a se contura după Congresul de la Paris din 1856, a prins viaţă odată cu unirea Principatelor în 1859, a se dezvolta şi consolida prin reformele de tot felul înfăptuite în anii 1859—1866. Numai dacă se au în vedere aceste realităţi istorice în conexiunile şi determinările lor intrinseci se poate înţelege de ce întreg deceniul cuprins între anii 1856—1866 a fost martorul unui avînt uluitor, fără precedent, al mişcării naţionale româneşti. În acest context, problema relaţiei dintre statul nou înfiinţat, cuprinzînd doar o parte a românilor şi a teritoriului lor naţional şi naţiunea română privită în totalitatea ei ca o comunitate de viaţă istoriceşte închegată a constituit un subiect mereu prezent în dezbaterile acelor ani. De asemenea, stabilirea rolului şi menirii statului naţional ca instrument de apărare şi de promovare a intereselor permanente ale întregii colectivităţi româneşti a fost, ca niciodată pînă atunci, în centrul atenţiei oamenilor politici, a publicaţiilor periodice atît sub raport conceptual-doctrinar cît, mai ales, al înfăptuirilor imediate (ajunse la ordinea zilei) şi de perspectivă. Din acest punct de vedere o expunere, pe cît posibil în ordine cronologică, a principalelor teze enunţate, a celor mai importante planuri şi idei vehiculate, este de natură să întregească cunoaşterea temei cercetate.

Generaţia de la mijlocul secolului trecut era conştientă că idealul pe care-l urmărea statornic : strîngerea întregului popor prin intermediul

www.dacoromanica.ro

și în limitele unui singur stat independent nu se putea realiza atunci, dintr-odată, ci în timp, treptat, într-un context internațional favorabil. În consecință, ea a acționat pentru edificarea statului rezultat din contopirea Principatelor Dunărene, pregătind, în același timp, terenul în vederea împlinirii integrale a programului național. Acestui obiectiv i-a corespuns o sumă de articole apărute în publicații periodice din Principate, menite a arăta întinderea și puterea națiunii române, a întreține vie conștiința națională, a dezbate probleme privind locul și rolul pe care îl aveau de îndeplinit românii în această parte a continentului. Într-unul dintre acestea, C. Boliac, pornind de la cerința imperioasă că trebuia „să fim și noi mai întîi ca să ne putem lua locul ce am perdut între celelalte popoare ale Europei", scotea în evidență (după calcule de el știute) că „nu suntem o națiune de 4 sau 5 milioane, suntem o națiune de 12 milioane, dintre care 5 milioane sunt libere și trăiesc în statul lor național"[120]. Iar C. A. Rosetti, referindu-se la „ideia reconstituirii naționalității române" (pentru că nu trebuia să se creeze nici un moment că „un trup trunchiat în mai multe bucăți sau chiar în două, poate trăi și poate produce fapte de om întreg și sănătos")[121], sublinia și el că „suntem o națiune de 8 sau 10 milioane, plină de viață și gata a-și relua locul ce i se cuvine", de apărare a Dunării și de contracarare a tendințelor expansioniste ale țarismului și germanismului[122].

Idealul unității statale integrale sub deviza daco-românismului a fost expus mai întîi de către „Dacia" ieșeană care în articolul-program susținea fățiș că „nu ne vom crede fericiți pînă cînd trîmba Carpaților nu se va netezi dinaintea noastră"[123]. Aceiași publicație, puțin mai tîrziu, combătînd unele idei separatist-locale ale unei publicații moldovene, aprecia că „unirea a două țări ne oferă speranța de a face doi pași înainte către reconstituirea unei națiuni mari", care viețuise separat din cauza vitregiilor vremii[124]. Însă exprimarea cea mai limpede și mai categorică a aparținut avocatului bănățean Vasile Maniu, participant la revoluția de la 1848 din Țara Românească, stabilit definitiv în 1858 la București[125]. Într-un amplu articol, susținînd adevărul potrivit căruia „statul, ce este capul și reprezentantul familiei naționale, trebuie să tindă la unitate căci aici este virtutea și forța; atitudinea lui nu poate fi decît națională"[126], el îndemna pe români la concordie și conlucrare în interesul națiunii, pe fruntariile ei naturale neputînd fi arborate decît drapelul național. Apărînd aspirația spre unitatea statală integrală a națiunii române, V. Maniu releva că niciodată nu vom renunța „la legitimele noastre speranțe și drepturi, vom lupta pentru patrie și românism, pentru unitatea națională, că, în fine, nu putem ceda o palmă de loc din eritagiul strămbun!". Și el continua: „Ceea ce este virtute și just pentru toate popoarele de rasă omogenă, nu poate fi crimă și ultragiu pentru român". De aceea, concluziona V. Maniu, „dacă aplaudăm la toți populi fără distincțiune ideia și tendințele de unitate națională", sprijinindu-le chiar, „cum am putea să negăm simpatiile ce datorăm unor frați de sînge, limbă și nume, să detestăm simpatii înnăscute? Cum am putea să renunțăm la o acțiune comună, cînd pericolul ar amenința o parte din totalul nostru! Ne place viața de unitate națională subt cerul patriilor strămbune"[127], încheia el apăsat și categoric.

În momentele premergătoare realizării Unirii depline, C. A. Rosetti considera oportun să rediscute public problema întăririi unității de acțiune națională. El scria: „dacă prin Unirea Principatelor devenim îndată

www.dacoromanica.ro

o națiune de cinci milioane de locuitori înconjurată de alte trei sau patru milioane care au aceiași origine, același sînge, aceiași limbă, același nume cu noi, nu este inveterat că fiecare poziție are și datorii în proporție cu mărimea ei?" [128]. Liberalii-radicali susțineau atunci că „poporul român are și inima și inteligența și puterea d-a fi prin el însuși", a se pune„ în stare în scurt timp d-a vărsa sîngele său pentru a sa independență", spre deosebire de conservatori care considerau că asemenea misiuni cădeau în sarcinile unui viitor mai îndepărtat[129]. Subscriind ferm la principiul naționalităților cu toate implicațiile și consecințele acestuia, „Românul" cerea românilor din toate părțile să înțeleagă că „epoca în care trăim este epoca unității ginților ș-a restabilirii naționalităților și că numai de noi depinde să redevenim o națiune" [130], aici, evident, în sensul creării unei formațiuni statale unice care, potrivit raportului din 22 septembrie 1860 a consulului francez H. Tillos, trebuia să cuprindă Moldova, Muntenia, Transilvania și Bucovina [131]. Mai mult încă, anticipînd asupra situațiilor ce aveau să vină, el avansa imaginea idealizată că numai după ce „statele se vor forma după naționalități..., pacea și deplina fericire a popoarelor vor fi asigurate și ele vor putea lucra liniștite pentru prosperitatea lor interioară" [132], situație pe care istoria n-a validat-o în toate cazurile.

Dorința unirii politice a tuturor românilor a fost exprimată și de Ion Ionescu de la Brad în decembrie 1861 cînd, avînd în vedere consacrarea unirii efective, mărturisea unul din crezurile generației sale: „Trăi-vom noi, care am luptat pentru această unire mai mult de 20 de ani, ca să vedem realizat și celălalt vis de aur al nostru, o Adunare națională, una și singură pentru întreg poporul românesc?" [133]. Aceeași temă constituia un izvor de inspirație și de meditație patriotică pentru C. D. Aricescu care, preamărind într-un poem Carpații și țara românească de dincolo de ei, cerea românilor să se unească pentru a lua înapoi „Dacia antică", în această acțiune România servind ca punct de sprijin [134].

Punerea în lumină a existenței și semnificațiilor dezbaterii publice a problemei unității național-statale ca emanație a unui viguros curent de gîndire și acțiune politică [135] ce avea, negreșit, o aderență de mase, posibilitatea să se înțeleagă mai bine de ce un observator străin ca gen. Klapka care fusese în contact cu realitățile de la noi putem scrie că „în Principatele Române chiar și femeile și copii nu visează altceva decît Unirea Transilvaniei, Maramureșului și Banatului cu România" [136]. Și desigur, tot în existența acelor concepții și convingeri politice trebuie căutat unul din izvoarele de tărie ale politicii naționale a Domnitorului Cuza care, odată, declarase unui interlocutor străin că el, ca prinț, „nu putea renunța niciodată la Transilvania" [137] iar în alte dăți — potrivit raportului consulului Tillos din 22 octombrie 1863 —, pregătindu-se pentru proclamarea independenței României, vorbea mereu „că va lua de la Austria Transilvania și Bucovina" [138]. Iar ecoul evenimentelor din Principate, puterea de înrîurire a dezbaterilor care aveau loc trebuie să fi fost importante și semnificative în sine din moment ce într-un raport al autorităților austriece din ianuarie 1861 se consemnau în Transilvania agitații și tulburări românești, în rîndurile tinerilor făcîndu-și loc, mai ales după Unirea Principatelor, ideia restabilirii statului daco-român [139]. Că această informație nu era o închipuire, o presupunere lipsită de temei a unor oficialități întotdeauna excesiv de bănuitoare, că reflecta o realitate ce își trăgea seva din încrederea în constituirea unui singur stat românesc îmbrățișînd ambele versante ale Carpaților, rezultă din mărturia imparțială

www.dacoromanica.ro

a unui călător englez prin Transilvania care consemna că pe românii transilvani „nu-i atrage nimic spre apus, deoarece nădejdile lor sînt îndreptate spre răsărit și toți trăiesc în secret în așteptarea că odată, după unirea ramurilor răzlețite, se vor transforma într-o mare și puternică națiune română" [140].

La vestea detronării Domnitorului Cuza, românii de peste Carpați — cum scria „Gazeta Transilvaniei" — „n-au tresăltat de bucurie", ci, dimpotrivă, „se vedeau pe nesimțite loviți de un fel de melancolie". Intelectualii români prigoniți în Transilvania și-au găsit mereu azil în țară, ei fiind primiți frățește de Cuza-Vodă care-i „considera totdeauna ca pe unii dintre ai săi". În plus, printre țărani — indiferent de naționalitate — numele Domnitorului Principatelor care abolise clăcășia și împroprietărise pe săteni „era atît de popular ... ca și odinioară a lui Iancu". De aceea, în drumul său spre exil țăranii „în multe locuri l-au întîmpinat dorind ca să-l vadă și l-au petrecut cu ochii duioși" [141]. Poate mai important decît aceste emoționante simțăminte (care, în felul lor, pot fi socotite tot o expresie a conștiinței naționale) era neliniștea, teama — mărturisită retrospectiv într-o corespondență din 10 noiembrie 1866 a unui transilvan apărută în "Românul" — de a nu fi nimicită la 11/23 februarie 1866 „unirea cîștigată cu atîta răbdări și sacrificiuri", punîndu-se, așadar, în pericol „existența României întregi". Recunoscînd, cu ușurare, că temerile transilvanilor s-au dovedit a fi neîntemeiate, corespondentul felicita pe românii din Principate că, printr-o acțiune energică încununată de succes, au întemeiat „un focar al patriei române sigur și puternic, unde să se dezvolte liberă viața națională și să se extindă la toată suflarea română". Astfel, — conchidea el — „în consolidarea României vedem asigurată și viața noastră națională" [142].

În condițiile specifice ale anului 1866 cînd datorită schimbărilor politice petrecute în țară și mai ales înfruntărilor de forță pe scena europeană, apăruse, iarăși, pentru cîteva clipe, perspectiva împlinirii vechiului vis de creare a statului național unitar, paralel cu anume tratative și acțiuni conspirative [143], au fost reluate dezbaterile din anii 1860—1862, animatorii lor fiind tot liberalii radicali. Astfel, C. Boliac, susținător constant al Domnitorului Cuza și, prin urmare, odată cu abdicarea silită a acestuia, adversar al cercurilor politice care preluaseră cîrma statului în 1866, le învinuia public pe acestea de a nu se fi folosit de împrejurările favorabile ca „să semene germenul Unirii Principatelor cu Banatul, Transilvania și Bucovina". El considera pe cei care conduceau atunci țara vinovați în fața istoriei „pentru că n-ați aruncat în pămînt sămînță marii idei de unire cu Banatul, Transilvania, Bucovina. Ocaziunea a fost favorabilă, n-ați știut a profita" [144]. Probabil el avea în vedere dictonul potrivit căruia, cîteodată, o afirmare de drepturi echivalează în perspectiva istoriei cît o victorie. Învinuirea era însă nedreaptă, deoarece — se știe — atunci avuseseră loc o seamă de pregătiri militare, acțiuni conspirative, contacte și tratative confidențiale rămase fără rezultat din cauza menajării Austriei de către marile puteri europene care n-au dorit și n-au urmărit decît înfrîngerea și nicidecum dezagregarea mozaicului multinațional care era Imperiul Habsburgic.

Pe aceiași temă Boliac a publicat și articolul *Testamentul lui Mihai Viteazul* în care, evocînd figura legendară a marelui erou, dezvăluind înțele-

www.dacoromanica.ro

surile politicii sale, sublinia că „Mihai a murit pentru că a vrut să unească toate provinciile românești sub coroana unui prinț creștin ereditar". Situația rămînînd neschimbată în linii mari, politica lui Mihai Viteazul își menținuse valabilitatea. Unirea Moldovei cu Muntenia — continua el raționamentul — nu era suficientă pentru că între Austria, Rusia și Turcia un stat mic ca al nostru nu putea avea alt viitor decît cel acordat vremelnic prin tratate de bunăvoința Puterilor învecinate. În schimb, un stat românesc numărînd 12 000 000 locuitori, o *Dacie* rezultată din reunirea teritoriilor străbune putea fi o a doua Prusie. În consecință, trebuia pus sub ochii principelui Carol testamentul lui Mihai Viteazul care legase pe succesorii săi la tronul României să înfăptuiască unirea tuturor provinciilor românești[145]. O asemenea opinie nu era izolată, avea o largă circulație în diverse medii sociale românești, din moment ce într-o telegramă de felicitare adresată Domnitorului Carol în 1867 cu prilejul zilei sale de naștere, primăriile comunelor rurale din plasa Moldovei, jud. Roman, menționau că misiunea acestuia era „să adune sub sceptrul său toate fracțiunile neamului românesc"[146].

Interesante puncte de vedere în legătură cu Transilvania, cu raporturile dintre statul național român și provinciile subjugate Austriei s-au confruntat într-o întrunire electorală de aproximativ 500 alegători din Capitală, care a avut loc la 25 septembrie 1866. Cu acel prilej, V. Maniu — același inimos lugojan stabilit în România la care s-au făcut referiri în paginile anterioare — afirmînd într-un discurs că „Țara Românească trebuie să fie sufletul întregului românism", că deputații și guvernele aveau îndatorirea de „a da hrană vieții naționale tuturor românilor spre a combate tendințele de desnaționalizare ce se manifestă", preciza că, altfel, „existența chiar a României libere este în pericol"[147]. Luînd atitudine împotriva lui Dim. Ghica ce se declarase în dezacord cu V. Maniu pe motivul că, deși simpatiza cu românii de peste munți, nu putea declara război Austriei, Ion C. Brătianu în intervenția sa releva că în realitate era vorba nu de război ci de o acțiune morală foarte naturală căci „oricare ar fi condițiunile în care ar fi unii români, limba lor fiind aceiași, aspirările aceleași, deprinderile aceleași, civilizarea uneia din părțile Daciei ar avea neapărat efect asupra celorlalte". De aceea, noi „care ne bucurăm de o existență politică proprie, să devenim acel centru intelectual pentru toată românimea, să fim sufletul sufletului ei"[148]. Importante sînt în acest context precizările aceluiași V. Maniu dintr-o scrisoare adresată mai tîrziu, în octombrie 1866, „Trompetei Carpaților", în care pretindea că ideile sale în problema națională „concordă cu toate aspirațiile românilor de bine și se raportă la tot ce poate face mărirea și consolidarea românismului în general și a statului român în parte din România liberă una și nedespărțită". Dacă se urmărea, într-adevăr, consolidarea statului român, atunci trebuie „să chemăm toate forțele omogene și vitale ale elementului român la constituirea marelui edificiu național". Pentru că, adăuga el, pe bună dreptate, „principiul constituirii și al unității statului este un ce indivizibil și trebuie să întrunească ca într-un centru: toate voințele, toate aspirațiunile și credințele noastre". Concluzia sa — valabilă și astăzi — era clar formulată: „fără un stat român noi nu putem avea o viață indivisibilă a noastră, un element propriu al nostru. Urmează dar neapărat că trebue să conservăm, să apărăm căminul nostru cu viața pentru noi, copii noștri, u

www.dacoromanica.ro

În același context pot fi plasate cîteva informații inedite care scot în evidență preocupările unor conducători ai românilor de a aborda și din altă perspectivă problema întăririi unității naționale. Astfel, la 18 iulie 1865 Tillos raporta Parisului că unii liberali, care participaseră la revoluția de la 1848, începuseră o anume propagandă privind incorporarea Principatelor la Austria, desigur (completăm noi) și ca reflex al planurilor de remanieri teritoriale care se vehiculau atunci între cîteva cancelarii diplomatice europene potrivit cărora România trebuia să servească ca compensație Austriei pentru eliminarea ei din Italia. Reactualizînd planul de la 1848, acești liberali (ne-nominalizați în raportul consulului francez) susțineau că prin unirea Principatelor cu Transilvania, Banatul și Bucovina se forma un singur bloc care va contracara pretențiile ungurilor, cu evidente consecințe politice pozitive și numeroase avantaje economice pentru comunitatea românească. După trecerea a două generații, românii, refăcîndu-și puterile „vor putea să se gîndească la independența lor dacă este destinat Austriei a fi descompusă mai tîrziu în favoarea naționalităților care o compun astăzi" [150]. Idei asemănătoare nutreau și deputații români din Dieta de la Buda : V. Babeș și A. Mocioni se pronunțau în favoarea integrării Principatelor la Austria pentru ca românii să contrabalanseze influența ungurilor în cadrul Imperiului Habsburgic. L. Gradovicz, secretar al consulatului francez de la București, care a consemnat această atitudine într-o scrisoare din 1 septembrie 1866 adresată consulului francez, baronul d'Avril (el fusese timp de trei săptămîni la băi în Ungaria), a menționat și motivația celor doi interlocutori ai săi : „Este adevărat că noi am fi preferat să fim uniți la România sub prințul Carol, dar această eventualitate este foarte periculoasă, căci în acest caz Austria și ungurii vor sacrifica mai degrabă ultimul lor om decît să abandoneze Transilvania" [151]. Această poziție, în condițiile cînd raporturile dintre liderii austrieci și unguri evoluau spre reconcilierea ce avea să ducă la încheierea dualismului austro-ungar cu consecințe atît de nefaste pentru românii de dincolo de munți, era dictată și ea nu numai de grija salvgardării drepturilor și intereselor majore ale românilor transilvăneni, dar și de asigurarca viitorului întregului neam românesc.

★

Materialul documentar înfățișat și analizat converge — credem — spre o singură încheiere generală : Unirea Principatelor, crearea și consolidarea statului național român modern de sine stătător a reprezentat o biruință în adevăratul sens al cuvîntului a întregii națiuni române, pentru prima dată apărută pe scena istoriei deplin închegată, conștientă de rostul și misiunea ei istorică. În același timp, ea a constituit — după cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — „un important pas spre împlinirea năzuinței de unire a românilor într-un singur stat" [152]. În mai puțin de un deceniu, tendințe istorice seculare, aspirații și credințe național-statale ale mai multor generații, s-au împlinit — fie și numai parțial — datorită acțiunilor energice și conlucrării tuturor fiilor patriei, înțelepciunii politice și patriotismului cu care s-a acționat la așezarea bazelor României renăscute și regenerate. S-a realizat atunci, așadar, din voința și năzuințele poporului, o operă excepțională, a cărei însemnătate sporește pe măsura scurgerii timpului. Dar chiar în epocă, acei care contribuiseră efectiv la edificarea statului modern erau conștienți de însemnătatea copleșitoare a acestui act pentru istoria românească. La numai cîțiva

www.dacoromanica.ro

ani după constituirea definitivă a României, în 1873, cel mai meritat şi mai mişcător omagiu adus memoriei Domnitorului Cuza a fost recunoaşterea că sub domnia sa „ideia românismului luase un sbor nemaipomenit" [153]. Iar alt periodic sublinia şi el, tot cu acel prilej, că în anii 1859—1866 speranţele românilor cunoscuseră un avînt neobişnuit „pătrunzînd ca o scînteie electrică prin toate părţile locuite de această naţiune şi accelerînd un moment ca printr-un farmec pulsul vieţii naţionale" [154]. Adevărul incontestabil al acestor mărturisiri desprinse din două publicaţii ale românilor de peste Carpaţi capătă, astfel, valoare de simbol pentru ceea ce a reprezentat Unirea Principatelor, făurirea statului modern în conştiinţa şi acţiunea naţiunii române.

NOTE

[76] Valeriu Stan, *Desăvîrşirea Unirii Principatelor Române pe plan administrativ (1859—1864)*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", vol. VII, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1983, p. 17—32.

[77] *Ibidem*, p. 32—48.

[78] Purtătorul de cuvînt necontestat al acestor tendinţe şi concepţii era M. Kogălniceanu care, luînd mereu apărarea ţăranilor, se pronunţase încă din Adunarea ad hoc a Moldovei în favoarea complectei lor emancipări şi împroprietăriri, pentru ca — cum spunea în magistralul discurs din iunie 1862 — să nu fie dezlipită „clasa cea mai numeroasă a populaţiunii noastre de la sînul patriei", căci fără săteni marii proprietari nu vor putea apăra ţara (N. Adăniloaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1967, p. 138).

[79] „Românul", VI, nr. 290, 17 octombrie 1862, p. 906. Criticînd Convenţia, C. A. Rosetti arăta în acelaşi articol că legea electorală trăsese un cerc foarte mic „în care cei închişi nu-şi pot trage răsuflarea, şi-nchiseră apoi într-însul viaţa unei naţiuni întregi" (Ibidem).

[80] Apostol Stan, *Grupări şi curente politice în România între Unire şi independenţă (1859—1877)*, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 96—123.

[81] „Gazeta Transilvaniei", nr. 6, 21 ianuarie 1861, p. 25.

[82] Ibidem, XXIV, nr. 48, 14 iunie 1861, p. 209—210. Puncte de vedere asemănătoare erau exprimate şi de alte publicaţii româneşti de peste Carpaţi. („Concordia", Pesta, I, nr. 40, 29/17 decembrie 1861, p. 161).

[83] Aşa se explică de ce „Buciumul" lui C. Boliac ruga foile române din Transilvania „în numele naţiunii române să nu ne părăsească şi să ne dea tot reazemul putincios spre a se putea chema la viaţă cinci milioane de români, fraţi ai lor, ce gem în România liberă sub jugul cel mai cumplit al ciocoilor" („Buciumul", II, nr. 179, 24 ianuarie 1864, p. 713).

[84] „Românul", VII, f. nr. 4 octombrie 1863, p. 879.

[85] Ibidem, p. 879—880.

[86] „Buciumul", I, nr. 126, 12 octombrie 1863, p. 501.

[87] „Românul", VII, f. nr., 22, 23 noiembrie 1863, p. 1039.

[88] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 252—276; Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, p. 108—115.

[89] N. Adăniloaie, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 344.

[90] Gh. Cristea, *Contribuţii la istoria problemei agrare în România. Învoielile agricole (1866—1882). Legislaţie şi aplicare*, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1977, p. 21—70.

[91] Această lege, de o însemnătate cu totul deosebită, avea menirea de a contribui la ridicarea nivelului de cultură a poporului, la dezvoltarea simţămintelor de patriotism. Semnificativ în acest sens este faptul că la 1 septembrie 1865 cînd a intrat în vigoare noua lege, într-o circulară a Ministrului Cultelor şi Învăţămîntului se definea în următorii termeni unul din obiectivele învăţămîntului: „să ştie tot omul că-i român şi cît de mare-i ţara românului şi cît este dator fiecare să iubească şi să-şi pună toată dragostea şi viaţa pentru ţara lui" („Trompeta Carpaţilor", Bucureşti, I(III), nr. 48(365), 2/14 septembrie 1865, p. 189(1397).

[92] Textul ei la Al. Pencovici, *op. cit.*, p. 290—308; vezi şi Gr. Chiriţă, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne şi internaţionale*, în „Revista de istorie", t. 31, 1978, nr. 12, p. 2211—2217; *Istoria Parlamentului şi a vieţii parlamentare din România pînă la 1918*, Edit. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1983, p. 151—171 (autor al capitolului: Valeriu Stan).

[93] O recunoaştere în plus se află într-un articol din „Morgen Post" de la 19 aprilie 1863 unde se aprecia că puterea naţională a românilor din Transilvania se trezise şi pentru că „cele ce s-au întîmplat în Principatele Dunărene vecine, uniunea Ţării Româneşti cu a Moldovei, n-a putut să rămînă fără influenţă asupra românilor din Austria", aspiraţii spre unitatea statală

www.dacoromanica.ro

integrală românească constatîndu-se şi printre românii din Transilvania („Românul", VII f. nr, 20 aprilie 1863, p. 351).

[94] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, Volumul 8, Bucureşti, Edit. Politică, 1968, p. 711.

[95] *Naţiunea română*..., Bucureşti, 1984, p. 14 (autor: Ştefan Ştefănescu).

[96] *Cîndirea social-politică despre Unire* (1859), p. 274—275. Într-o scrisoare expediată de la Berlin la 10 mai st. n. 1860 lui Iacob Mureşanu, el îşi formula aceeaşi opinie în următorii termeni categorici: „Transilvănenii să observe cursul lucrurilor în Principate. Punctul de gravitare al Transilvaniei nu este nici Pesta, nici Viena" (Iosif Pervain şi Ioan Chindriş, *Corespondenţa lui Alexandru Papiu Ilarian*, Edit. Dacia, Cluj, 1972, vol. I, p. 180).

[97] La 19 iunie 1862 un român de peste munţi, din comuna Veştem, pe nume C. Mărgineanu, se adresa Domnitorului Cuza motivîndu-se astfel cererea de a i se acorda naturalizarea: „Român din surora ţară Transilvania, am venit să mă aşez şi să rămîn în Principatele Unite, centrul suveranităţii naţionale, către care gravitează tot elementul românesc" (Arh. St. Bucureşti, Adunarea electivă — legislativă a Ţării Româneşti, dosar 136/1864—1865, f. 127). La 9 febr. 1865 Adunarea i-a acordat împămîntenirea (ibidem).

[98] Biblioteca Academiei R.S.R., msse. Fond coresp. inv. 24205.

[99] Ibidem, inv. 24208; vezi şi Gelu Neamţu, *Alexandru Roman militant pentru unitatea naţională a românilor (1848—1897)*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie", Cluj, XVI(1973), p. 141—143.

[100] „Concordia", Pesta, III, nr. 15—162, 21 februarie/5 martie 1863, p. 57.

[101] Ibidem, nr. 16—163, 24 februarie /8 martie 1863, p. 61. În acelaşi periodic se vor publica spre sfîrşitul anului 1863 şi următoarele rînduri: „Ne interesăm mult, foarte mult de fraţii noştri de peste Carpaţi, ne supărăm cînd se supără ei şi iar ne bucurăm cînd se bucură ei. Nici poate fi aceasta altminteri, căci originea şi limba noastră cea sonoră sînt nişte organe ce ne leagă deolaltă şi care nu se pot stîrpi...". Expunînd unele opinii privind anume chestiuni interne ale Principatelor Unite, în articol se precizează că acestea trebuie considerate a fi „o expresiune a dorinţei unei părţi mari din corpul naţiunii genetice române" (Ibidem, nr. 95—242, 14/26 noiembrie 1863, p. 407. Articolul a fost reprodus şi în „Buciumul", I, nr. 155, 23 noiembrie 1863, p. 622).

[102] „Atheneul Român", Bucureşti, I, 1—30 iunie 1866, p. 56. În continuarea scrisorii Aron Pumnul menţiona că orice i s-ar întîmpla el va rămîne în Bucovina unde va publica şi răspîndi, în lumea largă drepturile ce le are Bucovina ca provincie română" *(Ibidem)*. Scrisoarea a fost publicată (patriotul bucovinean decedase cu puţin timp înainte) fiindcă avea o netăgăduită însemnătate şi influenţă asupra spiritului naţional.

[103] „Trompeta Carpaţilor", Bucureşti, IV, nr. 413, 5 aprilie 1866, p. 76.

[104] „Gazeta Transilvaniei", nr. 34, 16 august 1860, p. 138.

[105] „Naţionalul", IV, nr. 1, 1 ianuarie 1861, p. 2.

[106] Ibidem, nr. 12, 9 februarie 1861, p. 45.

[107] „Dacia", Iaşi, I, nr. 1, 9 martie 1861, p. 5.

[108] N. Colinianu, *Cestiunea românilor de peste Carpaţi. Transilvania în faţa pretenţiunilor Ungariei. Răspuns la scrisoarea generalului Garibaldi, de P***. Precesă de două epistole adresate cmigraţiunei ungare de Dumitru Brătianu*, traduse şi editate de..., Bucureşti, Tip. St. Rassidescu, 1861, p. 3. Pentru identificarea editorului cu poetul Vasile Alecsandri, vezi Arthur Baligot de Beyne, *Corespondenţă cu Alexandru Ioan Cuza şi Costache Negri*. Studiu introductiv, selectarea şi traducerea textelor, note, comentarii şi indici de Emil Boldan, Edit. Junimea, Iaşi, 1986, p. 145, 153; vezi, de asemenea, Cornelia Bodea, *Vasile Alecsandri — ctitor de seamă al României moderne*, în „Studii", XXIV (1971), nr. 6, p. 1105.

[109] Ion Breazu, *Alexandru Odobescu şi Transilvania*, în volumul *Literatura Transilvaniei*, Cluj, 1944, p. 104.

[110] Alexandru Odobescu, *Opere*, vol. VIII. *Corespondenţă 1847—1879*, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1979, p. 140.

[111] Mon. Of. nr. 155, 16/28 iulie 1865, p. 709, ; nr. 169, 3/15 august 1865, p. 751; nr. 102—103, 7/19 şi 9/21 mai 1867, p. 629; nr. 123, 2/14 iunie 1867, p. 730.

[112] A.D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II, p. 150; „Românul", VIII, f. n., 23 iunie/5 iulie 1864, p. 543.

[113] Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român. Legături politice şi culturale între anii 1859—1918*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 50—55; „Gazeta Transilvaniei", nr. 33, 9 august 1860, p. 131 şi 133.

[114] „Revista Carpaţilor", I, 1 iulie 1860, p. 93.

[115] „Naţionalul", III, nr. 46, 12 iunie 1860, p. 181.

[116] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 150.

[117] Arh. St. Bucureşti, Adunarea electivă-legislativă a Ţării Româneşti, dosar, 116/1863—1864, f. 30, 40 v; idem, dosar 136/1864—1865, f. 67.

www.dacoromanica.ro

[118] *Națiunea română...*, București, 1984, p. 384 (autor: Gh. Platon).

[119] „Naționalul", III, nr. 46, 12 iunie 1860, p. 181.

[120] „Românul", IV, nr. 295, 21 octombrie 1860, p. 898.

[121] Ibidem, V, nr. 359—362, 25—28 decembrie 1861, p. 1129. Merită a fi reținut că o comparație cu aceiași termeni, având același sens, o vom regăsi formulată peste jumătate de secol de fruntașul socialist C. Dobrogeanu-Gherea.

[122] Ibidem, V, nr. 82, 23 martie 1861, p. 266.

[123] „Dacia", I, nr. 1, 9 martie 1861, p. 1.

[124] „Ibidem", nr. 29—30, 29 aprilie — 1 mai 1861, p. 2. Vezi și articolul lui George Barițiu, *Epistolă deschisă către „Dacia" din Iași și „Revista Carpaților" din București în causa naționalității*, în „Gazeta Transilvaniei", nr. 47, 10 iunie 1861, p. 204—205; nr. 48, 14 iunie 1861, p. 209—210.

[125] Victor Neumann, *Vasile Maniu. Monografie istorică*, Edit. Facla, Timișoara, 1984, p. 11—40; actele și corespondența privind acordarea naturalizării, cu interesante informații despre viața lui V. Maniu, la Arh. St. București, Adunarea electivă legislativa a Țării Românești, dosar 136/1864—1865, f. 7—22.

[126] „Naționalul", IV, nr. 21, 12 martie 1861, p. 81.

[127] Ibidem, p. 82.

[128] „Românul", V, nr. 113, 23 aprilie 1861, p. 374.

[129] Ibidem.

[130] Ibidem, V, nr 282—283, 9—10 octombrie 1861, p. 893.

[131] Art. St. București. microfilme Franța, (C. P. Turquie, vol. 21) rola 9, c. 60.

[132] „Românul", nr. 258, 15—16 septembrie 1861, p.813.

[133] „Țăranul român", 17 decembrie 1861; apud A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 151.

[134] „Românul", VI, nr. 218—220, 6—8 august 1862, p. 683. Poemul se intitula „O c mineață pe Penteleu (24 iulie 1862)".

[135] Pentru alte date și fapte istorice integrate unei viziuni generale a problemelor unității naționale și statale românești, a se vedea mai ales lucrările apărute în ultimele decenii: V. Curticăpeanu, *Alexandru Ioan Cuza și Transilvania*, în vol. *Cuza Vodă în memoriam*, Edit. Junimea Iași, 1973, p. 409—442; Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 221—239; Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, p. 34—79; Apostol Stan, *Desăvîrșirea unității statale în conștiința politică a României între Unire și independență* în „Revista de istorie", XXXII(1979), nr. 1, p. 57—65; *Unitatea națională a românilor în epoca modernă 1821—1918*, Edit. Academiei, R.S.R., București, 1985, p. 115—127 (autor al capitolului: Nichita Adăniloaie).

[136] Iosif Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Edit. Dacia, Cluj, 1973, p. 85.

[137] Vasile Netea, *Les roumains de Transylvanie et l'Union des Principautés*, în „Revue Roumaine d'Histoire", V(1966), nr. 1, p. 74.

[138] Arh. St. București, microfilme Franța, rola 10(vol. 24), c. 100.

[139] *Românii la 1859...*, p. 520.

[140] Cornelia Bodea, *Ideia de unitate și continuitate în conștiința poporului român*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.". XIV(1968), nr. 2—3, p. 148.

[141] „Gazeta Transilvaniei", XXIX, nr. 23, 5 aprilie/24 martie 1866, p. 91.

[142] „Românul", X, 5 noiembrie 1866, p. 802. Corespondența, datată pe stil nou, a apărut sub inițiale D. I.

[143] Aurel A. Mureșanu, *Cînd Bismarck avu de gînd să trimită dorobanții români în Ardeal*, Brașov, 1931, 12 p. (Extras din „Țara Bîrsei", nr. 3/1931); I. Lupaș, *Problema transilvană în timpul lui Cuza și Carol I*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", seria III, t. XXVIII(1946), p. 570—583; Apostol Stan, *Unitatea statală....*, p. 67; *Unitatea națională a românilor în epoca modernă. 1821—1918*, p. 127—130.

[144] „Trompeta Carpaților", IV, nr. 436, 15 iulie 1866, p. 1739.

[145] Ibidem, nr. 434, 8 iulie 1866, p. 1734. Articolul a fost tradus în l. franceză și s-a aflat printre hîrtiile aparținînd principelui Carol, deci acesta l-a cunoscut (Arh. St. București, Fond Casa Regală, dosar 79/1866, f. 235—236).

[146] Mon. Of., nr. 84, 13/25 aprilie 1867, p. 503. De reținut că un astfel de punct de vedere a apărut în coloanele unei publicații oficiale.

[147] „Românul", X, 26—27 septembrie 1866, p. 678.

[148] Ibidem.

[149] „Trompeta Carpaților", IV, nr. 463, 16/22 octombrie 1866, p. 1847.

[150] Arh. St. București, microfilme Franța, rola 11 (vol. 26), c. 151. Tillos avea dreptate să se întrebe în ce măsură acele idei erau populare, știindu-se că după ultima ocupație a Principatelor (1854—1857) Austria își instăpînise grija simpatii (Ibidem, c. 152).

www.dacoromanica.ro

[151] Ibidem, rola 13(Vol. 29), c. 19. Scrisoarea este nesemnată, fiind copia trimisă la Paris.

[152] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 7, Edit. Politică, Bucureşti, 1973, p. 955.

[153] „Federaţiunea", Pesta, VI, nr. 36—761, 10/22 mai 1873, p. 143.

[154] „Albina", Pesta, VIII, nr. 34, 10/22 mai 1873, p. 4.

L'UNION DES PRINCIPAUTÉS—L'ÉDIFICATION DE L'ÉTAT MODERNE DANS LA PERSPECTIVE DU DÉVELOPPEMENT DE LA NATION ROUMAINE (1856—1866) (II)

Résumé

L'action visaut l'accomplissement de l'Union des Principautés a constituée la prémice et, en méme temps, *la condition sine qua non* de l'édification de l'État national, c'est-à-dire du déclenchement d'un ample et complexe processus qui, en éliminant tout ce qui était périmé, en réorganisant suivant les principes bourgeois les compartiments de la vie économique, sociale, politique et culturelle a créé en fait un État nouveau, solide, reposant sur des bases modernes fermes. Analysant cette problématique dans le paragraphe trois, l'auteur a insisté notamment sur la réforme agraire qui a placé sous le signe du capitalisme les rapports socio-économiques concernant environ 90% de la population du pays, ainsi que la question de l'extension des droits électoraux à la masse des citoyens du processus d'édification de l'État national a été consacrée par la constitution promulguée le 1er/13 juillet 1866, qui a établi la forme d'État (la monarchie constitutionnelle héréditaire), la structure et les attributions des organes d'État, les droits et les obligations des citoyens.

Vu qu'au milieu du XIXe siècle étaient demeurées en dehors de l'État national d'importants territoires ancestraux roumains incorporés à l'époque aux empires voisins, dans le dernier paragraphe de l'étude on a cherché à mettre en lumière les rapports entre l'État national, d'une part, et le mouvement d'unité étatique propre à la nation roumaine dans son ensemble, d'autre part. A cet égard, l'on a passé en revue les actions et témoignages concernant la manifestations de la solidarité nationale (autant sur le plan de la conscience nationale que de l'entraide économique), le persévérant examen de l'accomplissement de l'idéal de l'unité étatique pleine et entière du peuple roumain sous le mot d'ordre emblématique du daco-roumanisme.

Tout le matériel documentaire présenté et analysé converge sur la conclusion générale, selon laquelle l'Union des Principautés, la création et la consolidation de l'État nation roumain moderne indépendant a représenté une œuvre de la nation roumaine tot entière. En effet, au cours d'une seule décennie, grâce aux actions énergiques et à la coopération de tous les fils de la patrie, à la sagesse politique et au patriotisme dont ont fait preuve les Roumains, sur la carte de l'Europe est apparu un État et un pays nouveau, la Roumanie ressuscitée et régénérée.

www.dacoromanica.ro

PRELIMINARIILE DIPLOMATICE ALE SEMNĂRII TRATATULUI DE PACE DINTRE ROMÂNIA ŞI NAŢIUNILE UNITE

TRAIAN UDREA

Răsturnarea regimului de dictatură antonesciană a deschis calea unei unei ere noi de transformări revoluţionar-democratice, dar în acelaşi timp marca începutul restabilirii independenţei şi suveranităţii naţionale, grav ştirbite în anii dominaţiei fascisto-hitleriste.

„În istoria ţării noastre a început o epocă nouă, s-a deschis larg drumul eliberării poporului român, drumul progresului social" [1].

Proclamaţia regală anunţa „ieşirea noastră din alianţa cu puterile Axei şi imediata încheiere a războiului cu Naţiunile Unite" [2], iar declaraţia guvernului de uniune naţională antifascistă instituit în seara zilei de 23 August 1944 „ieşirea noastră din războiul dus alături de puterile pactului tripartit şi încetarea ostilităţilor împotriva Uniunii Sovietice", prima măsură a noului guvern în domeniul politicii externe „a fost acceptarea armistiţiului cu Naţiunile Unite" [3].

Propunerea pe care regele şi preşedintele noului guvern generalul Sănătescu au făcut-o ministrului Germaniei şi comandamentului Misiunii militare germane la Bucureşti ca unităţile germane să părăsească deîndată, fără lupte, întreg teritoriul ţării [4], nu a fost acceptată de conducerea supremă a Germaniei hitleriste care a ordonat ocuparea militară a României [5] şi lichidarea organizatorilor insurecţiei antifasciste. Prin aceasta, Germania s-a pus în stare de război cu România [6], care a întors încă în noaptea de 23/24 august 1944 armele împotriva agresorului hitlerist mareînd totodată prin aceasta începutul participării României la războiul antihitlerist, al colaborării de arme româno-sovietică pînă la zdrobirea definitivă a maşinii de război hitleristo-horthyste în Europa [7].

În concepţia conducerii statului şi guvernului român şi a tuturor forţelor politice care sprijineau noul guvern [8], prin ieşirea efectivă şi fără nici o defecţiune a României din război şi întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, România accepta în fapt fondul propunerilor deja negociate la Cairo şi Stockholm şi se încadra în statutul de cobeligerantă de partea Naţiunilor Unite în războiul dus contra Germaniei şi a aliaţilor acesteia [9]. Cu acest mandat şi în acest spirit s-a prezentat delegaţia guvernamentală română, împuternicită să semneze armistiţiul cu Naţiunile Unite în numele României, la Moscova [10] şi în acelaşi chip s-a căutat să se realizeze cooperarea cu unităţile sovietice în marş pe teritoriul României [11] eliberat complet pînă la 1 septembrie 1944 de către forţele armate şi patriotice româneşti.

În urma semnării convenţiei de armistiţiu din 12 septembrie 1944, statutul juridic al României a fost cel de stat învins aflat sub controlul

www.dacoromanica.ro

comisiei aliate de armistiţiu. În ciuda contribuţiei decisive pe care o avusese cotitura de la 23 August 1944, acţiune energică a întregii naţiuni române în grăbirea înfrîngerii Germaniei naziste, a participării substanţiale a României la acţiunea nu numai de eliberare a propriului teritoriu, dar şi a Ungariei şi Cehoslovaciei, situaţia internaţională a României nu a suferit în anii 1945—1946 modificări notabile, gesturile de bunăvoinţă ale guvernului sovietic (unele înlesniri mai ales de ordin economic în sensul reeşalonării unor livrări, oferirea unor materii primè contra mărfuri finite sau semifinite reexpediate în U. R. S. S., revenirea administraţiei româneşti în nordul şi estul Transilvaniei în martie 1945, decorarea regelui Mihai cu ordinul „Victoria", restabilirea relaţiilor diplomatice româno-sovietice în august 1945, revenirea în ţară în 1945—1946 a numeroşi prizonieri români etc.), nemodificîndu-i statutul de stat învins. Astfel, comisia aliată de control al aplicării convenţiei de armistiţiu putea dispune şi lua măsuri de ordin administrativ politic intern (reducerea efectivelor unităţilor de grăniceri [12], poliţie, jandarmerie, controlul deplasării cetăţenilor români pe propriul teriroriu; intervenţia contra oricăror acţiuni sau manifestaţii apreciate ca prejudiciind spatele frontului sovietic; cenzura presei, publicaţiilor, a corespondenţei publice [13] şi private, autorizarea oricăror manifestări cultural-artistice sau familiale şi cu atît mai mult politice etc.). Comisia aliată de control era îndreptăţită să ia de asemenea, orice măsuri privind situaţia cetăţenilor Naţiunilor Unite şi a bunurilor acestora din România fără să consulte guvernul român.

În ceea ce priveşte clauzele economico-financiare comisia aliată de control a trecut la confiscarea, considerîndu-le bunuri inamice, nu numai a proprietăţilor şi bunurilor statelor german, ungar etc. aflate în război cu Naţiunile Unite dar şi a proprietăţilor şi bunurilor cetăţenilor acestor state sau care fuseseră în administraţie ori în folosinţa unor cetăţeni germani, unguri, slovaci, croaţi etc. pînă la 23 August 1944. Chiar şi utilaje, materii primę sau semifabricate achiziţionate în urma unor tranzacţii comerciale de import obişnuite şi pentru care fuseseră livrate în contrapartidă mărfuri româneşti la vremea achiziţionării lor, în cazul cînd ele proveneau de pe teritoriul statelor inamice au fost asimilate bunurilor inamice şi confiscate [14].

Pentru necesităţi imediate de război, au fost de asemenea preluate de către partea sovietică şi toate vapoarele maritime şi fluviale, utilajele, semifabricatele etc. care pînă la instalarea dominaţiei fasciste aparţinuseră unor cetăţeni britanici, nord-americani, francezi, olandezi, belgieni etc. Acest fapt a stat la originea unor stări tensionale între guvernul sovietic şi guvernele aliate occidentale [15], pe de o parte, dar şi între acestea din urmă şi guvernul român, pe de altă parte, fiind unul din motivele financiare principale pentru care statele occidentale au refuzat după 6 martie 1945 recunoaşterea diplomatică a guvernului dr. Petru Groza, sub pretextul caracterului său nereprezentativ.

Conferinţa preliminară de la Londra a miniştrilor de externe a celor trei mari puteri aliate nu au realizat în acest sens progrese [16].

Abia în urma misiunii Mark Etheridge şi a conferinţei de la Moscova din decembrie 1945 a miniştrilor de externe ai marilor puteri aliate, guvernul sovietic a acceptat să ţină seamă de interesele firmelor şi societăţilor occidentale în sensul ca totalitatea compensaţiilor şi despăgubirilor solicitate de acestea să nu afecteze cota de reparaţii atribuită U. R. S. S. şi să fie suportată de fostele state satelit. În schimb, guvernele occiden-

www.dacoromanica.ro

tale acceptau menținerea și recunoașterea diplomatică a guvernelor în funcțiune în România și Bulgaria cu introducerea simbolică în componența acestora a unor reprezentanți, fără portofoliu, ai partidelor burgheze filo-occidentale [17].

Astfel, guvernul Groza a fost recunoscut ca reprezentativ nu numai pentru a conduce, sub controlul comisiei aliate, treburile interne, dar și de a reprezenta și a trata în numele statului și poporului român negocierea tratatului de pace. În urma hotărîrilor conferinței de la Moscova, comisia română de armistițiu și Comisariatul general de executare a armistițiului au fost desființate creindu-se Comisia română de legătură cu Comisia aliată de control, care avea să funcționeze pe lîngă Ministerul Afacerilor externe român. Începînd din ianuarie 1946, cenzura militară sovietică asupra corespondenței poștale și telegrafice înceta ca și cenzura militară poștală română pe întreg teritoriul României [18].

La începutul anului 1946, guvernele S. U. A., Marei Britanii, Franței și a numeroase alte state se vor afla în relații diplomatice cu statul român [19].

Reluarea relațiilor diplomatice și consulare cu majoritatea statelor europene era însoțită, uneori precedată, de încheierea unor acorduri sau aranjamente economice și financiare ca și de o serie de precizări privind poziția față de modificările teritoriale survenite în anii supremației puterilor Axei asupra majorității țărilor europene continentale (mai puțin U. R. S. S.). Astfel, guvernele român și bulgar apreciau că între cele două țări vecine nu mai exista nici un litigiu de frontieră după semnarea acordului de la Craiova care restabilise frontiera bulgaro-română din 1878. Semnificativă era de asemenea (dat fiind rolul nefast jucat de Italia mussoliniană în impunerea dictatului fascist de la Viena) declarația guvernului italian (Bonomi) din ianuarie 1945 prin care aprecia din proprie inițiati ă ca nul și neavenit „arbitrajul" de la Viena din 30 august 1940.[20]

În ajunul conferinței de pace, România reușise să iasă din izolarea internațională forțată în care se găsise în anii celui de al doilea război mondial, să inițieze — în limita permisă de rigorile convenției de armistițiu — o serie de acțiuni diplomatice care i-au permis să aibă relații de bună vecinătate în primul rînd cu U. R. S. S., dar și cu celelalte state limitrofe chiar și cu Ungaria, în ciuda pretențiilor teritoriale pe care guvernul acestei țări înțelegea să le susțină în continuare. Iugoslavia și îndeosebi Cehoslovacia se arătau dornice să sprijine cererile juste ale României la conferința de pace.

În urma instaurării și apoi a consolidării guvernului prezidat de dr. Petru Groza se puseseră „bazele dezvoltării libere și independente a României ale consolidării independenței naționale, ale manifestării suverane a puterii noastre atît pe plan intern cît și internațional" [21].

Dar redobîndirea deplină a independenței și suveranității naționale nu putea fi realizată decît în urma încheierii tratatului de pace și anulării statutului de stat învins, prin acceptarea de jure de către statele semnatare a cobeligeranței de facto încă din 24 august 1944 a României, care s-a impus, prin contribuția sa, ca un factor important în înfrîngerea Germaniei hitleriste și în scurtarea războiului în Europa cu cel puțin 200 de zile [22].

„Între ideea de pace, ideea de libertate și de independență există pentru noi identitate" [23] spunea Lucrețiu Pătrășcanu într o cuvîntare rostită la 10 mai 1945, privitoare la participarea României la războiul antihitlerist,

www.dacoromanica.ro

Ţinînd cont de contribuţia României la înfrîngerea Germaniei hitleriste în ultima parte a războiului, guvernul, opinia publică, întreg poporul român au aşteptat cu încredere desfăşurarea lucrărilor conferinţei de pace, în speranţa obţinerii desideratelor lor justificate.

★

Un rol decisiv în pregătirea tratatelor de pace l-a avut hotărîrile conferinţei de la Potsdam. Conferinţa tripartită la cel mai înalt nivel de la Potsdam din 17 iulie — 2 august 1945 a decis, între altele, constituirea unui *Consiliu al miniştrilor de externe* al celor 5 mari puteri însărcinat de a continua [24] munca pregătitoare necesară reglementării păcii şi de a trata toate celelalte chestiuni care ar necesita consensul celor 5 mari puteri. Prima reuniune urma să aibă loc la Londra nu mai tîrziu de 1 septembrie 1945 [25].

Ca sarcină de importanţă majoră imediată, Consiliul era autorizat „să elaboreze pentru a fi supuse Naţiunilor Unite tratatele de pace cu Italia, România, Bulgaria, Ungaria şi Finlanda şi să supună spre reglementare chestiunile teritoriale pendinte de sfîrşitul războiului în Europa" [26].

Rezulta că elaborarea tratatelor de pace cu fostele membre şi aderente la pactul tripartit reveneau Consiliului miniştrilor de externe a celor 5, care urmau doar să supună dezbaterii proiectele tratatelor de pace celorlalte Naţiuni unite prezente la conferinţa de pace, pentru eventuale modificări şi amendamente neesenţiale.

Împărţirea teritoriului fostelor state inamice în zone de ocupaţie controlate precumpănitor de una sau mai multe mari puteri avea să-şi spună cuvîntul şi asupra elaborării şi conţinutului tratatelor de pace, ţinînd seama şi de contradicţiile tot mai puternice ce se manifestau între marile puteri aliate învingătoare.

S-a decis, astfel, ca pentru elaborarea fiecărui tratat de pace, Consiliul să fie restrîns la reprezentanţii statelor semnatare ale condiţiilor de predare (reddition) impuse inamicului în cauză, alţi membri O. N. U. urmînd a fi invitaţi temporar să participe doar în cazul chestiunilor care-i interesa în mod direct [27].

În ceea ce priveşte reparaţiile, în comunicatul final al Conferinţei de la Potsdam se specifica că cererile U. R. S. S. cu titlu de reparaţii vor fi satisfăcute în principal pe calea prelevărilor efectuate în zona germană ocupată de U. R. S. S. şi asupra bunurilor germane din străinătate în primul rînd din fostele ţări satelite în care reprezentanţii guvernului sovietic aveau drept de control precumpănitor.

În plus, U. R. S. S. urma să primească o cotă de reparaţii în utilaje şi bunuri diverse şi din zonele sub ocupaţie occidentală [28]. Guvernul sovietic renunţa la rîndul său la orice titlu de reparaţii (în afara cotelor prevăzute) şi la orice participare în zonele occidentale de ocupaţie, după cum guvernele S. U. A. şi Marii Britanii renunţau la rîndul lor la orice reparaţie din bunurile germane aflate în zona europeană aflată sub controlul armatei sovietice (inclusiv deci România) [29].

Aceste aranjamente privind reparaţiile nu absolveau fostele state inamice de obligaţiile economico-financiare asumate prin acordurile de capitulare sau prin convenţiile de armistiţiu şi nici nu anulau dreptul statelor învingătoare şi a cetăţenilor lor de a cere despăgubiri şi reparaţii pentru bunurile lor, creanţele şi debitele lor din fostele ţări inamice. Cu excepţia Poloniei, căreia U. R. S. S. îşi propusese să-i rezerve o parte din

www.dacoromanica.ro

bunurile inamice preluate din zona de ocupație sovietică din Germania, guvernul sovietic (ținînd seama de pagubele considerabile pe care economia sovietică le suferise în urma agresiunii contra teritoriului său) nu se considera obligat să asocieze și alte state est și central europene ce participaseră la războiul antihitlerist, la obținerea de reparații în zona sa de control [30].

În lumina acestor considerente, recunoașterea calității de aliat sau cobeligerent al unor state, între care și România [31] nu mai depindea de aportul real adus la zdrobirea militară a Germaniei hitleriste și aliaților acesteia.

Reluînd o serie de probleme dezbătute și într-o serie de alte conferințe interaliate anterioare [32], conferința de la Potsdam a adoptat o declarație asupra premizelor stabilirii unei păci durabile în Europa și legat de aceasta referitor la încheierea tratatelor de pace și admiterea în O. N. U. a fostelor state inamice.

Încheierea tratatelor de pace urma să se facă cu guverne democratice din fostele satelite ale Axei, recunoscute diplomatic de toate cele trei mari puteri. Se preconiza revizuirea unor proceduri ale comisiilor aliate de control din România, Bulgaria și Ungaria privind o serie de măsuri restrictive ce fuseseră motivate de starea de război (renunțarea la cenzura militară, reintroducerea cifrului diplomatic, executarea livrărilor și altor obligații asumate prin convențiile de armistițiu numai de organele administrative ale statului respectiv, la cererea comisiei aliate de control etc.) [33].

Între 16—26 decembrie 1945, conform celor convenite la Ialta și Potsdam de a se organiza periodic consultări între guvernele U. R. S. S., S. U. A. și Marii Britanii, s-a desfășurat o nouă consfătuire tripartită la Moscova. S-a precizat din nou că proiectele tratatelor de pace cu România, Ungaria și Bulgaria vor fi pregătite de miniștrii afacerilor străine ale celor 3 mari puteri. După elaborarea acestor proiecte, ele urmau a fi prezentate conferinței de pace la care în afara celor 5 mari puteri erau invitați să participe toți membrii Națiunilor Unite care au participat efectiv cu forțe armate importante la războiul împotriva statelor inamice europene, adică : U. R. S. S., Marea Britanie, S. U. A., R. S. S. Bielorusă, Brazilia, Canada, Cehoslovacia, Etiopia, Grecia, India, Olanda, Noua Zeelandă, Norvegia, Polonia, Uniunea Africii de Sud, Iugoslavia și R. S. S. Ucraineană. Se preconiza ca lucrările conferinței de pace să înceapă cel mai tîrziu la 1 mai 1946 [34].

După încheierea dezbaterilor conferinței de pace și ținînd seama de recomandațiile sale, statele semnatare ale convențiilor de armistițiu (adică cele 3 mari puteri, în cazul Italiei fiind invitată și Franța) urmau să se reunească într-o ultimă conferință pentru redactarea textelor definitive ale tratatelor de pace [35]. Textele definitive urmau a fi semnate de reprezentanții statelor prezente la conferința de pace, ele intrînd în vigoare după ratificarea lor de către toate statele semnatare inclusiv de către „statele inamice în cauză" [36]. Atît guvernul francez [37], cît și alte guverne în special cele iugoslav și cehoslovac au solicitat audierea delegațiilor statelor cu care urma a se încheia tratate de pace, propunere în cele din urmă acceptată de marile puteri [38].

La sfîrșitul lunii aprilie—mai 1946 și între 16 iunie—12 iulie 1946 au avut loc sesiuni ale Consiliului miniștrilor de externe [39] în care s-au de-

www.dacoromanica.ro

finitivat textele proiectelor tratatelor de pace cu fostele aliate ale Germaniei—Italia, România[40], Bulgaria, Ungaria și Finlanda.

În 29 iulie 1946, a început la Paris conferința de pace pentru discutarea în plen a acestor proiecte de tratat. După discutarea și adoptarea regulamentului și procedurilor de urmat în timpul conferinței de pace și desemnarea comisiilor de lucru începînd cu 9 august 1946[41] s-a trecut la lucrările propriu-zise ale conferinței. La 31 iulie 1946 s-a publicat simultan la Moscova, Washington, Londra și Paris textul integral al proiectului tratatului de pace cu România. Devenise clar din luările de cuvînt și precizările marilor puteri îndeosebi, din textul proiectului de Tratat că România, în ciuda imensului efort uman, economic-financiar, a aportului efectiv pe care-l adusese la zdrobirea militară a Germaniei hitleriste în ultima parte a războiului, nu avea să se bucure de o recunoaștere morală și materială (cobeligeranța) și de dreptul la reparații la care avea tot dreptul.

Pornind de la contribuția hotărîtoare a României la scurtarea războiului în Europa, guvernul român în declarația sa publică din 12 august 1946 privind „atitudinea României față de conferința de pace"[42] precum și începînd cu prima luare de cuvînt în ședința plenară a conferinței de pace avea să reclame recunoașterea calității de cobeligerantă, înlăturarea din proiectul de Tratat a clauzelor economico-financiare și politico-diplomatice justificabile doar în situația cînd România ar fi fost menținută în categoria statelor învinse (Germania, Ungaria), precum și o serie de clauze care nu-și găseau nici o justificare[43].

Urmare a tensiunii internaționale în creștere, a tendinței marilor puteri de a-și asigura poziții și compensații materiale cît mai avantajoase pe seama statelor mici și mijlocii, România — cu tot efortul depus la conferință de delegații români[44], a fost privată de calitatea de cobeligerantă, nu i s-a recunoscut participarea sa la războiul antihitlerist decît de la 12 septembrie 1944, i se vor impune o serie de grele clauze economico-financiare și politico-economice ce o vor situa efectiv, în mod nedrept în rîndul statelor învinse și care vor afecta multă vreme afirmarea României ca stat deplin independent și suveran pe arena internațională[45].

Menținerea nedreaptă a României în categoria statelor învinse, pe lîngă faptul că a anulat posibilitatea României de a cere despăgubiri de război statelor fasciste cu care se aflase în război, de a i se restitui bunurile și efectele românești sechestrate în anii 1940—1941 în statele Națiunilor Unite, precum și importantul sold activ ce rezultase din relațiile comerciale româno-germane în anii 1940—1944, a atras după sine introducerea în Tratatul de pace a unor noi și grele obligații economico-financiare, suplimentare față de cele prevăzute în convenția de armistițiu. România (art. 24) era, astfel, obligată să restabilească „toate drepturile și interesele legale în România ale Națiunilor Unite și ale cetățenilor acestora, așa cum ele existau la 1 septembrie 1939 și va restitui acestor Națiuni Unite și cetățenilor lor toate bunurile care le aparțineau în România, inclusiv vasele, în starea în care se găsesc în prezent", libere de orice ipoteci, sarcini financiare etc[46].

Articolul 25 prevedea în cazul bunurilor ce nu mai puteau fi restituite, datorită distrugerilor de război sau scoaterii acelor bunuri de către terțe părți în afara teritoriului românesc, ca proprietarii cetățeni ai Națiunilor Unite să primească din partea României o compensație „echitabilă". Prin articolul 26 România recunoștea Uniunii Sovietice dreptul la

www.dacoromanica.ro

toate averile germane din România care au fost transferate U. R. S. S.-ului în 1945—46 de către Consiliul de control Germaniei. Articolul 27 prevedea drepturile statelor sau cetăţenilor Naţiunilor Unite de a sechestra, reţine sau lichida în favoarea lor toate bunurile, drepturile şi interesele statului sau cetăţenilor români care se găseau pe teritoriul lor pentru plata despăgubirilor diverselor societăţi, grupuri de interese etc. Puterile aliate nu erau însă obligate în nici un chip să restituie, la rîndul lor, bunurile sau drepturile cuvenite statului sau cetăţenilor români aflate în străinătate. Societăţile sau bunurile aflate în străinătate sau persoanele cetăţeni români păgubite de această ultimă prevedere urmau să fie despăgubite de către guvernul român. Singurele bunuri româneşti care puteau fi recuperate erau cele pe care partea română era în măsură să dovedească că ar fi fost jefuite de trupele hitleriste şi horthyste în timpul retragerii acestora (în cazul cînd partea românească le putea identifica).

Prin articolul 30, România renunţa la toate reclamaţiile şi pretenţiile împotriva puterilor aliate şi asociate privind pagubele provocate de aliaţi statului sau unor cetăţeni români (de pildă, în urma bombardamentelor aeriene sau a bunurilor ridicate de armatele aliate operaţionale de pe teritoriul României).

Articolul 31 prevedea ca pînă la încheierea unor acorduri comerciale, timp de 18 luni Naţiunile Unite căpătau din oficiu „automat, în bloc şi necondiţionat" clauza naţiunii celei mai favorizate, fără drept de reciprocitate din partea română.

Singurul punct deosebit de luminos din tratatul de pace, în afara prevederilor care confirmau opera poporului român de lichidare a urmărilor nefaste ale dominaţiei fasciste şi de democratizare a ţării, era conţinutul articolului 2 care stipula că „Hotărîrile sentinţei de la Viena din 30 august 1940 sînt declarate nule şi neavenite. Frontiera dintre România şi Ungaria este restabilită prin articolul de faţă astfel cum exista la 1 ianuarie 1938".

Încă la conferinţa preliminară din primăvara anului 1946, mai precis la 7 mai 1946, consiliul miniştrilor de externe a celor 4 mari puteri învingătoare deciseseră în principiu anularea prevederilor dictatului fascist de la Viena. La 5 septembrie 1946, Comisia politică şi teritorială pentru România a adoptat în cea de a opta şedinţă a sa, textul articolului 2 privind anularea Dictatului de la Viena şi revenirea la graniţa antebelică.

Hotărîrea conferinţei de pace de la Paris reprezenta un act de justiţie, dar în acelaşi timp recunoaşterea caracterului românesc inviolabil al apartenenţei întregii Transilvanii la statul român.

Conferinţa celor 4 miniştri de externe de la New York din 4 noiembrie — 12 decembrie 1946 nu a adus modificări notabile faţă de cele hotărîte la conferinţa de pace de la Paris, în genere cererile unor ţări între care şi România de a se opera unele ameliorări privind clauzele economico-financiare împovărătoare nefiind luate, cu rari excepţii, în seamă.

În ciuda prevederilor nedrepte, care au afectat în deceniul următor evoluţia situaţiei social-economice, redresarea şi relansarea economică a României postbelice şi care au prejudiciat de asemenea poziţia şi posibilităţile de a se afirma deplin independenţa şi suveranitatea statului român, prezenţa sa activă pe firmamentul internaţional, încheierea Tratatului de pace a însemnat în fapt schimbarea statutului juridic internaţional al ţării noastre, marcînd sfîrşitul stării de armistiţiu, a creat condiţiile ca, odată împlinite pînă la ultimele consecinţe prevederile Tratatului,

www.dacoromanica.ro

după aceea România să-şi poată redobîndi independenţa şi suveranitatea deplină, să se poată afirma ca un factor activ, cu contribuţii originale în organizarea şi menţinerea păcii.

În nota remisă la 8 februarie 1947, spre a fi comunicată reprezentanţilor puterilor aliate, delegaţia română preciza că „semnînd Tratatul de pace impus de puterile aliate şi asociate, România declară prin reprezentanţii săi că va depune toate sforţările pentru a executa obligaţiile ce-i revin prin dispoziţiunile cuprinse în acest tratat" [47].

La 10 februarie 1947, a avut loc la Quai d'Orsay semnarea Tratatului de pace cu România. La 23 August 1947, în şedinţă solemnă, Adunarea deputaţilor a hotărît în unanimitate ratificarea lui, iar la 15 septembrie 1947, în urma schimbului instrumentelor de ratificare, Tratatul de pace cu România intra în vigoare.

Prin semnarea Tratatului de pace, România reintra în circuitul politic şi economico-financiar internaţional.

Transformările revoluţionare social-economice şi politice din anii 1944—1947, semnarea Tratatului de pace de către reprezentanţii guvernului revoluţionar democratic prezidat de dr. Petru Groza, politica de prietenie şi alianţă cu U.R.S.S. şi ţările de democraţie populară marcau smulgerea definitivă a României din sistemul ţărilor capitaliste, trecerea într-un stadiu nou de dezvoltare istorico-politică, a construcţiei noii societăţi socialiste şi a României pe pămîntul patriei noastre.

Liberă pe destinele sale, România contemporană se afirmă ca un factor activ, energic în promovarea unei politici de respect reciproc şi neamestec în afacerile interne ale altor popoare, de făurire a unei lumi eliberate de primejdia unui nou război, spre cristalizarea unei noi ordini economice şi politice internaţionale, a unei lumi a colaborării şi păcii.

NOTE

[1] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 1, Edit. Politică, Bucureşti, 1968, p. 380.

[2] *23 August 1944, Documente*, vol. II, 1944, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1984, p. 415.

[3] *Ibidem*, p. 417.

[4] O astfel de măsură făcuse obiectul negocierilor duse la Cairo şi Stockholm, fiind acceptată ca o alternativă posibilă îndeosebi în cadrul convorbirilor purtate la Stockholm pînă la mijlocul lunii iulie 1944.

[5] Hans Friessner *Verratene Schlachte. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn*, Hamburg, 1956, p. 87.

[6] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare, Arh. M. A. E.), fond E9 (Al doilea război mondial), vol. 383. *Evenimentele din România, 1944—1945*, f. 58.

[7] Vezi, pe larg, despre aceasta, *România şi marea victorie, o contribuţie de seamă la înfrîngerea fascismului, 23 August 1944 — 12 mai 1945*, Edit. militară, Bucureşti, 1985. Referindu-se la momentul întoarcerii armelor împotriva Germaniei hitleriste, generalul locotenent dr. Ilie Ceauşescu în „cuvînt înainte" la vol. III din culegerea de documente 23 August 1944 apreciază cu justeţe că „Intrarea României în războiul împotriva Reichului hitlerist la 23 August 1944 a avut toate atributele unui act de deplină şi legitimă suveranitate naţională, a fost expresia voinţei de neclintit a poporului român de a-şi salvgarda independenţa naţională, de a-şi croi de sine stătător viitorul... Deci, intrarea României în războiul împotriva Germaniei naziste a fost un act suveran, independent, efectuat prin opţiunea liberă a întregului popor (p. XIV—XV).

[8] Dealtfel, în ceea ce priveşte Partidul Comunist Român, încă din primul moment al declanşării agresiunii antisovietice, el s-a situat consecvent pe poziţia doborîrii dictaturii antonesciene şi întoarcerii concomitente a armelor împotriva hitleriştilor.

www.dacoromanica.ro

[9] Spre o astfel de înțelegere a faptelor, pleda inițial și luările de poziții oficiale și oficioase ale guvernului și statului sovietic. În declarația sa din 25 august 1944, V. Molotov ținea să precizeze că „în legătură cu desfășurarea evenimentelor din România guvernul sovietic socotește că nu e inutil să confirme declarația sa făcută în luna aprilie a acestui an:". Guvernul sovietic „socotește imperativ să restabilească independența României împreună (subl. ns. — T.U.) cu românii, eliberînd România de sub jugul german fascist". Și în continuare „conducerea sovietică consimte că în cazul cînd trupele române încetează operațiile militare și se angajează să ducă războiul de eliberare contra germanilor cot la cot cu Armata Roșie să le lase armele și să-i sprijine prin toate mijloacele întru îndeplinirea acestei misiuni nobile" (Arh. M.A.E., fond E9, vol. 383, f. 63). În 27 august 1944, agenția T.A.S.S. repeta integral propunerile făcute României pentru ieșirea acesteia din război. „Aceste condiții — preciza agenția T.A.S.S. — au fost respinse de guvernul Antonescu. Regele României și generalul Sănătescu președintele consiliului de miniștri a făcut cunoscut că acceptă aceste condiții". În seara aceleiași zile, Neal, redactorul diplomatic al agenției Reuter comenta: „Moscova confirmă acum că condițiile de armistițiu acordate de Uniunea Sovietică României sînt aceleași care au fost prezentate României în aprilie 1944". (Arh. MAE, fond E9, vol. 383, f. 45).

Aceste precizări, coroborate cu acceptul părții sovietice ca armistițiul să se încheie la Moscova îndreptățeau guvernul român să considere că între comandamentele sovietice și românești se vor stabili din primul moment relații de colaborare proprii participării la război de aceiași parte a frontului, că deci România, unitățile sale militare, avuția sa națională nu vor fi tratate ca inamice, ci ca aliate sau cel puțin cobeligerante în războiul antihitlerist.

[10] Cu privire la activitatea dusă de delegația română condusă de Lucrețiu Pătrășcanu la Moscova înainte și în ziua semnării convenției de armistițiu, vezi, pe larg, Arh. M.A.E., fond E9, vol. 161/944, f. 208—371; *Ibidem*, vol. 383/944, f. 68, 85—86.

[11] *Ibidem*, vol. 161/944, f. 241—244 (telegrama ministerului de externe român către Lucrețiu Pătrășcanu din 4 septembrie 1944 și f. 252—257 (memoriul delegației române/autor D. Dămăceanu/ din 6 septembrie 1944 prin care se cerea părții sovietice ca starea de cobeligerantă a României să fie aplicată în practică de unitățile sovietice în marș, chiar înainte de semnarea convenției de armistițiu).

[12] Absența totală sau insuficiența organelor de pază a frontierei de stat au ușurat sustragerea de bunuri, plecări sau intrări de persoane în sau de pe teritoriul țării noastre fără ca statul român să-și poată exercita din plin unul din atributele sale de stat independent și suveran: controlul circulației persoanelor, bunurilor etc. pe teritoriul său național).

[13] Un efect paralizant asupra activității diplomatice l-a avut, în acest sens, interzicerea folosirii mesajelor cifrate între guvern și oficiile sale din străinătate, ceea ce a împietat însăși asupra eficienței îndeplinirii de către România a obligațiilor sale internaționale.

[14] Ulterior, toate aceste bunuri, mai puțin cele scoase între timp în afara teritoriului României, s-au constituit în contribuția părții sovietice la întemeierea și funcționarea sovromurilor.

[15] *23 August 1944 Documente. 1944—1945*, vol. III, p. 191, 237, 288, 324—325, 361 (documentele 979, 988, 1010, 1021 și 1041).

[16] Cu privire la contenciosul raporturilor „interaliate" la conferințele preliminare vezi *Recueil de textes à l'usage des Conferences de paix*, Imprimerie Nationale, Paris, 1946, passim.

[17] *Ibidem* (corespondența relativă la lucrările conferinței de la Moscova din Decembrie 1945 a miniștrilor de externe ai U.R.S.S., S.U.A. și Marii Britanii purtată între guvernul provizoriu francez și ambasadorul S.U.A. la Paris); cf. W. W. Rostow *The Division of Europe after World War II: 1946*, Austin, University of Texas Press, 1981, p. 40—42, 108—109.

[18] Ion Enescu *Politica externă a României în perioada 1944—1947*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 161.

[19] *Ibidem*, p. 174—166, 170—174.

[20] *Ibidem*, p. 171, 174.

[21] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntarea la adunarea festivă cu prilejul celei de a 25-a aniversări a instaurării guvernului democratic de la 6 martie 1945*, Edit. politică, București, 1970, p. 20—21.

[22] Ilie Ceaușescu, Florin Constantiniu, Mihail Ionescu, *200 de zile mai devreme. Rolul României în scurtarea războiului în Europa*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984.

[23] „România liberă", 13 mai 1945.

[24] Noul Consiliu al miniștrilor de externe înlocuia și prelua (cu sarcini și plenipotențe sporite) activitatea fostei comisii consultative europene, ce funcționase pînă atunci tot la Londra.

[25] *Recueil de textes à l'usage des conférences de la paix* (în continuare: *Recueil de textes*).

[26] *Ibidem*, p. 34.

[27] *Ibidem*, p. 35.

[28] *Ibidem*, p. 41—42.

[29] *Ibidem*, p. 42.

[30] O eventuală recunoaștere a calității de aliat sau cobeligerant acordată României sau Bulgariei ținînd seama de participarea lor în ultimă fază a războiului antihitlerist ar fi putut să

www.dacoromanica.ro

permită acestor state să ceară prezervarea ca reparație a unei părți din bunurile inamice (germane, ungare, italiene) aflate pe sau în afara teritoriului lor, ceea ce s-ar fi operat pe seama totalului reparațiilor obținute de U.R.S.S. din Germania răsăriteană, Ungaria, Italia precum și din cele două țări sus amintite. În plus, recunoașterea calității de aliat sau cobeligerant României, ar fi deblocat bunurile și efectele românești (de stat sau particulare) puse sub sechestru în țările aliate occidentale și care se constituiau în bunuri inamice confiscabile definitiv în cazul cînd România ar fi fost calificată drept stat învins și la conferința de pace.

[31] Vezi, în acest sens, materialele prezentate de delegația guvernamentală română la conferința de pace *Mémoire sur l'effort militaire et économique de la Roumanie dans le guerre contre l'Allemagne et la Hongrie*; *Mémoire sur les réparations que la Roumanie demandé à la Hongrie*; *Mémoire concernant différents dispositions à inserer dans la traité avec la Hongrie* și *La Roumanie devant le Conférence de la paix*.

[32] În comunicatul din 30 octombrie 1943 al Conferinței de la Moscova, participanții la conferință s-au angajat ca după încetarea ostilităților să nu facă uz de forțele lor armate pe teritoriul altor țări decît în vederea menținerii păcii și securității naționale. La Ialta, în declarația asupra Europei eliberate, cele trei guverne se angajau ca pînă la încheierea păcii să sprijine instalarea unor guverne provizorii cît mai larg reprezentative, mai înaintea consultării voinței naționale din țările respective prin organizarea de alegeri.

[33] *Recueil de textes*, p. 47.

[34] *Ibidem*, p. 49 — 50.

[35] În realitate, conferința de pace s-a deschis abia la 29 iulie 1946 și s-a încheiat la 15 octombrie același an, iar conferința tripartită (quadripartită în cazul Italiei) de definitivare a tratatelor de pace s-a ținut la New York între 4 noiembrie — 12 decembrie 1946.

[36] *Recueil de textes*, p. 50.

[37] *Ibidem*, p. 75.

[38] În fapt, guvernele S.U.A. și Marii Britanii, bizuindu-se pe voturile guvernelor ce se aflau sub influența lor, s-au raliat propunerii adoptării unor decizii cu majoritate simplă urmărind punerea în inferioritate a U.R.S.S.-ului în cursul ședințelor plenare ale conferinței de pace.

[39] În calitate de observatori, S. Stoilov și R. Franasovici au prezentat membrilor Conferinței miniștrilor de externe o serie de memorii preliminarii privind punctul de vedere și deziderate le României, încă în faza de definitivare a proiectului de tratat de pace cu România. La 11 iulie 1946, a sosit la Paris o delegrație română de experți în probleme economice formată din I. Cristu, fostul președinte al comisiei române de aplicarea convenției de armistițiu, R. Zilber directorul Institutului român de conjunctură, Titus Cristureanu directorul acordurilor din Comisariatul comerțului exterior și alții. După sosirea la Paris a lui I. Gh. Maurer, care a preluat președenția acestei comisii economice române pentru studierea proiectului de Tratat de pace cu România, s-au întocmit mai multe memorii menite să atenueze duritatea și injustețea unor clauze economice introduse în proiectul de tratat (Șt. Lache, Gh. Țuțui, *România și conferința de pace de la Paris din 1946*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 224—225).

[40] În ședința din 7 mai 1946, Consiliul miniștrilor de externe a decis declararea dictatului de la Viena ca nul și neavenit și restabilirea frontierei româno-ungare existente la data de 1 ianuarie 1938, adică frontiera fixată prin tratatul de la Trianon din 1920.

[41] La aceiași dată, s-a adoptat rezoluția invitării lansate către statele cu care urma să se încheie tratatele de pace ca acestea să prezinte observațiile lor fiecare numai în ședințele (plenare sau în comisiile) în care se discuta propriul tratat de pace. La 31 iulie 1946, fusese publicat simultan la Londra, Paris, Washington și Moscova proiectul tratatului de pace cu România. El cuprindea un preambul și 8 părți cu 38 de articole și șase anexe.

[42] La 9 august 1946, consiliul de miniștri român a dezbătut textul proiectului de Tratat, a discutat și aprobat memoriile ce urmau să fie prezentate și a fixat poziția de principiu a delegației române la conferință. Expozeul dr. Petru Groza făcut presei în 12 august 1946 reflecta deplin poziția guvernului și statului român față de problemele ridicate de proiectul Tratatului de pace.

[43] De pildă, introducerea în proiectul Tratatului de pace ca dată a încetării ostilităților dintre România și Națiunile Unite în locul zilei de 24 august 1944 cum fusese inserată în convenția de armistițiu, ziua încheierii convenției de armistițiu — 12 septembrie 1944 — cu toate consecințele politico-militare, economio-financiare ce decurgeau din aceasta. Prin introducerea noii date toate bunurile românești sau străine de orice natură (depozite de materale, flota maritimă și fluvială, material de război etc.) care au fost ridicate de pe teritoriul României pînă la 12 septembrie 1944 erau considerate „trofee de război" prelevate de la „inamic" și deci nu intrau în contul reparațiilor pe care România urma să le dea Națiunilor Unite; în schimb, România devenea debitoare față de cetățenii Națiunilor Unite a căror bunuri fuscseră prelevate.

[44] Cu privire la componența, luările de cuvînt și întreaga activitate a delegației și reprezentanților României la conferința de pace de la Paris și ulterior la conferința de la New York vezi pe larg Ion Enescu, *op. cit.*, capit. IV și V *passim*; Șt. Lache, Gh. Țuțui, *op. cit.*, capit. VI și VII, passim precum și anexele; cf. Eliza Campus, *La Roumanie et la Conférence de la paix de Paris (1946—1947)* în „Revue roumaine d'histoire" nr. 1/1978, p. 121—140.

www.dacoromanica.ro

[45] De pildă, abia în 1955, România va fi primită în O.N.U., iar până în 1957 au fost prezente trupe străine pe teritoriul țării noastre, nu în virtutea unor tratate de alianță încheiate ulterior, ci ca urmare a unor prevederi din tratatul de pace cu România și cu Austria.

[46] Citatele se fac după *Tratat de pace între România și puterile aliate și asociate, semnat la Paris la 10 februarie 1947*, București, Ministerul Afacerilor străine, 1947.

[47] „Scînteia", 14 februarie 1947, p. 1.

LES PRÉLIMINAIRES DIPLOMATIQUES DE LA SIGNATURE DU TRAITÉ DE PAIX ENTRE LA ROUMANIE ET LES NATIONS UNIES

Résumé

L'étude analyse l'évolution du statut international de la Roumanie entre le 23 Août 1944, jour de la libération du pays du joug fascisto-hitlérien et le 10 février 1947, date de la conclusion Traité de paix avec les Nations Unies.

On relève l'état de cobelligérance active de la Roumanie dès l'aube du 24 août 1944, la dèlivrance du territoire du pays des troupes hitlériennes par les forces insurrectionnels roumains jusqu'au 1er septembre 1944, ce qui a permis l'accès rapide des armées soviétiques vers Balkans et de l'autre côté des Carpathes, vers la plaine pannonique, ainsi que la situation complexé créé dans les relations roumano-soviétiques comme suite de l'attermoyement de la signature de la convention de l'armistice, à peine le 12 septembre 1944.

Le statut international de la Roumanie, comme suite de la conclusion de la convention d'armistice restée en vigueur jusqu'en 1947, a été celle d'un État vaincu dont l'activité intérieure et extérieure se trouvait sous le contrôle de la commission alliée.

S'appuyant sur les documents officiels étrangers et roumains particuliérement les archives du ministère des Affaires étrangères, l'auteur présente les préliminaires de la conference de paix de Paris, les points de vue et la position adoptée par les grandes puissances victorieuses et la Roumanie à cette conférence. Par le Traité de paix, en dépit de ses grands sacrifices matériels et humains fournis pendant la guerre antihitlérienne, la Roumaine n'a pas reçu le droit d'État cobelligérant, d'où de lourdes charges et obligations économiques qui ont entravé la reconstruction et l'expansion economique du pays pour un long laps de temps, d'une part, et de l'autre des stipulations politiques, diplomatiques et militaires qui ont amoindri les possibilités de la Roumanie démocratique populaire d'agir dans toute sa plénetude durant la première décennie qui a suivi la comme un facteur actif dans la lutte pour une paix durable, fondée sur le respect mutuel des intérêts du chaque État (c'est à peine en 1955 que la Roumaine a été acceptée en tant que membre de l'O.N.U., pour ne donner qu'un seul exemple).

La Roumaine contemporaine, regagnant entièrement son indépendance et sa souveraineté d'État dans les années d'édification du socialisme dans notre pays, déploie une prodigieuse activité en faveur des principes de la coexistence pacifique, pour la protection des intérêts de tous les peuples et États, contre le politique d'immixtion et de diktat pratiquée jadis et à present par les puissances impérialistes.

www.dacoromanica.ro

SESIUNEA DE COMUNICĂRI A „COMPLEXULUI MUZEAL GOLEȘTI"

Sesiunea de comunicări organizată în zilele de 22 și 23 noiembrie 1986 de „Complexul Muzeal Goleşti" a coincis în acest an cu împlinirea a două decenii de la întemeierea „Muzeului viticulturii şi pomiculturii din România". Plasat în incinta fostei gospodării a Goleştilor şi conceput de la înfiinţare ca o instituţie naţională menită a ilustra o străveche şi importantă ocupaţie, a reconstitui imaginea satului viticol şi pomicol şi a arăta rolul lui în dăinuirea neîntreruptă a naţiunii române în spaţiul ei etnic, Muzeul—asociat cu acela memorial dedicat boierilor Goleşti—se înfăţişează astăzi, la capătul a două decenii de evoluţie şi amenajare sistematică, nu numai un model al genului, dar şi un centru de stimulare a cercetărilor în domeniul atît de important al istoriei agriculturii.

Comunicările prezentate la reuniunea din acest an au avut ca primă axă reliefarea unor alte ipostaze din istoria medie şi modernă a României, în atingere cu boierii Goleşti. S-au desprins astfel aspecte caracteristice ale vieţii politice din timpul domniilor lui Matei Basarab şi Constantin Brâncoveanu, precum şi momente din începuturile liberalismului din Principatele române în care sînt implicaţi, printre iniţiatori, Iordache şi Dinicu Golescu. Dintr-o epistolă inedită adresată Zincăi Golescu în 1836 i s-au întregit unele trăsături de caracter, s-a extins viziunea asupra unor legături şi preocupări în epocă. Alte comunicări au semnalat contribuţia unor descendenţi ai Goleştilor la evenimentele politico-militare legate de primul război mondial, integrarea lor în masivul efort al naţiunii soldat cu realizarea statului naţional unitar. Privite în raport cu contribuţiile istoriografice deja existente, îndeosebi cu acelea dedicate Goleştilor din epocile medie şi modernă—a căror viaţă şi activitate este în general bine conturată—, informaţiile despre descendenţii acestora dintr-o perioadă mai nouă sînt cu atît mai utile cu cît sînt dezvăluite aspecte inedite, scoase din arhivele locale. Se atestă că ilustra familie a Goleştilor a dat descendenţi care nu şi-au desmințit înaintaşii. Chiar dacă ei n-au mai avut rosturi proeminente comparabile cu ale strămoşilor, s-au integrat cursului luat de istoria naţională prin alăturarea la efortul colectiv al naţiunii pentru împlinirea idealurilor ei vitale.

Un interes justificat au stîrnit comunicările dedicate prezentării unor aspecte istorico-etnografice legate de practicarea viticulturii şi pomiculturii în România. Sînt de remarcat, mai întîi, unele consideraţii despre viticultura practicată în epoca romană, deduse din interpretarea unor resturi ceramice descoperite în castrele din judeţul Argeş. Alte intervenţii au adus în prim plan fenomenul mai larg al viticulturii şi pomiculturii desfăşurat pe o întindere mare de timp, începînd din secolul al XIV-lea pînă în secolul trecut. Este vorba de o privire cuprinzătoare în care sînt puse în lumină o serie de concluzii şi aprecieri despre implicaţiile unei asemenea ocupaţii, precum şi evoluţia lor în decursul atîtor secole scurse. O serie de observaţii au avut în vedere aspecte locale ale viticulturii şi pomiculturii din zonele Mehedinţi, Bucureşti, Slatina, Pădureni, Huşi, Muscel, Dolj etc. N-au lipsit interpretări consacrate vieţii social-economice a satelor de un asemenea profil din Ţara Românească şi nici constatările despre contribuţia viticulturii şi pomiculturii la stabilirea unor legături economice interzonale sau desfăşurate pe un spaţiu mai vast. Din aceeaşi perspectivă s-a proiectat o imagine asupra modului în care acea ocupaţie s-a constituit ca un element de unitate şi continuitate în sud-vestul României. Pline de interes au fost şi constatările despre sensul unor termeni viticoli sau pomicoli, implicaţii etnografice, construcţii aferente şi arhitectonica lor. Aspecte mai noi ale pomiculturii şi viticulturii, referitoare îndeosebi la modul în care erau practicate şi stimulate în judeţul Argeş, atît la începutul secolului nostru, cît şi astăzi, în noile împrejurări social-economice, au reţinut, de asemenea, atenţia unor specialişti.

O secţiune specială a reuniunii s-a ocupat de etnografia şi arta populară a judeţului Argeş. Prin comunicările prezentate s-a extins astfel aria anchetei istoriografice dinspre ocupaţia viticolă şi pomicolă strictă spre alte aspecte ale vieţii rurale, menite a lumina trecutul cît mai cuprinzător. Un loc deosebit a fost acordat zonei Ştefăneşti din fosta plasă a Podgoriei, judeţul Muscel. Într-un asemenea context au fost reliefate cutume şi credinţe străvechi sau mai noi din Argeş şi Muscel, precum şi rolul acestora ca factor de coeziune la scara întregii comunităţi naţionale.

Desfăşurată atît la Piteşti cît şi la Goleşti, sesiunea, ca şi în alţi ani, a avut, printre altele, ca obiectiv darea în circuitul de vizitare a unei case de viticultori din Dobridor, judeţul Dolj. În acest mod, gospodăriile viticole şi pomicole au încă un „exponat" reprezentativ. Muzeul se dovedeşte astfel un centru naţional de concentrare a celor mai caracteristice locuinţe de un asemenea profil. Apreciem că, prin noua achiziţie, muzeul s-a diversificat, îmbogăţindu-şi şi alte colecţii şi desăvîrşindu-se permanent. Organizatorii lui, îndeosebi directorul, Vasile Novac,

www.dacoromanica.ro

merită toate felicitările pentru știința și pasiunea puse în transformarea instituției lor într-un focar de cultură printre cele mai reprezentative din județ și din țară.

Apostol Stan

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ DIN 1986 A SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE ORGANIZATĂ LA CĂLĂRAȘI

Societatea de Științe Istorice din România, împreună cu Inspectoratul școlar județean Călărași, filialele ei din București și Călărași a organizat sesiunea științifică anuală, cu tema: *Din activitatea științifică și metodică a filialelor Societății de științe istorice din R.S. România.* Ea a vut loc în municipiul Călărași, la 12 noiembrie 1986, și s-a desfășurat în ședința plenară și în două secții: de istorie; de metodică.

După cuvîntul de deschidere din partea organelor județene de partid și de stat și cuvîntul de salut din partea conducerii Societății de Științe Istorice, au fost prezentate comunicările: *Aspecte mai puțin cunoscute ale unității culturale românești, în perioada 1859—1877*, prof. dr. Nichita Adăniloaie, vicepreședinte al Societății de Științe Istorice; *Relațiile româno-sîrbe în perioada 1866—1878*, lector univ. Ion Gh. Șendrulescu, secretarul Societății de Științe Istorice; *Contribuții la studiul relațiilor germano-japoneze în timpul celui de-al doilea război mondial*, prof. univ. dr. Zorin Zamfir, Universitatea din București; *Anul revoluționar 1848 în județul Călărași*, prof. Vasile Zaim, președintele filialei din Călărași a Societății de Științe Istorice; *Cîteva considerații despre scrierea istoriei prezentului*, conf. univ. Constantin Mocanu, Academia de partid pentru învățămînt social-politic, vicepreședinte al filialei din București a Societății de Științe Istorice; *Frămîntări și mișcări țărănești în Banat, în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, prof. emerit Dan Popescu, președintele filialei din Lugoj a Societății de Științe Istorice, județul Timiș; *Evoluții și aspecte noi în confruntările de idei*, lector univ. dr. Nicolae Dinuț, Universitatea din București.

Lucrările [illegible] ale celor două secții au constat în prezentarea următoarelor comunicări: *Circulația monetară postaureliană în Cîmpia Dunării*, prof. Cornel Popa, Liceul industrial nr. 3 din București; *Aspecte privind viața culturală a orașului Călărași în perioada interbelică*, Constantin Tudor, directorul filialei din județul Călărași a Arhivelor Statului; *Educația materialist-științifică a elevilor prin lecțiile de istorie*, prof. Constantin Hociotă, Liceul Industrial „Al. Sahia" din Oltenița, județul Giurgiu; *Procesul formării orașelor medievale — expresie a dezvoltării economico-sociale și politice a teritoriilor extracarpatice românești*, prof. Stanciu Filip, Școala Generală, comuna Radovanu, județul Călărași; *Folosirea textului în predarea lecției de istorie*, prof. Petru Demetru Popescu, Liceul industrial nr. 21 din București; *Modalități privind examinarea elevilor în cadrul lecțiilor d istoria României, în faza recapitulării finale*, prof. C. Dragomirescu, inspector școlar, președintele filialei din Giurgiu a Societății de Științe Istorice și prof. Victor Ciobanu, Liceul „Ion Maiorescu" din Giurgiu; *Problematizarea — strategie didactică în dezvoltarea cursului de Probleme fundamentale ale istoriei universale a lumii antice și medievale*, prof. Vasile Sigartău, secretar al filialei din București a Societății de Științe Istorice; *Trecerea de la domniile pămîntene la domniile fanariote*, prof. Nicolae Mavrodin, Școala Generală, comuna Curcani, județul Călărași; *Participarea populației din județul Călărași la războiul de independență din 1877—1878*, prof. Gheorghe Dinu, Liceul industrial nr. 1 Călărași.

În cele 16 comunicări au fost abordate teme dintre cele mai interesante, cuprinderea lor mergînd de la antichitate pînă la istoria prezentului — mai numeroase fiind însă cu privire la epoca modernă a României; modalitățile de tratare au fost diferențiate, de la examinarea concretă, analitic-documentară, pînă la considerații mai generale de filosofie, teorie și metodă a istoriei. Din toate a rezultat efortul lăudabil al autorilor de a aduce dorite contribuții în dezvoltarea mereu mai argumentată a problemelor actuale care se află în atenția științei istorice românești, de a evidenția justețea, importanța deosebită a concepției partidului nostru comunist afirmată plenar mai recent, potrivit căreia este pregnant necesară cercetarea și reliefarea trăsăturilor unitare ale istoriei unice a poporului român, a marilor lui merite în promovarea — și realizarea idealurilor de independență și unitate, de pace și progres. Se vor împlini 110 ani de la proclamarea Independenței și cimentarea ei prin jertfele date în războiul drept antiotoman, două-trei comunicări s-au ocupat, mai direct, de aspecte ale dezvoltării culturale românești înainte de 1877, ale relațiilor internaționale, inclusiv participarea la lupta militară de eliberare — cu referire la județul care a găzduit Sesiunea. Istoria prezentului a fost tratată în sensul că pentru România o eră nouă, contemporană a început odată cu orizonturile deschise de 23 August 1944, și că, deși știința istoriei a fost și este încă înțeleasă ca o cunoaștere despre trecut ea totuși, mai ales dacă-i redefinită mai profund, are în obiectul său și *prezentul, prezent* care el însuși se cere să fie *definit* din unghiul concepției istorice.

Constantin Mocanu

www.dacoromanica.ro

A XII-A ÎNTÎLNIRE ȘTIINȚIFICĂ A COMISIEI MIXTE ROMÂNO-SOVIETICE DE ISTORIE

În zilele de 28—30 octombrie 1986 s-au desfășurat la Moscova, în organizarea Academiei de Științe a U.R.S.S., lucrările celei de-a XII-a întîlniri științifice a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie pe tema: *Teoria și practica construcției socialismului în R. S. România și U.R.S.S. în lumina documentelor Congresului al XIII-lea al Partidului Comunist Român și al XVII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice.*

Din partea română la lucrări au participat: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R. S. România, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga", președintele părții române în comisia mixtă; prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, decanul Facultății de istorie — filozofie a Universității București, directorul Institutului de studii sud-est europene, vicepreședinte al părții române în Comisia mixtă; dr. Ioan Chiper, cerc. șt. principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga", secretarul părții române în comisia mixtă: prof. univ. dr. Iulian Cîrțină, prorector al Universității București, vicepreședinte al Asociației de prietenie româno-sovietice; dr. Gheorghe Surpat, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C. C. al P. C. R.; conf. univ. dr. Viorel Cornescu, șeful catedrei de economie politică-sociologie-socialism științific de la Universitatea București; conf. univ. dr. Ioan Scurtu de la Facultatea de istorie-filozofie a Universității București și dr. Florin Constantiniu, cerc. șt. principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga".

Partea sovietică a fost reprezentată la lucrările comisiei mixte de: acad. Isac I. Minț, președintele părții sovietice în Comisia mixtă; dr. Vladlen N. Vinogradov, director adjunct al Institutului de slavistică și balcanistică al Academiei de științe a U.R.S.S., vicepreședinte al părții sovietice în comisia mixtă; candidat în științe istorice Lidia E. Semenova, cerc. șt. principal la Institutul de slavistică și balcanistică, secretara părții sovietice în comisia mixtă; dr. Vladimir P. Dmitrenko, cerc. șt. principal la Institutul de istoria U.R.S.S. al Academiei de Științe a U.R.S.S.; dr. Vilnis I. Sipols, șef de sector la Institutul de istorie U.R.S.S., dr. Mihail A. Muntean, șef de sector la Institutul de istoria sistemului socialist mondial; dr. Alexei A. Șeveakov, cerc. șt. principal la Institutul de istoria U.R.S.S.; candidat în științe istorice, Nikolai P. Kalmikov, director adjunct al Institutului de istorie universală al Academiei de Științe a U.R.S.S.; candidat în științe istorice, Tatiana A. Pokivailova, cerc șt. principal la Institutul de slavistică și balcanistică; candidat în științe economice Nadejda V. Feit, cerc. șt. principal la Institutul de istoria sistemului socialist mondial.

Lucrările întîlnirii științifice au început în ziua de 28 octombrie 1986, prin cuvintele introductive rostite de președinții celor două părți în comisia mixtă de istorie, Isac I. Minț și Ștefan Ștefănescu. Au fost făcute cu acest prilej aprecieri asupra bilanțului colaborării de pînă acum în cadrul comisiei mixte româno-sovietice de istorie și s-a precizat locul și rolul pe care îl are — prin tematica sa deosebită — această nouă întîlnire a istoricilor români și sovietici.

În continuare au fost prezentate următoarele referate: *Congresul al XXVII-lea al P. C. U. S. și dezvoltarea concepției socialismului"* (V. D. Dmitrenko); *General și particular în teoria și practica construirii socialismului în România, în lumina documentelor Partidului Comunist Român, a tezelor Congresului al XIII-lea al Partidului Comunist Român* (Gheorghe Surpat); *Congresul al XXVII-lea al P.C.U.S. și politica externă a U.R.S.S.* (V. I. Sipols); *Coordonatele fundamentale ale politicii externe a Partidului Comunist Român și României Socialiste în lumina documentelor celui de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român* (Fl. Constantiniu).

Lucrările reuniunii au continuat în ziua de 29 octombrie 1986 cu prezentarea următoarelor referate: *Problemele unității comunității socialiste mondiale în materialele Congresului al XXVII-lea al P.C.U.S.* (M. A. Muntean); *Locul și rolul Partidului Comunist Român în actuala etapă de dezvoltare a României Socialiste, în conformitate cu orientările date de cel de-al XIII-lea Congres al P.C.R.* (Gh. I. Ioniță); *Congresul al XXVII-lea al P.C.U.S. și sarcinile istoricilor sovietici în domeniul istoriei universale* (N. P. Kalmikov); *Activitatea politico-ideologică pentru ridicarea conștiinței socialiste și formarea omului nou, obiectiv de covîrșitoare însemnătate în etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate în România* (I. Cîrțină).

Au urmat întrebări și discuții pe marginea referatelor prezentate pînă în acest punct al programului. Au luat cuvîntul: A. A. Iazkova, I. I. Minț, Fl. Constantiniu, E. I. Spivakovski și Ștefan Ștefănescu.

În după-amiaza aceleiași zile au fost prezentate referatele: *Dezvoltarea economică și politică a țărilor comunității socialiste și influența ei pe plan internațional* (A. A. Șeveakov) și *Relațiile dintre P.C.R. și P. C. U. S., dintre România Socialistă și U. R. S. S. în lumina documentelor Congresului al XIII-lea și a înțelegerilor convenite cu prilejul întîlnirilor între conducătorii partidelor și țărilor noastre, tovarășii Nicolae Ceaușescu și Mihail Gorbaciov* (I. Chiper).

La discuții pe marginea rapoartelor expuse au luat cuvîntul: M. A. Muntean, I. Chiper, Fl. Constantiniu, A. A. Șeveakov, Gh. I. Ioniță și V. N. Vinogradov.

www.dacoromanica.ro

În ziua următoare, 30 octombrie 1986, la primele ore ale dimineții, delegația istoricilor români a fost primită la Comitetul Național al istoricilor din U. R. S. S. unde a avut loc o, discuție cuprinzătoare asupra colaborării între istoricii din R. S. România și U. R. S. S. precum și în legătură cu desfășurarea celei de-a XII-a reuniuni a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie. Istoricii români au fost primiți în acest cadru de Alexandru Aganovici Ciubarian, secretarul general al Comitetului Național al istoricilor din U. R. S. S. Din partea istoricilor sovietici au fost prezenți la convorbiri: I. I. Minț, V. N. Vinogradov și L. E. Semenova.

La reluarea lucrărilor întîlnirii științifice româno-sovietice au fost prezentate următoarele referate: *Perspectivele fundamentale ale direcției dezvoltării relațiilor economice sovieto-române* (N. V. Feit); *Direcțiile de dezvoltare ale economiei socialiste a României în cincinalul 1986—1990 în conformitate cu orientările Congresului al XIII-lea al P.C.R și ale documentelor de partid următoare* (V. Cornescu); *Congresul al XXVII-lea al P. C. U. S și Congresul al XIII-lea al P. C. R. despre direcțiile fundamentale ale politicii agrare în U. R. S. S. și R. S. România în etapa actuală"* (T. A. Pokivailova); *Perfecționarea activității statului și organelor sale, a întregului sistem de conducere democratică a vieții politice și economico-sociale din România Socialistă în lumina documentelor Congresului al XIII-lea al Partidului Comunist Român* (I. Scurtu).

La discuții pe marginea ultimelor referate prezentate au participat I. I. Minț, A. A. Șeveakov, V. Cornescu, I. Scurtu, Gh. I. Ioniță.

Concluziile pe marginea lucrărilor comisiei mixte a istoricilor au fost trase de președinții celor două părți, Ștefan Ștefănescu și I. I. Minț.

În încheiere a fost adoptat textul protocolului întîlnirii în care se consemnează că atît în referatele prezentate cît și în luările de cuvînt ale participanților la întîlnire a fost abordată o largă gamă de probleme de larg interes pentru istoria contemporană a țărilor și popoarelor noastre, au fost evidențiate eforturile susținute ale conducerilor P. C. R. și P. C. U. S., ale României Socialiste și U. R. S. S. orientate în prezent spre reducerea armelor nucleare și convenționale. În acest context a fost subliniată însemnătatea propunerilor sovietice formulate la Rejkyavik privind înlăturarea războiului nuclear. S-a dat o înaltă apreciere, totodată, inițiativelor românești, ale președintelui Nicolae Ceaușescu pentru dezarmare și pace.

Participanții la întîlnirea comisiei mixte au consemnat în protocolul încheiat adeziunea lor la chemarea adresată istoricilor din lumea întreagă la ședința Biroului Comitetului Internațional de Științe Istorice, ținută la Drezda, la 19 septembrie 1986.

În cadrul reuniunii comisiei mixte de la Moscova s-a convenit — și a fost consemnat în textul protocolului — ca la cea de-a XIII-a întîlnire ce se va organiza în România, în cursul anului 1987, să fie dezbătute următoarele teme: a) *Revoluția din Octombrie și Europa de sud-est* (cu prilejul celei de-a 70-a aniversări a lui Octombrie 1917); b) *Dezvoltarea culturii în România și Rusia în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea* — cercetări comparative.

În zilele de 31 octombrie și 1 noiembrie 1986 participanților români la reuniunea Comisiei mixte româno-sovietice de istorie le-a fost oferită o vizită de documentare în R. S. S. Letonă. Vizita a început, la Riga, cu o primire la Prezidiul Academiei de Științe din R. S. S. Letonă. Din partea forului academic leton, istoricii români au fost salutați de acad. Aleksandru Drizulis, membru al C. C. al Partidului Comunist din Letonia, vicepreședinte al Sovietului Suprem al R. S. S. Letonă, vicepreședinte al Academiei de Științe a R. S. S. Letonă. Au fost de față reprezentanți de seamă ai domeniilor de cercetare ce stau în atenția Institutului de istorie al Academiei de Științe a R. S. S. Letonă. Cu acest prilej a avut loc o discuție interesantă și complexă asupra activității de cercetare a istoriei în țările noastre.

În cursul după-amiezii zilei de 31 octombrie 1986 au fost vizitate muzee de istorie ale orașului Riga, orașul vechi, cartiere și zone de interes deosebit ale noului oraș Riga.

În cursul zilei de 1 noiembrie 1986 a fost vizitat Complexul istoric medieval de la Sigulda situat în pitoreasca zonă pe care localnicii o denumesc Elveția letonă. A fost vizitat de asemenea Parcul Daina, în cuprinsul căruia au fost admirate sculpturile alegorice de o rară frumusețe și forță sugestivă ale artistului leton Indulis Ranka.

În continuare a fost vizitată Iurmala, denumirea litoralului leton la Marea Baltică.

Revenită la Moscova, în ziua de 2 noiembrie 1986, delegația istoricilor români a continuat să viziteze o serie de locuri și monumente istorice ale Capitalei sovietice, pregătindu-se pentru întoarcerea în patrie.

Astfel s-a încheiat încă o întîlnire reușită și utilă a Comisiei mixte a istoricilor din România și U. R. S. S., expresie edificatoare a bunelor relații statornicite între oamenii de știință din țările noastre.

www.dacoromanica.ro

Gh. I. Ioniță

CONGRESUL INTERNAȚIONAL ORGANIZAT DE INSTITUTUL MONUMENTA GERMANIAE HISTORICA

În zilele de 16—19 septembrie 1986, a avut loc la München congresul cu tema *Falsurile din evul mediu.* În decursul congresului au fost prezentate 25 de comunicări, toate în ședințe plenare. Acestora li s-a adăugat prelegerea introductivă a lui Umberto Eco (Italia), intitulată *Tipolgia falsurilor.* În ședința de încheiere a mai vorbit Horst Fuhrmann, președintele Institutului organizator.

Comunicările au cuprins o gamă foarte variată de probleme, scoțind în evidență falsurile și scopurile lor, care au apărut în toate domeniile vieții social-politice medievale. Însăși noțiunea de fals a fost interpretată foarte larg, cuprinzînd o gamă mare de ipostaze, începînd cu falsul operat cu bună știință și terminînd cu afirmațiile generate de neștiință.

S-au remarcat printre altele comunicarea profesorului Franz-Iosef Schmale (Bochum), care a analizat falsurile apărute în istoriografie.

Un număr de patru referate semnate de Peter Landau (Regensburg) Gerhard Schmitz (Tübingen), Roger E. Reynolds (Toronto) și Uta R. Blumenthal (Washington) au vorbit despre textele de legi falsificate, ca cele cuprinse în colecția lui Grațian, în textele sinoadelor, capitularelor ca și cele operate de către canoniștii reformei bisericești din secolul al XI-lea.

O ședință plenară a fost dedicată diplomelor false. C. Brühl (Giessen) a scos în evidență dezvoltarea metodelor de identificare a falsurilor diplomatice. Alți vorbitori au relevat cîteva cazuri renumite de falsuri diplomatice ca de exemplu Georges Despy (Brüxelles, care a prezentat tipologia actelor false atribuite ducilor din Lorena de Jos (1050—1100).

În a treia zi a congresului Giles Constable (Princeton) a abordat problema scrisorilor contrafăcute, Heinz Jürgen Beyer (Saarbrücken), a vorbit despre scrisorile false ce vesteau, în 1132, sosirea papei în Lombardia, periclitată de Imperiul German. Alte comunicări au scos în evidență și alte aspecte ale problemei. O atmosferă animată a dominat în timpul referatului susținut de Dieter Schaller (Bonn) în timp ce prezenta problema scrisorilor de dragoste contrafăcute.

O analiză serioasă le-a revenit problemelor cuprinse în tematica *Evlavie și fals.* În cadrul principalului referat expus de F. Graus (Basel) au fost relevate multiplele aspecte ale acestei problematici. Remarcăm și comunicarea lui Robert Lerner în care a vorbit despre profețiile fictive.

Nu au lipsit nici comunicările ce au relevat măsurile luate de stat și biserică pentru a împiedica falsurile.

La congres au participat peste 600 de istorici din 25 de țări, printre care și din România. La discuții au luat parte un număr destul de mare de specialiști.

Dat fiind profilul institutului organizator și prezența precumpănitoare a participanților din țările germanofone, în cadrul congresului au fost abordate în principal probleme legate de istoria țărilor germanofone și mai ales de izvoarele latine. Referirile la istoria altor țări, printre ele și România, au fost puține.

Reținem, în concluzie, ideea fundamentală a congresului și mai ales metodologia modernă utilizată în vederea spulberării falsurilor și ficțiunilor istorice. Este o direcție de cercetări de cel mai mare interes. Congresul de la München a dovedit-o iar noi manifestări științifice vor trebui să ducă mai departe ceea ce s-a cîștigat.

Eugen Glück

www.dacoromanica.ro

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

* * * *Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907*, vol. IV, Edit. Academiei, București, 1986, 453 p.

Cel de al patrulea volum din seria de *Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907* conține materiale referitoare la desfășurarea marii răscoale în județele din stînga și dreapta Oltului. Sînt inserate astfel documente privind răscoala țăranilor în județele Dolj, Romanați, Mehedinți, Vîlcea, Gorj, Olt, Argeș și Muscel.

Prezentul volum, ca de altfel și celelalte trei apărute în perioada 1976—1984, este rodul colaborării unui grup de cercetători din cadrul Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C. C. al P. C. R., Institutului de istorie „N. Iorga" și Direcției Generale a Arhivelor statului. El apare sub îngrijirea unui colectiv de specialiști format din Ion Popescu-Puțuri și Andrei Otetea (coordonatori), Marin Badea, Coralia Fotino, Ion Ilincioiu și Mircea Iosa. La întocmirea acestui volum au mai colaborat: Marin Florescu, Augustin Deac, Damian Hurezeanu, Traian Lungu, Vasile Niculae, Rodica Șoimescu, Georgeta Tudoran. Referenți științifici: Vasile Arimia, Anastasie Iordache, Gheorghe Unc.

Marea răscoală a țăranilor din anul 1907, unul din cele mai semnificative momente din lupta revoluționară a poporului român pentru dreptate socială, desfășurată în perioada de ascensiune a capitalismului, a dovedit profunda nemulțumire a maselor de țărani — care reprezentau peste 80% din populația României — față de stările social-economice ale țării, și îndeosebi față de exploatarea la care erau supuse.

Eveniment cu profunde urmări în viața social-economică și politică a țării, marea confruntare socială din primăvara anului 1907 și-a găsit o amplă reflectare în documentele vremii.

Este meritul autorilor volumului recenzat că au reușit să facă o selecție din vastitatea materialului depistat în numeroase fonduri arhivistice locale și centrale, incluzînd aici 584 de documente dintre cele mai semnificative pentru răscoala țăranilor în județele mai sus amintite.

Marea majoritate a documentelor din volumul al IV-lea provin din surse oficiale; telegrame ale autorităților locale, îndeosebi prefecți, către organele superioare ale administrației de stat: primul ministru, ministru de interne, ministru de justiție sau celui de război, ordine și circulare ale guvernului către prefecți etc.

Sînt incluse, de asemenea, declarații luate țăranilor arestați în timpul răscoalei, din care reies cu claritate cauzele ce i-au determinat să se ridice la luptă.

Volumul începe cu documentele privind răscoala țăranilor din județul Dolj, unde însă de la începutul lunii martie s-au semnalat frămîntări ale țăranilor. La 12 martie prefectul județului solicita ministrului de război „deplasarea de urgență la Craiova a unui nou regiment" deoarece se aprecia că reședința județului este „serios amenințată de răsculați" (doc. nr. 10, județul Dolj).

În județele Romanați, Gorj, Vîlcea, deși prefecții raportau ministrului de interne la mijlocul lunii martie despre măsurile luate pentru preîntîmpinarea răscoalei, aceasta a izbucnit în zilele imediat următoare în toate aceste județe.

În volum sînt incluse numeroase tabele pe comune cu țăranii implicați în răscoală.

Multe documente din volum se referă la acțiunile de urmărire de către autoritățile de stat a țăranilor răsculați.

Neținînd seama de cauzele profunde care au împins pe țărani la răscoală, guvernul a recurs la măsuri dintre cele mai aspre. Astfel, în volum este publicată adresa comandantului diviziei a II-a din cadrul Corpului I Armată către prefectul județului Dolj prin care se cerea să se aducă la cunoștință generală că „pentru liniștirea spiritelor și înăbușirea oricărei încercări de răzvrătire... trupele au ordin să tragă atît cu armele cît și cu tunurile" (doc. nr. 33, județul Dolj). Tot în acest sens ministrul de interne I. I. C. Brătianu atrăgea atenția prefectului județului Vîlcea „asupra absolutei necesități de a reprima chiar din primul moment, în modul cel mai energic, orice bandă care ar comite acte de violență sau incendieri" (doc. nr. 45, județul Vîlcea). În urma aplicării acestor măsuri sute de țărani răsculați au fost împușcați (doc. nr. 36, 41, județul Olt; nr. 43, 52, județul Dolj; nr. 26, 27, 28, județul Romanați).

În cele trei săptămîni de luptă revoluționară, răscoala a antrenat mii de țărani, lupta lor cunoscînd forme dintre cele mai variate. Și în aceste județe, cea mai frecventă formă de luptă a țăranilor răsculați a fost atacarea proprietarilor mari, incendierea conacelor, împărțirea în loturi a pămîntului, a cerealelor și a altor bunuri mobile ale moșierilor sau arendașilor. (doc. nr. 46, 85, județul Dolj; nr. 11, 13, județul Vîlcea; nr. 1, 2, 3, județul Romanați). Țăranii distrugeau

www.dacoromanica.ro

actele de învoieli agricole, condicile în care erau înscrise oneroasele obligații contractuale ale țăranilor. La aceste forme obișnuite de luptă întîlnite în majoritatea localităților răsculate, s-au adăugat în județele care fac obiectul prezentului volum, elemente noi cum sînt: ciocnirea țăranilor cu unități militare însărcinate cu reprimarea răscoalei, distrugerea gărilor și a liniilor de cale ferată pentru a împiedica sosirea trupelor în zonele răsculate, ruperea firelor telefonice în vederea izolării localităților răsculate de reședința de județ (doc. nr. 16, 17, județul Olt; nr. 24, 28, județul Dolj).

Documentele pun în evidență forța de angajare în luptă a țăranilor, îndeosebi din județele Dolj, Romanați și Olt, precum și duritatea excesivă a unora din confruntările dintre răsculați și unitățile militare însărcinate cu reprimarea răscoalei.

Documentele inserate în volum semnalează numeroase încercări ale răsculaților de a ataca primăriile sau de a pătrunde în orașe și mai ales în reședințele de județ (doc. nr. 10, județul Dolj; nr. 15, județul Gorj). Speriate, autoritățile de stat din județ, precum și moșierii și arendașii refugiați în aceste orașe de teama răsculaților, cereau ministrului de război forțe militare suplimentare.

Volumul începe cu o introducere în care sînt reliefate aspectele mai importante ale materialelor incluse. Documentele sînt aranjate pe județe, iar în cadrul județelor în ordine cronologică, ceea ce oferă un tablou clar al desfășurării răscoalei în fiecare județ. S-au respectat și în acest volum normele științifice de editare a documentelor și metodologia de lucru folosite în volumele anterioare. Și în acest volum s-a considerat necesar — așa cum se menționează în Prefață — să se includă unele documente care au mai fost publicate, dar al căror conținut contribuie la întregirea unor aspecte esențiale ale răscoalei.

În concluzie, volumul de față, care continuă preocupările cercetătorilor de istorie din țara noastră de a pune în evidență în lumina concepției profund științifice a partidului nostru, lupta seculară a țărănimii române pentru dreptate socială, are meritul de a oferi istoricilor izvoare documentare, în mare parte inedite, care vor îmbogăți documentația acestui moment semnificativ din istoria poporului român.

Natalia Tampa

ISTVÁN IMREH, *A törvényhozó székely falu* (Satul secuiesc — alcătuitor de statute comunale), Edit. Kriterion, Bukarest, 1983, 548 p.

Studierea și publicarea statutelor comunale au în istoriografie europeană o veche tradiție. Încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea Iacob Grimm a inițiat cunoscuta publicație *Weisthümer*, din care primul volum a văzut lumina tiparului în anul 1840, publicîndu-se, apoi pînă la 1878, încă șase volume. În 1870 a apărut și primul volum din publicația academică austriacă *Österreichische Weistümer*, publicație din care pînă în 1966 au fost editate 16 volume. Între 1914 și 1952 au văzut lumina tiparului 11 volume din publicația cuprinzînd statutele comunale ale satelor norvegiene.

Dacă pînă la primul război mondial a dominat în istoriografie mai cu seamă publicarea izvoarelor sau studierea cu precădere a statutelor comunale din punct de vedere juridic, începînd din perioada interbelică, dar îndeosebi după cel de al doilea război mondial, ele au început să fie studiate pentru reconstituirea vieții cotidiene, a stărilor economice și sociale care caracterizau viața comunităților sătești în perioada precapitalistă. Noua orientare a istoriografiei europene în acest domeniu a fost și este ilustrată de istorici și sociologi cu renume ca Max Weber, Marc Bloch, Fernand Braudel, Werner Sombart, Pierre Chaunu, Georges Duby, A. J. Gurevici, Eric Hobsbawn, W. Kula, Fredrich Lütge, Ferdinand Tremel, Karl Siegfried Lütge, și alții.

Profesorul István Imreh se ocupă și el de peste patru decenii cu problema statutelor comunale din satele secuiești. Încă în 1947, după o serie de studii, a publicat prima lui monografie mai amplă și mai bogată în informații și idei inoitoare. În sfîrșit, monografia la care ne referim în continuare, profesorul István Imreh sintetizează roadele bogatei sale activități în studierea obștilor sătești la secui începînd din secolul al XVI-lea și pînă la revoluția din 1848. Din punct de vedere cronologic tema a fost circumscrisă de autor sau mai bine zis a fost impusă autorului de izvoarele pe care se bazează, căci statutele sătești ori comunale scrise au apărut spre sfîrșitul secolului al XVI-lea. Profesorul Imreh subliniază faptul că reglementări interne au existat și mai înainte, ele sînt confirmate de diferite izvoare, dar începutul codificării și redactării lor poate fi plasat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Schimbările economice și sociale care au dus pînă la urmă la spargerea obștilor sătești tradiționale, spargere sau dezagregare pecetluită de revoluția burgheză, care a consfințit, în Transilvania, lichidarea iobăgiei și a raporturilor agrare specifice feudalismului, au dus la pierderea funcției pe care o îndeplineau statutele sătești în reglementarea [illegible] și dispărut.

www.dacoromanica.ro

Prezentînd pe scurt ampla monografie a profesorului István Imreh se impun de la început cîteva precizări. Prima dintre acestea constă în aceea că lucrarea este alcătuită din două părți distincte : dintr-un amplu studiu introductiv de 274 de pagini și din publicarea a 72 de statute sătești din perioada 1581—1846. În felul său lucrarea constituie, deci, o premieră în istoriografia din țara noastră. Dincolo însă de noutatea ei, definită de publicarea și analiza amplă a acestui nou gen de izvoare puse în valoare pentru prima dată în istoriografia de la noi, monografia profesorului Imreh se distinge și prin aceea că autorul studiază fenomenul supus investigației în contactul său firesc și real. El încearcă să stabilească trăsăturile generale și particulare ale obștei sătești la secui raportîndu-le la obștea sătească din comitatele transilvane, din scaunele sătești, precum și din Țara Românească și Moldova. Metoda comparatistă, bazată pe folosirea întregii literaturi românești de specialitate, oferă studiului realizat de autor nu numai o armătură documentară solidă, dar și un caracter nuanțat și multilateral. Tot în acest cadru metodologic profesorul Imreh recurge la comparații și în ce privește viața rurală din alte zone ale Europei. În acest context el se folosește de bogata literatură germană și franceză în special și compară statutele comunităților rurale secuiești cu izvoarele de acest gen din viața rurală franceză (coutume), germană (Weisthümer), spaniole (fueros) și italiene (statuta) etc.

Profesorul István Imreh studiază, deci, obștea sătească la secui în toată complexitatea ei, urmărește evoluția raporturilor dintre gospodăria individuală a țăranului în cadrele fixate de comunitatea sătească atît sub aspectul proprietății asupra pămîntului și al dreptului de folosință cît și sub cel al muncii. Această analiză în detaliu este precedată însă de un amplu capitol referitor la condițiile în care au apărut și la secui statutele comuale, la împrejurările care au impus și au definit modalitățile de redactare ale acestor statute. Autorul amintește că cele mai vechi statute comunale din secuime (textele cărora ne sînt cunoscute) datează din anul 1581. În ceea ce privește formalitățile în care statutele comunale la secui au luat ființă el subliniază următoarele : la adoptarea și redactarea statutelor erau prezenți toți capii de familie din obștea sătească sau cel puțin reprezentanții desemnați ai tuturor păturilor și categoriilor sociale. Adunările se țineau, de obicei, la curia unuia dintre membrii de vază a comunității, eventual în curtea judelui satului, căci în actul redactat trebuia să fie precizat locul și data redactării. Evident, cei care redactau hotărîrile luate de membrii comunității erau știutori de carte preferabil veniți din afara comunității pentru a asigura excluderea cointeresării. Ei, după regula actelor oficiale, aplicau pecetea lor pe textul redactat și în fața lor membrii comunității jurau că vor respecta întocmai cele cuprinse în statut. O condiție esențială era și aceea că cei ce definitivau hotărîrile și le consemnau în statut să cunoască legile țării, deci, să fie știutori de legi. Din analiza textelor de statute comunale profesorul Imreh stabilește că ei se recrutau la secui din rîndurile diecilor de țară, a asesorilor din scaunele de judecată, vicejuzi regali sau alți dregători scăunali. Consensul general era, de asemenea, una din condițiile de bază ale viabilității și autenticității statutelor. În cazul în care obștea sătească era supusă integral sau parțial unuia ori mai multor stăpîni de pămînt semnătura și acordul acestora erau reclamate. Astfel, obiceiurile, care, de fapt, reglementau viața comunității, primeau prin redactare o consfințire și o autoritate mai durabilă. Este interesant și faptul remarcat de autor că statutele redactate erau în fiecare an citite în adunările generale ale obștii atît pentru a le reaminti membrilor ei cît și pentru a le aduce la cunoștința celora care eventual s-au stabilit între timp în sat. Vechimea statutelor oferea un plus de autoritate celor cuprinse în ele. Statutele aveau un caracter contractual, dar ele, de cele mai multe ori, trebuiau să fie consfințite de autoritățile superioare. Necesitatea adoptării statutelor era argumentată de folosul obștesc, de apărarea intereselor obștii împotriva celora care ar atenta la bunurile ei și ar afecta într-un fel sau altul interesele membrilor ei.

În cadrul raporturilor feudale István Imreh încearcă să definească locul și rolul obștii sătești, să discearnă acele sfere ale vieții cotidiene care rămîneau în afara reglementărilor și legilor țării ; particularismele erau dominante și infinita lor varietate nu putea fi cuprinsă în reglementări general valabile. Este după opinia noastră de un interes major constatarea autorului că : „statutele au fost impuse de necesități economice, dar adevărata lor înflorire se putea realiza numai în condițiile anumitei libertăți sociale" (p. 29). Afirmația este lesne de înțeles mai ales în ce privește partea a doua a ei dacă ne gîndim la faptul că satele secuiești în majoritatea lor erau compuse din pături și categorii sociale libere sau printre locuitorii lor aceste categorii aveau o pondere importantă. Pe teritoriul scaunelor secuiești nu s-au format latifundii cu întindere mare care să fi cuprins mai multe sate și care să fi redus populația rurală în întregimea ei la starea de iobăgie. În întreaga epocă feudală nu au existat aici perioade în care iobăgimea să fi format majoritatea populației, dimpotrivă păturile și categoriile libere au deținut întotdeauna o pondere precumpănitoare. Chiar dacă autorul citind pe A. J. Gurevici constată că nu a existat nici o dată o libertate deplină, totuși secuii-liberi—în virtutea purtării armelor— dispuneau de anumite drepturi și libertăți de care era lipsită țărănimea aservită. Ei dispuneau de libertăți colective, care, asociate cu anumite proprietăți colective de care dispunea obștea sătească la secui, făceau ca însăși obștea să fie puternică și viabilă. Vom spune și noi împreună cu Otto Gierke că orice drept este libertate și orice libertate implică și drepturi, ceea ce în cazul obștilor sătești la secui se concretiza prin autonomia lor locală. În acest cadru reglementarea internă nu era impusă din afară, ci con-

www.dacoromanica.ro

stituia un instrument de conservare, de autoapărare, ea s-a născut din necesităţi interioare, chiar dacă autoritatea de stat, în special în perioada absolutismului luminat, încearcă să uniformizeze, să exercite un rol diriguitor inclusiv în viaţa comunităţilor rurale.

De un interes aparte este din cartea lui István Imreh capitolul consacrat membrilor şi conducătorilor obştii săteşti. Autorul demonstrează că obştea sătească este un organism viu care are drepturi de proprietate asupra unor bunuri mobile şi imobile, care îşi organizează viaţa sa economică, poate dobîndi şi înstrăina bunuri, poate impune regulile convieţuirii tuturor membrilor săi, poate pedepsi şi apăra şi poate să ţină adunări în care să ia decizii în ce priveşte viaţa sa internă. Nimeni nu poate intra în acest organism de la sine putere, orice membru al lui trebuia să fie acceptat de comunitate. Membru al obştii devine cineva prin naştere sau prin primire de către obşte în anumite condiţii şi formalităţi. Obştea sătească, în condiţiile feudalismului, era împovărată de anumite obligaţii chiar şi atunci cînd membrii ei erau ţărani liberi, obligaţii faţă de stat, în cazul secuilor asemenea obligaţii erau : purtarea armelor, dările şi sarcinile obşteşti. Autorul analizează cu multă competenţă toate aspectele legate de definirea obştii săteşti, de modul şi de condiţiile în care cineva putea deveni membru al acestui organism viu. Trecînd, apoi, la prezentarea organelor conducătoare ale obştilor săteşti la secui, el se referă pe larg la judele sătesc, la modul cum era ales judele de obşte, la obligaţiile şi la competinţele lui. Profesorul Imreh ne oferă şi cîteva puncte de reper interesante cu privire la păturile şi categoriile sociale din rîndurile cărora proveneau majoritatea judelor săteşti la secui. Urmează, apoi, prezentarea privitoare la asesori comunali, la notarul şi toboşarul satului. Una din particularităţile obştii săteşti la secui consta şi în păstrarea o vreme îndelungată a organismului decurioanelor ca unităţi de subdiviziune cu funcţii nu numai militare, ci şi economice şi sociale.

Trecînd la prezentarea felului în care acţiona obştea sătească, István Imreh se opreşte mai întîi asupra forului de judecată sătească, asupra competenţelor şi modului de funcţionare. Analizează apoi grija faţă de curăţenia satului, faţă de sănătatea oamenilor şi animalelor, faţă de ordinea şi liniştea comunităţii, organizarea pazei din sat şi din hotarul satului, a pazei împotriva incendiilor ; preocupările faţă de comportarea cuviincioasă a membrilor obştii, angajarea şi întreţinerea dascălului şi a preotului, etc..

Am mai amintit că obştea sătească constituia şi în cazul secuilor un organism care avea anumite obligaţii faţă de stat. Ea repartiza darea ce trebuia plătită de fiecare membru al ei; avea grijă ca toate obligaţiile (în bani sau în natură) să fie echitabil repartizate. Tot obştea organiza şi muncile legate de întreţinerea drumurilor, podurilor, de paza semănăturilor, a grădinilor, de zăgăzuirea apelor, de apărare a terenurilor agricole de inundaţii etc.. Obştea era, în acelaşi timp, un organism de într-ajutorare.

Factorul cel mai important în menţinerea timp îndelungat a obştii săteşti constă în faptul că ea şi-a păstrat multă vreme dreptul la proprietate colectivă asupra pădurilor, păşunilor, izlazurilor, şi chiar şi asupra unor părţi din terenurile arabile. În această calitate ea reglementa şi efectua reîmpărţirea periodică a terenurilor agricole aflate în proprietatea obştească, stabilea regulile de folosire a bunurilor comunale, terenurile ce urmau să fie defrişate şi modul în care erau luate în folosinţă sau proprietatea membrilor ei. Tot obştea sătească avea un cuvînt hotărîtor de spus în organizarea muncilor agricole, în folosirea păşunilor etc. Cele două capitole care se referă la aceste aspecte precum şi capitolul privind exploatarea pădurilor aflate în proprietatea comunală constituie de fapt partea cea mai amplă din lucrarea profesorului István Imreh şi, am spune, partea de cel mai mare interes din întreg studiul introductiv, care se încheie cu o succintă privire asupra unor organisme de subdiviziune (asocieri ale cultivatorilor viţei de vie şi altele), asupra organizării apărării împotriva atacurilor venite din afară (incursiunile tătăreşti şi turceşti în special).

Cartea profesorului István Imreh reprezintă o contribuţie de certă valoare care se impune în peisajul istoriografiei din ţara noastră, ea devine o lucrare de referinţă nu numai prin tematica ei actuală, ci şi prin bogăţia de informare şi de idei. Apariţia acestei monografii constituie un remarcabil act de cultură cu care se poate mîndri, pe drept cuvînt, nu numai autorul, dar şi Editura Kriterion, care a editat cartea în condiţii grafice cu care ne-a obişnuit. Avînd toate acestea în vedere, îndrăznim să propunem editarea lucrării şi în limba română, precum şi într-o limbă de circulaţie mondială.

Ludovic Demény

FLORIN CONSTANTINIU, *Constantin Mavrocordat*, Edit. militară, Bucureşti, 1985, 195 p.

Lucrarea pe care o prezentăm nu este numai monografia unui principe fanariot ci a unei întregi epoci. Radiografiind în profunzime perioada prefanariotă şi fanariotă autorul luminează aspectele esenţiale ale unei domnii care tipologic poate fi inclusă în epoca regimului fanariot şi

www.dacoromanica.ro

totodată încadrată aproape la fel de bine în tiparele istorico-literare cunoscute despotismului luminat. Două motive par a fi fost principale în decizia autorului de a alcătui prezenta monografie. În primul rînd abundența izvoarelor documentare și narative de prima mînă ce au văzut lumina tiparului de la ultimul studiu monografic publicat în urmă cu aproape patru decenii (Gheorghe I. Brătianu, *Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat*, extras din An.Ac. Rom., M.S.I., seria III, t. XXIX, mem. 10, București, 1947, 71 p. + 5 pl.). Iar în al doilea rînd faptul că epoca a fost defrișată în multe privințe chiar de autor prin zeci de monografii, studii, articole și comunicări. Dacă construcția preliminară — capitolele monografiei sînt în înlănțuire logică nu imediat cronologică — a fost impusă de necesități redacționale sau de un magistru al istoriei — N. Iorga considera politica reformelor ca trăsătura caracteristică a regimului din veacul al XVIII-lea — produsul finit în structura sa intimă, succesiunea ideilor și a capitolelor, graduarea caracteristicilor epocii și a orbitelor reformelor, perceperea proceselor permanente sau de lungă durată, indicarea ineditului, etc. sînt cu totul proprii lui Florin Constantiniu.

Ochii și mintea istoricului versat în tehnici moderne de investigație i-au permis autorului pe de o parte, să redea firul (rectificat) dominant al epocii și al domniei lui Constantin Mavrocordat iar pe de altă parte — ceea ce este esențial — înțelegînd epoca să ofere judecăți fără prejudecăți, verdicte decisive și îndoieli justificabile într-o manieră ce dau valoare acestei inedite apariții din seria ,,Domnitori și voievozi".

Cuvîntul înainte (p. 5—18) este de fapt un capitol introductiv în care autorul prin cercetarea epocii indică cheia înțelegerii raportului dintre ideea de reformă și interesele pragmatice în formularea și aplicarea reformelor mavrocordățești în țările române într-un complex dificil, dramatizat de rapacitatea Porții otomane și opoziția internă, deseori compactă, a marii boierimi. În pagini puține dar dense sînt schițate limitele istoriografiei antebelice în prezentarea trăsăturilor fundamentale ale secolului fanariot, originea autohtonă a politicii reformatoare a domnilor fanarioți, motivele interne și externe în promovarea la București și Iași a unor reprezentanți direcți ai Porții otomane. După opinia autorului — în sprijinul căreia sînt aduse argumente temeinice — instaurarea regimului fanariot nu a marcat o ruptură în istoria românilor și ,,nu a însemnat o cîrmuire a celor două țări române prin greci, pentru greci și cu scopul grecizării lor". Politica reformatoare a fost frînată și subțiată sensibil de opoziția celor două ,,bastioane": Imperiul otoman și marea boierime, a căror lipsă de perspectivă a grevat și sclerozat tendințele incipiente de modernizare a țărilor române.

În primul capitol: *Instaurarea regimului fanariot* (p. 19 — 54) analizînd modificările produse în relațiile româno-osmane după războiul antiotoman condus de Mihai Viteazul și resurecția de la mijlocul veacului al XVII-lea, Florin Constantiniu fixează antecedentele fanariotismului — ca formulă politica practicată de Istanbul — în domnia lui Dumitrașcu Cantacuzino (1673). Acesta prin politica sa fiscală și demantelarea capacității de rezistență a țării ,,inaugurează o perioadă ce s-ar putea numi *protofanariotă*" cuprinsă între 1673—1685. Într-un context internațional dificil și cînd în țările române se cristaliza un program național, axat pe independență și integritate teritorială, promovat de Șerban Cantacuzino (1678—1688) și Dimitrie Cantemir (1710—1711), Poarta otomană va repeta experimentul din 1673 prin renumirea ca domn a fostului mare dragoman Nicolae Mavrocordat la începutul celui de al doilea deceniu al veacului al XVIII-lea. Inovațiile introduse în sistemul de guvernare ,,în spiritul concepției monarhiei absolute" sînt reflectate pe deplin în izvoarele narative ale vremii. Politica fiscală promovată în scopul dezvoltării capacității demofiscale a țării era branșată la apetitul pecuniar crescînd și imprevizibil al Istanbulului și în concordanță cu interesele politice, momentane și permanente, ale domnitorului dar și cu dezideratele de perspectivă în procesul de modernizare a societății românești în tranziție spre epoca capitalistă. Nicolae Mavrocordat desemnat ,,omul crizelor", inaugurator al regimului fanariot, ușor înlăturat în 1716 din Țara Românească prin reacția marii boierimi — potrivnică măsurilor inițiate de domn — sprijinită de un detașament al forțelor imperiale, va reveni curînd într-o domnie de lungă durată, în cursul căreia în 1723 va aplica reforma fiscală pe principiul — întîlnit ulterior în toate reformele — dării unice în 4 rate iar apoi pentru a lichida mobilitatea contribuabililor va introduce sistemul pccetluirilor.

Începînd cu capitolul al II-lea *La școala puterii: primele domnii ale lui Constantin Mavrocordat* (p.55—78) obiectul cercetării devine politica reformatoare a celui considerat ca cel mai ilustru produs al Fanarului. În 1730 dificultăți stambuliote au permis revenirea la tradiția alegerii în țară a domnitorului, opțiunea boierească oprindu-se la Constantin Mavrocordat. Această situație *sui-generis* pentru epoca fanariotă a implicat modificări în raporturile dintre domnie și boierime ce suportase cu dificultate regimul autoritar al fostului domnitor Nicolae Mavrocordat. Deplasat fără voia sa de la București la Iași, Constantin Mavrocordat va colabora, consecvent în primii ani, cu marea boierime nemulțumită de dezvoltarea elementelor alogene, în special greci, în dregătoriile locale și înalte ale aparatului de stat. Spiritul justițiar al domnitorului era însă tributar — după opinia autorului — unei rațiuni fiscale „care aducea veniturile Porții și ale domniei" (p. 62). Presiuni interne (secetă și epidemii) și externe (concurența lui Grigore Ghica și obligații financiare noi la Poartă) au produs primele modificări în stilul de conducere al lui Constantin Mavrocordat și totodată l-au determinat să recurgă în perspectiva unei reforme la expediente fiscale și impunerea la dări a unor categorii privilegiate. Domnia din Țara Românească

www.dacoromanica.ro

(noiembrie 1735 — septembrie 1741) a fost tulburată de războiul ruso-austro-turc care a prilejuit şi primul conflict între domn şi marea boierime. Ultima spera cu sprijinul imperial într-o ieşire de sub dominaţia otomană. De ocalaltă parte a baricadei Constantin Mavrocordat, „mandatar al împeriului otoman" pregătea „desigur în beneficiul final al Porţii" (p. 71) alungarea austriecilor din Oltenia şi reintegrarea ei la Ţara Românească.

Măsurile adoptate pe plan militar : constituirea unor forţe armate ale ţării ca şi reducerea categoriilor militare sînt considerate de autor ca iniţiative pozitive, ultima subsumată unor consideretente fiscale.

Capitolul următor : *Începutul reformelor* : *hrisovul din 7 februarie 1741* (p. 79—95) analizează condiţiile care au creat premisa şi prilejul pentru editarea hrisovului din 7 februarie 1741 ce cuprindea prevederi în domeniile fiscal, agrar, administrativ şi juridic. Se desfiinţa văcăritul şi pogonăritul, revenindu-se la sistemul bazat pe principiul dării unice, individuale, în 4 sferturi. Se încerca eliminarea abuzurilor prin fixarea domiciliului fiscal, desfiinţarea solidarităţii fiscale şi deplasarea ispravnicilor (cu simbrie) cu atribuţii judecătoreşti în lumea satelor. Măsura atribuirii de lefuri dregătorilor avea şi scopul de „a subordona boierimea autorităţii domneşti", apreciată de autor ca „unul din obiectivele principale ale regimului fanariot". Se preconiza desfiinţarea închisorilor (private) locale, scutirea de dări pentru unele mănăstiri nevoiaşe (introducîndu-se controlul financiar din partea domniei) şi pentru urmaşii boierilor veliţi (neamuri), înlăturarea sistemului deplasării ţăranilor sub patronajul unor mari boieri (lichidarea evazionismului final), etc. Hrisovul din februarie 1741 (tipărit şi în Occident) rămîne important pentru realităţile româneşti prin prevederile sale fiscale (urgenţa nr. 1 sub prisma intereselor otomane), opoziţia marii boierimi limitînd la măsuri generale, deci uşor de escamotat, prevederile din domeniul agrar.

Capitolul IV : *„să putem şi voi şi noi să răsuflăm" : reforma fiscală* (p. 96—118) este o prelungire în conţinut a celui precedent, deplasînd analiza în scurta domnie moldovenească (septembrie 1741 — iulie 1743) perioadă în care Constantin Mavrocordat va aplica cu tenacitate reforma fiscală, cu prevederi aproape similare cu cea aplicată anterior în Ţara Românească. Obstrucţia marii boierimi, competiţia candidaţilor la tron, avalanşa cererilor Porţii ce determinău cheltuieli suplimentare imprevizibile — l-au silit pe domnul reformator să încalce principiul stabilităţii dării fixe, unice.

Plecînd de la cercetarea unor aspecte ale economiei agrare româneşti în capitolul V : *„Să se răscumpere şi cu voe şi fără de voe" : reforma socială* (p. 119—145) Florin Constantiniu analizează evoluţiile din structura ţărănimii aservite în preajma reformei sociale ce urmărea cu prioritate, ca şi reforma fiscală, asigurarea stabilităţii demografice creşterea numărului de contribuabili şi consolidarea instituţiei domniei în raport cu marea boierime. Acestor scopuri conjugate i-au servit măsurile sociale adoptate treptat şi succesiv (aşezăminte agrare repetate în Moldova şi Ţara Românească) prin singura politică posibilă : cea a paşilor mărunţi — începînd cu limitarea zilelor de clacă, asimilarea rumînilor în regimul oamenilor cu învoială şi încurajarea răscumpărării rumînilor din starea de şerbie pînă la desfiinţarea servituţii corporale. „Constituţia" socială a fost aplicată mai întîi în Ţara Românească (1746) şi apoi în Moldova, unde opoziţia internă a limitat radicalitatea măsurii la o definire clară a vecinilor în raport cu robii, un prim pas pentru asimilarea ulterioară a primilor cu oamenii cu învoială. Reforma lui Constantin Mavrocordat deşi nu a afectat calitativ organizarea marelui domeniu a avut totuşi consecinţe substanţiale şi de durată în dezagregarea structurilor feudale româneşti.

Capitolul VI : *„Să odihnim pe lăcuitori" : reforma administrativă şi judecătorească* (p. 146—165) decelează în conexiune cu capitolele precedente măsurile adoptate în cele două secţiuni importante în funcţionarea aparatului de stat. În domeniul administrativ sînt menţionate : crearea instituţiei ispravnicilor cu dublă autoritate, salarizarea dregătorilor din visteria statului, îmbunătăţirea conlucrării între administraţia locală şi cea centrală, măsuri pentru combaterea incendiilor şi epidemiilor, introducerea limbii române în corespondenţa administrativă, etc. Justiţia de asemenea s-a bucurat de atenţie sporită prin măsuri de descentralizare a aparatului justiţiar şi de sistematizare a procedurii juridice. Inovaţii ce urmau să asigure o justiţie mai echitabilă pentru suportul de bază financiar al statului : masa de rînd a contribuabililor. În acecaşi direcţie se înscrie şi acţiunea, considerată ca o adevărată performanţă în epocă, de izgonire din Moldova a turbulenţilor lazi anatolieni.

Ultimul capitol VII : *O nouă Heladă în ţara geţilor : cultura în timpul lui Constantin Mavrocordat* (p. 166—181) analizează aspectele activităţii culturale ale principelui poliglot şi erudit aflat în contact direct şi permanent cu realităţi politice şi culturale din Occident şi Orient. Atenţia acordată reorganizării şcolii în Moldova şi Ţara Românească, promovarea limbii române şi eline, dorinţa de a întocmi o istorie moldo-munteană, tipărirea primei colecţii de documente istorice româneşti, corespondenţa cu personalităţi culturale remarcabile ale epocii probează în mod elocvent laturile culturale ale domnitorului reformator.

Încheierea (p. 182—188) justifică rolul şi locul lui Constantin Mavrocordat în istoria noastră naţională, în realizarea permanenţelor româneşti. Lucrarea mai dispune de un *reper biografic* necesar în cronologia celor zece domnii şi o *bibliografie selectivă*. În concluzie putem afirma

www.dacoromanica.ro

că monografia întocmită de Florin Constantiniu deşi nu este un studiu de pionierat — ce în general suferă consecinţele noilor drumuri — totuşi deschide perspective noi (nu numai rectificări) pentru orizonturile unei epoci controversate. Lucrarea constituie un demers ştiinţific solid şi eficace pentru recitirea izvoarelor şi regîndirea dosarului fanariot.

Nagy Pienaru

*** *Études d'historiographie*, sous la direction de Lucian Boia, Tipografia Universităţii Bucureşti, 1985, 272 p.

În august 1980 cu prilejul celui de al XV-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice s-a înfiinţat Comisia internaţională de istoriografie, istoricul Lucian Boia (actualmente vicepreşedintele comisiei), fiind unul din iniţiatorii acestui organism. A fost un moment semnificativ, care a marcat finalul unor tribulaţii şi începutul unei afinări de ordin metodologic şi ideologic, concepută integrator şi permeabilă la conexiuni, singura alternativă adecvată, dirijată spre o diferenţă specifică şi nu spre un destin aleatoriu.

Volumul intitulat „Etudes d'historiographie" este consacrat celui de-al XVI-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice de la Stuttgart (1985) şi a fost îngrijit de infatigabilul istoric Lucian Boia. Este o culegere de 21 de studii semnate de docenţi români şi străini, cu o tematică universalizantă imposibil de ordonat după vreo schemă (în afară de şansa vreunui exeget de a o imagina într-o sinteză supremă) şi pe care o voi prezenta într-o manieră accesibilă mie, cu toate riscurile pe care le presupun satisfacţia şi iritarea unor comentarii inegale.

Prezenţa cercetării româneşti este masivă şi extrasă din volum manifestă evidente note comune, de travaliu disciplinat. Lucian Boia *(La durée de l'histoire: les métamorphoses d'un concept)* construieşte o fină analiză a mentalităţilor care au grevat optica asupra istoriei de la antichitatea care se complăcea în imprecizie temporală la noul pesimism al veacului XX revigorat parţial de O. Spengler şi A. Toynbee. Spaţiul antic este frecventat cu notorie probitate de Eugen Cizek *(Les débuts de la poetique de l'histoire à Rome)* şi Zoe Petre *(À propos des sources de Jordanes)* în timp ce Stelian Brezeanu *(„Romani" et „Blachi" chez Anonymus — Histoire et idéologie politique)* se lansează spectaculos în literatura istorică maghiară din secolele XII—XV pentru ca apoi concluziile sale de o rigoare ştiinţifică incontestabilă să repună ordine în realităţile etnice ale regatului maghiar. Atmosferă clasică şi polemică iată o coabitare fericit realizată. Vasile Curticăpeanu *(Principiul naţionalităţilor în gîndirea istorică românească)* urmăreşte traiectoria principiului naţionalităţilor care se originează în secolul al XVIII-lea transilvan şi care cunoaşte o eflorescenţă remarcabilă după revoluţia din 1848—1849. O recuperare a şcolii critice româneşti o realizează condensat Al. Zub *(Systeme et empirisme dans l'historiographie critique roumaine)* care insistă just asupra operei lui Nicolae Iorga în descifrarea unui sistem ce părea să nu existe avîndu-se în vedere rezistenţa explicită la regularităţi a marelui istoric. Şcoala istorică din Clujul interbelic este succint prezentată de Ştefan Pascu *(L'école historique de Cluj pendant l'entre deux-guerres)* un articol în care am dori să vedem o pledoarie pentru un studiu monografic. Mediul cultural clujean, instituţionalizat prin crearea Universităţii româneşti în 1919 (existase una maghiară din 1872) şi Institutului de Istorie Naţională în 1920 condus de Ioan Lupaş şi Alexandru Lapedatu (despre care am aflat cu surprindere din studiul-prefaţă al lui Ioan Opriş la Alexandru Lapedatu, *Scrieri alese*, Cluj-Napoca, 1985, că este autorul a peste 450 de lucrări ştiinţifice) a facilitat apariţia unor lucrări de seriozitate ştiinţifică recunoscută şi l-a abilitat pe Ioan Lupaş să fie unul din aspiranţii spre sinteză. Gheorghe I. Ioniţă *(Bilanţ şi perspective ale istoriografiei din România în anul celui de-al XVI-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice de la Stuttgart)* semnează un studiu bilanţier care surprinde dominantele istoriografiei naţionale în perioada de după 1980. Indiscutabil, pe temeiul acestui *coup d'oeil* asupra implicării istoricilor români în acest volum şi implicit în dezbaterea internaţională istoriografică, se poate susţine că istoriografia a devenit o predilecţie gradat transformată în specializarea necesară.

Treisprezece articole sînt semnate de istoriografi străini, din aproape toate continentele, aşa încît i-am imaginat grupaţi după criteriul apartenenţei la o arie geografică sau alta. Aceasta fără a introduce restricţii asupra unei tematici care, repetăm este deconcertant de vastă. Doi istorici americani se dedică istoriografiei româneşti. Primul, Frederik Kellogg *(Dimitrie Cantemir: Historical Scholar and Architect)* este fascinat de personalitatea domnitorului în care vede fondatorul şcolii istorice naţionaliste (patriotice — n.n.) din ţara noastră.

Paul E. Michelson *(Inter-war Romanian Historiography in Transition: The Debut of Gh. I. Brătianu, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu and the Scoala Nouă, 1919—1931)* scrie

www.dacoromanica.ro

un amplu și documentat articol despre „Școala Nouă" cu referiri substanțiale la triada care a oficiat magistral spiritul novator în istoriografia românească. Intervalul luat în considerare de P. Michelson este 1919—1931, divizat la rîndul său în 2 etape: prima 1919—1929 asistă la formarea și penetrarea celor 3 istorici în lumea universitară, iar a doua, 1929—1931 surprinde emergența noului grup paralel cu distanțarea față de vechea școală și de liderul ei N. Iorga. Această ultimă etapă debutează prin poziția adoptată de P. P. Panaitescu la Congresul profesorilor de istorie de la Sibiu (1929) și se finalizează în 1931 odată cu apariția „Revistei Istorice Române", tribuna „Școlii Noi". Afirmația că „Școala Nouă" era conectată la performanțele obținute de istoriografia europeană este de natură prospectivă și după toate aparențele operantă. Al treilea american Georg G. Iggers *(Ranke Reconsidered)* se ocupă de Leopold von Ranke care devine membru onorific al Asociației Americane de Istorie în 1885. G. Iggers crede într-o perspectivă rezonabilă, că istoria tehnicizată nu poate excomunica tipul de scriitură specific lui Ranke.

Istoriografia franceză este reprezentată prin 3 contribuții. Charles-Olivier Carbonell *(Retour baroque à une histoire narrative.* Les théoriciens de l'histoire en France au XVII-e siècle) operează asupra producției istorice din secolul respectiv (aplicîndu-se asupra istoricilor Le Roy, Le Vayer și Le Moyne) și conturează ansamblul caracteristic istoriei baroce, intermezzo între Renaștere și Iluminism (cînd istoria își reclamă statutul de știință). Jean-Michel Dufays *(Les traités sur l'histoire au dix-septième siècle: aperçu d'une recherche en cours)* manifestă aceeași recurență tematică ceea ce ne face să credem că istoriografia franceză din secolul al XVII-lea nu a fost sistematic cercetată. Altceva conține studiul semnat de Christian Amalvi *(Recherches sur les fondements et les interpretations historiographiques du mythe de deux France)* care discută diacronic mitul celor 2 Franțe (Franța vechiului regim și Franța revoluționară) care se traduce prin confruntarea dintre liberali și conservatori. Sciziunea este în curs de cicatrizare prin alt „mit", fondat de Jules Michelet („Franța eternă") cu disponibilități conciliante.

Ariei ibero-americane îi corespund articolele semnate de 2 istorici spanioli și unul brazilian. Ambii cercetători spanioli M. T. Elorriaga Planes *(Principales tendencias metodologicas de la historiografia española durante el reinado de Isabel II)* și Paloma Cirujano *(La formación del nacionalismo historiografico español)* se exersează asupra epocii isabeliene (1833—1868) o domnie care a basculat exasperant între extrema dreaptă și cea stîngă. Adăugăm, clivajele surprinse de C. Amalvi și în general tema națiunii scindate, sînt mai clare în Spania. Istoriografia spaniolă în timpul Isabelei II realizează fuziunea organică a 3 elemente: moștenirea iluministă, romantismul (care propulsează la suprafață teme pînă atunci ostracizate) și erudiția. Pe această bază, după 1850 se insinuează naționalismul istoriografic spaniol, în primul rînd prin Modesto Lafuente autorul unei enorme sinteze. Nanci Leonzo *(L'institut Brasilien d'Histoire et de Geographie et la construction de l'histoire national)* urmărește tribulațiile acestei instituții de la fondare în 1838 pînă în perioada interbelică și tratează detașat impactul european asupra istoriografiei braziliene, uneori cu efecte salutare.

Continentul african și problemele sale istoriografice își găsesc o tratare preliminară în densul articol al nigerianului E. I. Alagoa. *(Towards a History of African Historiography).* Deși E. I. Alagoa nu-și poate oculta impulsul sentimental spre tradiția orală, sursă fundamentală a etosului african, autorul găsește destule resurse pentru a oferi drept de cetate componentei europene în efortul de elaborare a unor sinteze de istorie și istoriografie africane. Este meritorie amenitatea intelectuală a lui Alagoa care fluidizează animozitățile inițiale. Istoricul canadian Samir Saul *(Preconception to Investigation: Egyptian Historiography of the Urabi Revolution)* propune o viziune dinamică asupra istoriografiei relativă la revoluția din 1881—1882 pe care istoricii o acceptă unanim ca o mișcare națională și antiimperialistă (cei de după revoluția din 1952).

În fine, istoricul polonez J. Topolski *(Standard and Nonstandard Methodological Principles in the Developement of Historiography)* abordează frontal teoria istoriei, demersul său fiind axat pe evoluția principiilor standardizate și nestandardizate care au definit cariera curentelor istoriografice. Nu știm dacă este o premieră întreprinderea lui J. Topolski dar discuția în sine are o tradiție deloc neglijabilă în alte domenii. Căci în fond este vorba de convențiile unei epoci care de la un moment dat produc opere cariate de clișee și împotriva cărora acționează inovația și inspirația, semnele schimbării dezirabile.

Iar J. Topolski își încheie studiul cu o subliniere capitală pentru științele istorice angajînd lunga durată după care dialectica marxistă se re-crează în condițiile menținerii funcției ei de teorie deschisă, în permanent dialog cu sugestiile contigue.

Ovidiu Bozgan

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică la prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și din străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra continutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- ● REVISTA DE ISTORIE
- ● REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- ● STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
- ● DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- ● REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ● STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
- — SERIA ARTĂ PLASTICĂ
- — SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- ● REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- — SÉRIE BEAUX-ARTS
- — SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Românii în cronica notarului anonim al regelui Bela.

Oraşele în Europa apuseană în Evul Mediu timpuriu.

Un cod agrar românesc din secolul al XV-lea.

Regimul politico-economic al gurilor Dunării în secolul al XV-lea.

Ţările române la începutul secolului al XVII-lea.

Economia ţărilor române în secolul al XVII-lea.

Elemente ale burgheziei incipiente în societatea fanariotă.

Înfiinţarea consulatelor franceze în ţările române şi impactul asupra spiritului românesc.

Călători români în S.U.A. în secolul al XIX-lea.

Contribuţii la studiul politicii lordului Palmerston în Europa (1830—1848).

Calculatorul electronic şi informaţii numerice. Despre evoluţia clasei marilor proprietari funciari în România (1857—1918).

Armata şi societatea românească 1859—1877.

Viaţa socială a Spaniei în presa românească pînă la primul război mondial.

Oamenii de ştiinţă şi viaţa politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism" al popoarelor din Ungaria (1900—1905).

România şi ţările balcanice în perioada 1900—1911.

Consideraţii privind social-democraţia germană 1869—1914.

România şi criza renană (martie 1936).

Relaţiile culturale dintre România şi Marea Britanie (1929—1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Naţional Unit Antijaponez al poporului chinez.

RM ISSO 567—630

I. P. Informaţia c. 3731

www.dacoromanica.ro

Lei 15